

Papírszűrőn fennakadt igaz szavak

Bibó István, Ravasz Boriska,
Borsos Miklós és B. Kéry Ilona
képeslap levelezése, 1958–1979

Szerkesztette és írta
SZOBOSZLAI-KISS KATALIN
KUKORELLI ISTVÁN

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

*Papírszűrőn
fennakadt
igaz szavak*

*Papírszűrőn
fennakadt
igaz szavak*

Bibó István, Ravasz Boriska,
Borsos Miklós és B. Kéry Ilona
képeslap-levelezése, 1958–1979

Szerkesztette és írta
SZOBOSZLAI-KISS KATALIN
KUKORELLI ISTVÁN

LUDOVIKA
EGYETEMI KIADÓ

BUDAPEST, 2026

A dokumentumok közlését köszönjük ifjabb Bibó Istvánnak,
továbbá az MTA Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteményének
és a Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeumnak

A kötetben közölt képeket válogatta és a képaláírásokat készítette
Szoboszlai-Kiss Katalin

Szakmai lektorok
ifjabb Bibó István és Gyarmati György

A kézirat előkészítésében közreműködött
Németh Richárd

Kiadja a Nemzeti Köszolgálati Egyetem
Ludovika Egyetemi Kiadó
A kiadásért felel: Deli Gergely rektor
Székhely: 1083 Budapest, Ludovika tér 2.
Kapcsolat: kiadvanyok@uni-nke.hu · ludovika.hu

Felelős szerkesztő: Kilián Zsolt
Olvasószerkesztő: Csinta Áron
A kötetet tervezte és tördelte: Kilián Zsolt
Korrektor: Iványi Bence

Nyomdai kivitelezés: OOK-Press Kft.
Felelős vezető: Szathmáry Attila ügyvezető

ISBN 978-963-653-312-0 (nyomtatott)
ISBN 978-963-653-313-7 (ePDF)
DOI: <https://doi.org/10.36250/01308>

© Szoboszlai-Kiss Katalin, Kukorelli István, 2026
© A kiadó, 2026

A mű elektronikus változata a CC BY-NC-ND 4.0
nemzetközi licenc feltételeinek megfelelően felhasználható.

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Tartalom

AJÁNLÁSOK

Az olvasó figyelmébe 11

IFJABB BIBÓ ISTVÁN

Előszó helyett felvezetés 13

KASSAI-FARKAS ÁKOS

Képeslap-levelezés Szepezdtől Firenzéig 15

NÉMETH GABRIELLA

Bibó és Borsos barátsága 19

SZERÉNYI GÁBOR

A győri Borsos Miklós 21

SZALAI ZSOLT

BEVEZETÉS

Szerkesztői bevezető 29

SZOBOSZLAI-KISS KATALIN

KUKORELLI ISTVÁN 29

A LEVELEZŐPARTNEREK PORTRÉI

Bibó István 36

SZOBOSZLAI-KISS KATALIN

KUKORELLI ISTVÁN

Ravasz Boriska 52

SZOBOSZLAI-KISS KATALIN

Borsos Miklós 62

KUKORELLI ISTVÁN

Kéry Ilona „Buba” 68

SZOBOSZLAI-KISS KATALIN

KUKORELLI ISTVÁN

LEVELEK, ELSŐ RÉSZ: 1958–1963

- Bevezetés az 1958 és 1963 között írt levelekhez* 76
1. levél: Buba lapja Boriskának (1958. július 22.) 79
 2. levél: A fentire válaszként Boriska Bubának
(1958. július 29.) 81
 3. levél: Borsos Miklósné válasza Boriskának
(1958. augusztus 2.) 83
 4. levél: Buba levele Boriskának,
aki nem tudott elmenni a gyermekkel Tihanyba
(1958. augusztus 18.) 85
 5. levél: Buba levele Boriskának, amelyben fájjalja,
hogyan nem ment le Tihanyba (1958. szeptember 17.) 87
 6. levél: Boriska levele Bubának és Miklósnak
(1959. február 18.) 89
 7. levél: Buba levele Boriskának
(ismeretlen időpont, valószínűleg 1959) 93
 8. levél: Buba és Miklós levele Firenzéből Boriskának
(1959. október 3.) 95
 9. levél: Buba levele Irén néninek,
Bibó István édesanyjának, Graul Irénnek
(1961. karácsonya előtt) 97
 10. levél: Boriska levele Szepezdről Bubának
(1962. július 21.) 99
 11. levél: Buba Boriskának és Pistának Rómából
(1963. április 18.) 101
 12. levél: Buba levele Irén néninek és Inkének Rómából
(1963. május 9.) 103
 13. levél: Borsosék levele Bibóéknak (1963. május 13.) 105

LEVELEK, MÁSODIK RÉSZ: 1965–1971

- Bevezetés az 1965 és 1971 között írt levelekhez* 108
14. levél: Buba és Miklós levele Bibó Istvánéknak
(1965. szeptember 29.) 111
 15. levél: Miklós és Buba levele Boriskának
és Pistának Rómából, (1966. június 3.) 113
 16. levél: Buba levele Boriskának és Pistának
(1966. szeptember 6.) 115
 17. levél: Buba levele Bibó Istvánnak,
köszönve édesanyjánál tett látogatását
(1967. eleje, egy szombat) 117
 18. levél: Buba levele a Bibó házaspárnak Tihanyból
(1967. augusztus 24.) 119

19. levél: Buba levele Bibóéknak (1967. október 10.) 121
20. levél: Buba és Miklós lapja Bibóéknak Asconából
(1967. október 12.) 123
21. levél: Buba levele Bibóéknak Tihanyból
(1968. július 19.) 125
22. levél: Meghívó Borsoséktól (1968. november 16.) 129
23. levél: Meghívó: Borsoséktól (1969. március 13.) 131
24. levél: Buba és Miklós lapja Bibóéknak
Olaszországból, az első Bibó unoka születése előtt
négy hónappal (1969. június 16.) 133
25. levél: Borsosék lapja Bibóéknak Tihanyból
(1969. augusztus) 135
26. levél: Boriska és Pista levele Bubáéknak Leányfaluról
(1969. augusztus 20.) 137
27. levél: Borsosék lapja Bibóéknak Tihanyból
(1970. augusztus 23.) 141
28. levél: Borsos Miklós levele Bibóéknak Tihanyból
(1971. június 19.) 143
29. levél: Borsos Miklós levele Bibóéknak Tihanyból
(1971. augusztus 24.) 145
30. levél: Buba levele Bibóéknak (1971. október 18.) 147
31. levél: Bibóék levele Borsoséknak Tihanyba
(1971. október 26.) 151
32. levél: Kiállításmeghívó Borsos Miklóstól Bibóéknak
(1971. december 16.) 155

LEVELEK, HARMADIK RÉSZ: 1972–1979

- Bevezetés az 1972 és 1979 között írt levelekhez* 158
33. levél: Borsos Miklós képeslapja Szebenből
Bibóéknak (1972. május 4.) 163
34. levél: Buba képeslapja Bibóéknak Tihanyból
(1972. augusztus 3.) 165
35. levél: Ismeretlen feladó Borsoséknak
(1972. augusztus 4.) 167
36. levél: Ismeretlentől származó levél Münchenből
(ugyanaz a személy, aki az augusztus 4-i képeslapot
írta) (1972. augusztus 10.) 169
37. levél: Buba levele Bibóéknak Tihanyból
(1972. augusztus 29.) 171
38. levél: Buba írja Boriskának és Pistának (1973. július 4.) 173
39. levél: Miklós levele Boriskának, Pistának
(1973. augusztus 17.) 175

40. levél: Buba levele Bibóéknak Tihanyból
(1973. augusztus 23.) 177
41. levél: Bibó István levele Borsos Miklósnak
(1974. augusztus 13.) 179
42. levél: Borsos Miklós levele Bibóéknak
(1974. augusztus 23.) 181
43. levél: Buba levele Bibóéknak Tihanyból
(1974. szeptember 9.) 185
44. levél: Borsos Miklós levele Bibó Istvánnak
(1974. október 7.) 189
45. levél: Borsos Miklós levele Bibónak (1974. október 9.) 191
46. levél: Buba levele Bibóéknak (1975. augusztus 16.) 193
47. levél: Borsosék levele Bibóéknak
(valószínűleg 1975. augusztus 25.) 195
48. levél: Bibóék levele Borsoséknak (1976. augusztus 11.) 197
49. levél: Borsos Miklós levele Bibóéknak
(1976. augusztus 24.) 201
50. levél: Buba levele Bibóéknak (1976. szeptember 2.) 203
51. levél: Borsosék lapja Bibóéknak karácsonyra (1976) 207
52. levél: Buba levele Bibóéknak (1977. június 27.) 209
53. levél: Buba levele Tihanyból (1977. augusztus 29.) 211
54. levél: Bibóék levele Borsoséknak (1977. október 4.) 215
55. levél: Bibóék levele (1978. augusztus 10.) 219
56. levél: Miklós levele Bibóéknak (1978. augusztus 14.) 221
57. levél: Borsosék levele Bibóéknak Bükkszentkereszről
(1979. január 20.) 223
58. levél: Bibó István levele barátainak a kórházi ágyáról,
Boriska halálát követően (1979. április 16.) 225
59. levél: Buba levele Bibó Istvánnak Boriska halálakor
(1979. április 19.) 227

FÜGGELÉK

A levelezésben gyakran említett személyek 231

Bibliográfia 235

Ajándékok

Az olvasó figyelmébe

IFJABB BIBÓ ISTVÁN

Apám halála (1979. május 10.) után a rám és a húgomra háruló feladatok között az egyik legelső, talán legfontosabb írásos hagyatékának megőrzése volt. Áttekinteni és biztonságba helyezni, de a komoly kutatók és a jó szándékú érdeklődők számára hozzáférhető módon, hogy amikor a kevésbé jó szándékú Kádár-rendszer még tovább enyhül/kopik/rothad, és már a publikálás is lehetővé válik, ne kapkodva kelljen áttekinteni és feldolgozni. Nyomozói, rendőrségi „érdeklődés” sem volt kizárható, bár nem tűnt valószínűnek – pártpolitikai (kulturpolitikai köntösbe öltözve) annál inkább.ⁱ

Ebben a helyzetben az volt a legegyszerűbb megoldás, amelyet apám maga kezdett el 1974-ben: egy külföldön angolul megjelenő, könyvterjedelmű tanulmányának kiadásával kapcsolatban a házkutatás lehetőségével is számolnia kellett,ⁱⁱ ezért áttekintette meglévő kéziratait, és a legfontosabbnak ítéltékből, illetve a legkényesebb tartalmúakból (például Rákosi-korabeli és 1956-os fogalmazványok, feljegyzések) egy masszív A/4-es doboznyi iratmennyiséget az MTA kéziratárában zárt anyagként letétbe helyezett. Tette mindezt jól átgondolt kikötésekkel, határozatlan időre, de az ottani szabályoknak teljesen megfelelően.

A szüleim halála után ránk maradt iratanyag mennyiségileg ennek többszöröse volt, tartalmilag pedig sokkal tarkább, többszörösen heterogén. Legnagyobb egységét (nagyjából 70 százalékát) apám szakmai és vegyes iratai képezték, mintegy 20 százalékát egy hónappal korábban elhunyt édesanyám anyaga, a maradék pedig néhány hagyatéktöredék volt mindkét ági felmenőimtől.

Az iratok csaknem fele géppel írt kisebb-nagyobb tanulmány-fogalmazvány, vázlat, töredék, feljegyzés volt, és ezekhez képest feltűnően kevés volt a levelezés, különösen az apám szűkebb szakterületét, a politikát érintő, főleg 1948–1949 után. Ennek oka kézenfekvő: a Rákosi-rendszerben ekkortól már végképp nem volt ajánlatos nem marxista politikai nézeteket írásba foglalni, postára adni, telefonon megbeszélni. Ezért aztán ebben az időszakban apám és a vele egy húron pendülő barátai fontos

ⁱ Lásd *Bibó-émlékkönyv* 1980; BIBÓ 1979; E. FEHÉR 1979.

ⁱⁱ Angolul az esettanulmányok nélkül jelent meg: BIBÓ 1976. Magyar nyelven: BIBÓ 1981–1984.

mondataikat gyakran csak szóban, esetleg az alkalmoszerűen ott tartózkodó fiatalabbak emlékezetében hagyták az utókorra. Nagyon sajnálhatjuk, hogy tisztelt és szeretett professzorával, az 1949-ben Amerikába távozott Horváth Barnával ettől kezdve már nem folytathatott sem baráti, sem szakmai párbeszédet.

Ezt a hiányérzetet valamennyire enyhíti néhány kisebb levélcsoport: például a Marót Károllyal váltott levelek,ⁱⁱⁱ az 1963-as amnesztia után börtönben „felejtett” ’56-os elítéltek érdekében írt beadványai és az ez ügyben Kádár Jánoshoz írt levelei,^{iv} a Szabó Józseffel, szegedi professzortársával folytatott levelezés,^v a Nyugat-Európában élő barátaihoz (Révai András, Szabó Zoltán, Cs. Szabó László, Sárközi Máttyás)^{vi} írt levelek. E „hiányérzetet enyhítő” levélcsoportban a legterjedelmesebb a Borsos Miklós szobrászművésszel és feleségével való baráti-családi levelezés, amely apám börtönévei alatt sem szakadt meg. Erről szól ez a könyv.

A szerzőpáros nagyon jó érzékkel fedezte fel, hogy noha a levelek ritkán reflektálnak kifejezetten politikai és történelmi helyzetekre, mégis ott áll mögöttük a Kádár-rendszer romló építménye. És nagyon sokat jelent az is, hogy a Borsos házaspárnak az MTA Könyvtár kéziratárában őrzött levelei mellett – amelyeket szüleimnek írtak – ott vannak a Győrben őrzött Bibó-levelek is, amelyek a Rómer Flóris Művészeti és Történelmi Múzeumban találhatóak.

Ettől fontos és érdekes ez a könyv, amelyet most a kezében tart az olvasó.

ⁱⁱⁱ D É N E S 1997.

^{iv} Első megjelenés: H U S Z Á R 1989: 307–312.

^v Lásd R É V É S Z 2013.

^{vi} Levél Londonba Révai Andrásnak, de kollektíven szól a londoni barátainak: H U S Z Á R 1989: 313–328.

Előszó helyett felvezetés

KASSAI-FARKAS ÁKOS

ἀλλ' οὐ Ζεὺς ἀνδρεσσι νοήματα πάντα τελευτᾷⁱ
– HOMÉROSZ

Látszólag *voyeurködés* a könyv, amelyben két család, Bibóék és Borsosék levelezésébe nyerünk betekintést a szerzők, Szoboszlai-Kiss Katalin és Kukorelli István segítségével. Hogy mégsem egyszerű „kukkolásról” van szó, azt a szerzők személye garantálja. A kötetben olvasható levelezőlapok és levelek nyílt források, és azok voltak az „átkosban” is.

Az olvasó két család közel húszesztendős levelezését ismerheti meg. Általuk olyan korba pillanthatunk be, amelyben a leírt szavaknak, az elmondott mondatoknak súlyos következményei voltak. Két család mindennapjai elevenednek meg, olyan embereké, akiknél a következetesség, a hitelesség, az érték és önmaguk vállalása evidens volt.

A két férfi – Bibó István és Borsos Miklós – jelentősége a maguk területén megkérdőjelezhetetlen. Bibó gondolatai, írásai iránymutatások a politika, a politológia, az emberi tartás szempontjából, míg Borsos művei nem tűntek el a szoborparkban, hanem időtállóságukat bizonyítva integrálódtak a mába. Ismeretségük, egymás iránti barátságuk nem abból adódott, hogy szomszédok, hanem az értékek evidenciájában gyökerezett.

A két asszony, feleség, társ – Ravasz Boriska és B. Kéry Ilona (Buba) – igazolja a mondást, hogy „minden sikeres férfi mögött áll egy nő”. Férfjének mindkettő olyan társa volt, aki tevékeny formálója volt a két család kapcsolatának.

Ravasz Boriska – Ravasz László püspök lánya – otthonról az erős református habitust hozta, és azt állította a család szolgálatába. Élete a *Crescit sub pondere palma* bibliai mondat élő bizonyítéka. Önfeláldozása, panasz nélküli küzdése és ember-szeretete „vezérlő csillagként” világítja be életét. A 70 küzdelmes évet lezárandó mondta halálos ágyán: „Elfáradtam. Feladom.”

Kéry Ilona alkotó személyiség volt, szerepe nem merült ki Borsos Miklós támogatásában, menedzselésében, hanem kreativitása az örök megújulás, a természet művészetében, a kertművészetben teljesedett ki. Talán földközelsége, kiegyensúlyozottsága, lehetőségei és nyitottsága adta számára a megélt kilenc évtizedet.

ⁱ „Áll, ú Zeusz andresszi noémata panta teleutá” („Zeus azonban az embereknek nem minden gondolatát teljesíti.”) *Iliász* 18. ének 328. sor. Borsos Miklós plakettjének hátoldalán található szöveg. Valószínűleg Borsos saját fordítása.

Belefeledkeztem az olvasásba, mert családi és személyes emlékeim abból a korból, az „átkosból” buzgárként törtek elő.

A felszínen nagyon eltérő két életformát – támogatott és tiltott – látunk. Abban a korban, amelyben ők éltek, sokféle módon lehetett megélni, átélni, túlélni a diktatúrát. Ők aktív ellenállással és rezilienciával tették ezt.

A papíralapú levelezés helyett előtérbe került gyors, kurta elektronikus levelek mintha akadályai lennének a jövő kutatóinak. Ez inkább nosztalgia, ebben is paradigmaváltásra van szükség. Ahogy a kötet idősebb szerzője személyes beszélgetésben elmondta, hogy sms-eit, e-mailjeit archiválja. Tudjuk, az internet nem felejt.

Ami ebben a kötetben figyelemre méltó, az az, hogy a levelezőlapok – talán egy alkalom kivételével – nem reflektálnak a napi politikai vonatkozásokra, hanem az emberi kapcsolatok privát oldalát, a mindennapok örömeit, szomorúságait elevenítik fel és szociológiai jellegű háttérrel adnak a korról.

A Bibó házaspárt a tanítói attitűd kötötte össze, míg Borsoséknál a művészi kreativitás volt a kapocs. A két családot a rogersi feltétel nélküli elfogadás, a kongruencia köti össze.

Akik éltek abban a korban, amelyet a levelek megidéznek, azoknak számos mondat lehet közeli ismerős. Akiknek nincs saját élményük, azok négy különleges ember mindennapjain keresztül ízelítőt kaphatnak belőle.

Nem maradhat ki olvasmányélményeinkből.

Képeslap-levelezés Szepezdtől Firenzéig

NÉMETH GABRIELLA

Nem tudtam, hogy ilyen szép és nagy itt, ami körülvesz...

– BORSOS MIKLÓS

Szerencsére van egy szenvedélyes filozófus barátom, aki kifejezetten sportot űz abból, hogy rendkívül magas erkölcsi értékrenddel bíró elkötelezett személyeket gyűjt maga köré, majd saját élete hétköznapjait is megnehezíti e személyek közötti, magas mércéjű létezésével vagy e személyek emlékének kitartó és kötelességszerű őrzésével, amennyiben olyan ismerősről van szó, akit egy könyv lapjairól, egy történelmi korszak dokumentációjából vagy a világtörténelem bármely pillanatából van módja követni és megismerni. Mint például Pistát és Boriskát.

Szerencsére vannak további kitartó személyek is – többek között különösen a kötet jogászprofesszor szerzőtársa –, akik támogatják a filozófust e nemes céljában, aki őket azután mindenféle további kihívásra ráveheti, és ezek a (fel)kérek egymásba gabalyodó újabb és újabb intellektuális kalandokra hívják valamennyi behálózottat. Engem akkor talált el az első érintés, amikor rávettem arra – pedig egyértelműen tudta, hogy Bibó István politikus és jogász volt, nem pedig *translator* –, hogy fejtsem meg Bibó szakfordítói karrierjének egyes részleteit, hiszen: „ha te vezeted az állami fordítóirodát, akkor neked ezt tudnod kell!” Mondanom sem kell, hogy ehhez semmilyen támpontot vagy kiindulási cölöpöt nem nyújtott át segítségképpen számomra, ahonnan esetleg könnyedén elindulhattam volna, de a különleges kutatási ötlet elsőre megtetszett. Ennek köszönhető, hogy ma már – bár a fordítóiroda bürokratikus vezetési feladatait azóta átadtam egy utódnak – a Bibó-féle váci tanszéken elkészült fordításokról és a váci tanszék utáni fordítói hétköznapok egyes pillanatairól is tudunk egyet s mást.

Hasonló titok lengedez most az e kötetből megismerhető levelezés felől is, amely Borsos Miklósék és Bibó Istvánék párbeszédét leplezi le, akik e kötet szerzői szerint már az első levél datálása előtt barátok voltak. A képeslap-levelezés felkutatása is kevés adatból indult, és egyik felfedezés hozta a másik forrást, könyvtári kutatást, míg végül feltárult egy személyes világ az adott korszakból. Még jó, hogy a férjek mellett ott volt Boriska és Buba is, így a levelekből meg is tudunk mindent. A Berkenye

utcai vagy a tihanyi történeket, az utazások során elhagyott vagy éppen megtalált érzéseket: életerőt, betegséget vagy halált, félelmeket, örömet és bánatot. S mint ahogyan a női pletykákból ma is mindig kiderül, hogy kivel pontosan mikor, hol és mi történt, itt is sok-sok személy hétköznapijának pillanatát fedezhetjük fel úgy, hogy mögé képzelhetjük az 1950–1960–1970-es évek mindazon hangulatát, amely egy-egy levelezőlapra ráfér, két utazás közt. És minden mást is, ami a sorok mögé képzelhető. A kert, a kiállítások, a vonószenekar, Illyés, Déry és Buba, de Németh és Mészáros is feltűnik itt. A politikus ritkán írt, akkor is inkább szigorúbb vonalvezetésű, pontos soraiban fedezhetjük fel Pista szavait, miközben művész felesége, Buba – hasonlóan a művészettörténetből bármikor megismerhető híres életrajzokhoz – sejtetni engedi a társasági élet házigazdai terheit és kihívásait is a művészetkedvelő baráti társaság és a gyakran fárasztó, unalmas, érdektelen értelmiségi közösség folyamatos szervezése érdekében.

Egyetértek a szerzőkkel abban, hogy a bibói életműnek színesednie érdemes: a politikusi, a közjogi és a közigazgatás-szervezői szerzői profil mellett helyet kell találni a szakfordítói, az utazói és a személyesebb baráti arcvonások portréjának is. Hiszen Bibó nemcsak jogtudós, aktív közéleti ember volt, hanem gyermek, családapa, Boriska társa, jó barát is, akit ma már gondosan írott levelek és féltve őrzött fényképek is emlékebe zárnak. Ezeket a leveleket akár oda is adhatnánk a mai fiatalok kezébe, akik az első nehézség felmerülésekor kilépnek a szituációból, figyelmüket elvesztik, nem akarván bürokratikus ügyeket intézni továbbállnak, halogatnak, élőben vagy virtuálisan. Az egyetemi katedráról magam is érzékelem a figyelemvesztés tempóját az új nemzedéknél. Amikor az elmúlt fél évszázad évtizedeiben épp a fontos pillanatokban elromlott a telefon, elfogyott az építőanyag, vagy a kisgyermek iskolázása folyamatos akadályokba ütközött, esetleg lódenkabátosok szemléltek a lakásbejárat körül (úgy tudom, hogy ez utóbbiról egyetlen, a címzett által kézhez vett képeslap sem tudósít), akkor nem lett volna sikeres a gyors feladás stratégiája. Hihetetlennek tűnik az arra való visszatekintés is, hogy amikor a Kádár-korszak rendszerszintű papírszűrőin akadnak fenn a szavak, amikor képeslapon vagy sürgönyön, borítékon kívül írható rövidke mondataikat okosan kell megfogalmazni, akkor is vannak hétköznapiak. Talán egy kis boldogság is. Persze ez nem a gazdag tőzsdemágus profit feletti áldozati öröme, és nem is a mai fogyasztói társadalom impulzusvásárlóinak adrenalinlökettel telített boldogsága. Inkább apró öröm egy kétnapos balatoni találkozás felett; bizakodó

öröm egy ügyvédi találkozó előtt, amellyel Pista dolgát előrébb lendíthetik; boldog készülődés Boriskával az iskolakezdésre; úszóleckék a Lukácsban; vagy éppen a reggeli gyors feletti várakozás boldogsága, amely végre a várva várt barátokat lehozza Tihanyba. Egy szippantás a friss levegőből Jósvafőn, néhány napfénnel teli pillanat kívánása, örülni Boris öröme és afelett, hogy tudtak Pistának is könyvet küldeni a börtönbe.

Voltak, akik elmentek, elmehettek, mások otthonról élték az életet. Az utazók levelei így az otthoniaknak a világot hozták el bezárt valóságukba. „Szép a világ és jó benne csavarogni, sok szomorúsággal gondolok haza, hogy miért nem lehetünk olyanok, mint megérdemelnénk” – írja Borsos Miklós. Nekem különösen érdekes olvasni azokat a leveleket, amelyek születésem évében és azután keletkeztek. Az már közös életünk volt, még ha én akkor nem is tudtam erről. Az 1960-as évek vége, az 1970-es évek eleje gyermekkorom időszaka, Bibóéknak és Borsoséknak már felnőttkoruk tapasztalása volt. Pista már bejárta a hivatalba, Boriska is dolgozott. Voltak többgenerációs együtt töltött nyarak a Balatonnál, Márta halála, Pistike esküvője, a művésztelep pezsgése, római és firenzei utazások, Haitsek Emil is beteg volt a Jánosban, rádiófelvétel, sírkőavatás.

És hogy ki volt Borbíróné Adri és Riesz Ede? Vajon milyen összefüggés van a késő esti házimunka és Pistike dolga közt? Küldhető-e Rómából firenzei képeslap? Mikor veszi fel a kulikabátot Boris, és honnan tudja Buba, hogy Boriska lemegy Szepezdre? Sikerült-e Pistáéknak a lakáscsere? Szerencsére nem minden levél úgy végződik, mint ahogyan a Balatonfüredről a Berkenye utcába küldött lap, ezért feltétlenül érdemes végiglapozni a kötetet és kíváncsian végigolvasni akár azt is, hogy: „Édes Boriskám, hiába várunk! Pedig nagyon szerettem volna, ha eljöttek. Ha Isten segít, jövőre bepótoljuk duplán [...] örülnék, ha legalább pár sort írnál addig is. Ölel Csókol Buba”

„Az unokák édesek és jól fejlődnek [...] Nyugdíjügyem elintézését heteken belül várom, s szeretném a felszabaduló szabad időt jól és termékenyen felhasználni – pillanatnyilag azonban csak szétszóródik az idő” – írja Bibó Miklósnak 1971-ben. A papírszűrőn átjutott baráti szavakból fűzött gondolatokból megismerhetjük még Mártát és Ádámot, Janót és Zitát, Irén nénit, sőt Madonnát is a kiseddel, akár a három Gráciát és Egry Józsefnek, a Táttra és a Balaton festőjének portréját és István királyt is. Képzletben járhatunk Leányfalun az Erkel Ferenc utcában, Bükkszentkereszten a vadászházban, Budapesten a Berkenye és az Orsó utcában, Borsoséknál Tihanyban és az apátsági altemplomban ugyanott, a Tengersizem szállón a

hegyekben, a Katona J. színházban előadáson vagy Böszörményi professzor osztályán kezelésen, és a budapesti Szemlőhegy utcából nyíló Mandula utca előtti utcán is. Betegségből felépülve lehet csónakázni, evezni, rajzolni, mintázni, hegedülni is, csak ne fáradságig, Miklós tehát fürdik, evez, hegedül, rajzol, érmet csinál, mindeközben Bubának ott a kert, a vendégek, a bevásárlás, a főzés, a mosogatás. Miklós Firenzéből Bibóéknak küldött szavaival, a művészlélek boldogságával zárom ezt az ajánlót: „Buba mindent megírt, én már egész bolond vagyok. Nem tudtam, hogy ilyen szép és nagy itt, ami körülvesz. Kezét csókolom. Miklós”

Bibó és Borsos barátsága

SZERÉNYI GÁBOR

Két rendkívüli, meghatározó személyiség. Két szellemi világítótorony a 20. századi magyar társadalomtudomány és kultúra világából. Bibó István és Borsos Miklós. Bibó, akit jogtudósként, politikusként, demokrata gondolkodóként nemcsak itthon, de világszerte elismernek, a leginkább próbára tévő történelmi korszakokban is példásan helytállt. Az 1940-es évek legsötétebb időszakaiban is hű maradt eszméihez, emberségből a legnagyobb életveszélyek közepette is példásan vizsgázott. Az 1956-os forradalomban, novemberben államminiszterként próbálta Magyarországot megmenteni. A forradalom utáni megtorlás első stációjaként életfogytiglani börtönbüntetésre ítélték, később pedig – bár amnesztiával szabadulhatott – a hatalom teljes szilenciumra ítélte, nem publikálhatott, könyvtárosként dolgozhatott a Központi Statisztikai Hivatalnál. A politikai rendszer még súlyosabb bűne, hogy e kiváló férfiút, demokrata gondolkodót igyekezett teljesen megismerhetetlenné tenni az újabb nemzedékek számára. Bibó nemcsak örökölte református köznemesi családjá, felmenői független szellemiségét, de következetesen humanista, autonóm személyiségként élt.

Hiába rejtették, próbálták eltüntetni már életében műveit, emlékét kihalványítani Magyarország szellemi térképéről, Bibó szellemisége, példája túlélte a „proletárdiktatúrának” nevezett hosszú korszakot, s a társadalmi közbeszédben az utókor szemében meghatározó, vitán felüli gondolati toposszá változott.

Borsos Miklós életútja, képzőművészeti pályáíve első olvasatra mintha nehezen egyeztethető lenne Bibóéval. Holott a méltán elismert alkotó ugyanúgy következetesen és rendületlenül állt ki eredendő értékrendje, világképe, életfelfogása mellett. Borsos életének nyitánya az egyik jellegzetes magyar sors: Nagyszebenben született, s családjával menekült román fennhatóság alá került szülővárosából Győrbe. Ahogy Bibónak fontos impulzusokat jelentett a szegedi piaristáknál tanulni az önmagára eszmélés érzékeny középiskolai éveiben, Borsosnak ez a bencés gimnáziumban adatott meg.

A formálódó lelkek saját útjukon járnak. Még ha a külvilág olykor értetlenkedve figyel is ezt. Borsos pár hónapot töltött a

Magyar Királyi Képzőművészeti Főiskolán, ám más, élénkebb impulzusokra vágyva franciaországi vándorútra indult. Mint a középkori céheknél, az „inasévek” alatt minél több tapasztalatot kell – érdemes – szerezni.

A látszólagos fegyelmezetlenség – utólag már könnyen belátható – inkább egy magasabb rendű sugallatnak való engedelmesség volt. Igen, a későbbi korban élő visszatekintve csak bólogathat: jó döntés volt.

Borsos Miklós, a szobrász, a rajzoló sikeres volt. A politikai hatalom megvizsgálta, s úgy döntött, a pazar tehetség nagyobb hozammal kecsegtet, mint a kockázat. Hogy mégiscsak nemzeti érzelmű, egyenes, őszinte ember, aki azért rizikót is jelent. Apokrif mitológiai vázlat, amely tüntet könnyedségével, mégis közben megjelenít valami titkot az univerzumból, kozmikus törvények erővonalait például. (Töprenghetett a hivatalos ítézés, jó ez a „népi demokráciának”? Vagy egyszer csak valami dacot generál, rejtélyes módon „fellazítja” a pártdirektívákat?)

Az autonóm személyiséget nem ajánlatos félvállról venni. S lám, a sors kifürkészhetetlen (vagy törvényszerű), hogy váratlanul összetalálkozzat olyan embereket, akiknek különbözőségeik ellenére közös nevezőjük van: a független személyiség. Egyiket sem lehet kívülről megvenni. Szuverenitásukból nem engednek.

Az élet aztán olykor fordulatossabb, mint az emberi képzelet. Utólag már nehezen kideríthető, mi történt Borsos Miklóssal, hogy 54 évesen – Kossuth-díja sem számított! – váratlanul eltávolították tanári állásából az Iparművészeti Főiskolán. Talán a hatalom megneszelt valamit betörhetetlen szabadságából. Túl érzékeny ábrázolta a női aktokat? Nem tudjuk. De ókori görög bölcsekhez illő derűvel így kommentálta eltávolítását tanári állásából: „Nem baj. Legalább lett időm azokra a munkáimra, amikre ma is büszke vagyok.”

Hozhatja úgy a sors, hogy az egyik elismert, ünnepezt művész, a másik hivatalban elrejtett raktáros. Az igaz emberek felismerik, s olykor megtalálják egymást. „Az idő igaz, / s eldönti, ami nem az.” E Petőfi-sor szellemében időzött egymás társaságában e két nagyszerű ember, gondolkodó és alkotó. S bármi apróság volt apropója beszélgetéseiknek, biztosak lehettek abban, hogy mindkettőjüknél meghatározó a *motus animi continuus*, a lélek folyamatos mozgása.

Bibó István és Borsos Miklós barátsága családjukkal teljesedett ki. A híres, nagy emberek felesége mindig sorsformáló. Így az ő esetükben sem lehet eléggé méltányolni a szó szoros értelmében életbevágóan fontos szerepüket, amely által e két nagyszerű ember azzá lehetett, amire predesztináltak.

A győri Borsos Miklós

SZALAI ZSOLT

Borsos Miklós először az első világháború idején, 1916-ban járt Győrben, amikor Nagyszébenből a román betörés elől anyja rokonaihoz menekültek. Apja ekkor a világórát készítő Mayr Gyula órásnál helyezkedett el, míg az ifjú Miklóst a bencés gimnáziumba íratta be, majd már édesanyja halála után, 1922-ben – amikor végleg áttelepültek – rövid ideig ugyan, de itt folytatta tanulmányait. Csokornyakkendőben járt, ezzel is kifejezve, hogy művésznek – ekkor még festőnek – készül. A szülővárosához hasonlóan ódon városban a folyók jelentették számára az igazi újdonságot, de hamar felfedezte a vár maradványait és a műemlékeket is, és gyakran figyelte a belvárosi utcákra kitelepülő művészeket alkotás közben. Szinte mindennap megnézte a Szent László-hermát a székesegyházban. A sétatéri (ma Radó-sziget) kioszkba járt kávéházba, ahol olvashatta a lapokat, tájékozódhatott a modern művészet folyamatairól. Kedvelt sétahelye volt az 1944-ben bombatalálatot kapott Torkos-kastély melletti töltés is a Duna-parton.

A győri Király utca az 1930-as években – a képen Borsos Miklós édesapjának órásműhelye látható, ahol a fiatal szobrász vésnöként dolgozott (Glück József felvétele)

*A győri Amade-ház –
Borsos Miklós és felesége,
Buba itt vészelték át a
bombázások időszakát
(Csányi Károly felvétele)*

Egy 1924-es győri kiállításon mutatkozott be festőként. Mi-
közben művésztanárok keze alatt fejlődött, autodidakta módon
elsajátította a vésnök mesterséget, ezzel bővítve apja órásboltjának
szolgáltatásait. Rövid ideig Pandur József (1888–1943), majd Bé-
kény Leó (1890–1966) festőművésznél tanult, de járt Albert Andor
(1876–1940) szobrászműhelyében is, többször le is rajzolta a nehéz
körülmények között élő mestert. Közben összebarátkozott a hozzá
hasonlóan ifjú művészekkel, Endrédy Györggyel (1910–1988) és
Illés Árpáddal (1908–1980), aki révén az 1929-ben Győrben tanuló
Weöres Sándorral (1913–1989) is megismerkedett. Az egyik győri
kiállításon ismerte meg az akkor képzős Gallyas (Goldsand)
Frigyest (1900–1983), Opitz Gyöngyit (1897–1942), illetve Szabó
Aurélt (1888–1964) is, aki Pestre kerülése után segített neki, mint
ahogy Pohárnok Zoltánt (1905–1976) is, akivel később, már mint
képzős növendékek bejárták Olaszországot és Franciaországot.

Művészi fejlődéséhez, kulturális horizontjának tágulásához
a győri zenei élet is hozzájárult, hiszen a városban a kor neves

zeneszerzői, zenészei közül többen megfordultak. Borsos valószínűleg dr. Polgár Győző (1883–1944) ügyvédre, tiszteletbeli főügyészre, a Győri Ének- és Zeneegylet titkárára gondol, amikor önéletírásában egy Polgár nevezetű művészetbarát érdemének tartja, hogy „Győrben – Bécs és Pest között feleúton lévén – szívesen megállt valamennyi híresség egy koncertre”, köztük Dohnányi, Bartók (akinek kottaforgatója is volt) és Telmányi Emil, „akivel egy-két értékes órát” tölthetett el.

Közben apja megbízásából gyakran járt Pesten anyagbeszerzés ügyében az órásműhely számára, ilyenkor galériákba és könyvesboltokba is betért, ahol tájékozódott a kortárs művészetről, a borítója miatt pedig megtetszett neki Németh László *Tanu* című folyóirata is, amelynek rendszeres olvasója lett.

A helyi művészvilágot, illetve a közéletet tematizálta a sajtóban megjelent kritikája Gyügyei Nagy Zsigmond, a spanyol király korábbi udvari festője 1931-es győri kiállításáról, illetve a Győri Képző- és Iparművészeti Társulat tevékenységének provincializmusáról. Mivel nem volt hajlandó megváltoztatni a véleményét, és helyesbítő cikket közölni, megromlott a kapcsolata a Társulattal, amely kizárta tagjai közül. Egyfajta elégtételként, mivel országosan egyre ismertebbé vált, 1932-ben kiállító művészként részt vett a Nemzeti Szalon fővárosi tárlatán.

Győrben ismerkedett meg Anhalzer Olga festőművésszel és férjével, Jupp Rübsam német szobrásszal, akinek a hatására rézdomborításokat kezdett készíteni, és egyre inkább a szobrászat iránt kezdett érdeklődni.

Borsos Miklós háza az 1970-es években – a ház ma a Rómer Flóris Művészeti és Történelmi Múzeum Borsos Miklós Állandó Kiállításának otthona

*Borsos Miklós Bartók Béla-
emlékkő című alkotása
Győrben a Bartók Béla úton*

1933-ban házasodott össze Kéry Ilonával (akit előbb Ilákának, majd Bubának becéztek), és a révfalusi vámház mellett vettek ki lakást. Itt kezdett el komolyabban szobrászattal foglalkozni, a környéken talált kőrakásokból hazavitt, majd a Birkmayer-kőfaragótelepről kapott márványdarabokból készítette első szobrait.

Miközben egyre elismertebb képzőművésszé vált, az 1941-es budapesti Tamás-galériában rendezett kiállítás után szinte be-robbant a művészeti életbe. Egyre több megrendelést kapott, köztük Győrben is, és újra részt vett néhány helyi időszak kiállításon is. A háború idején, a Kultuszminisztérium megrendelésére 1943-ban készítette az akkor épült Szent Imre-templom mellékoltárára az *Utolsó vacsora* című reliefjét és Szent Imre életének jeleneteit ábrázoló rézdomborításait. 1944-re szintén a Kultuszminisztérium megrendelésére elkészítette a nádorvárosi evangélikus templom vörösmárvány keresztelőkútját. Mindez Szabó József plébános működésének idején történt, aki több helyi

művész számára igyekezett kereseti forrást találni, ő maga pedig később Madách-gyűjteményével együtt tért vissza a városba. A négy evangélistát megjelenítő keresztelőkút érdekessége, hogy Mátét Kodály Zoltánról, Márkot Barcsay Jenőről, Lukácsot Egry Józsefről, míg Jánost saját magáról mintázta. 1941-ben készítette a győri karmelita templomban felállított egész alakos Szent Teréz- és Szent Antal-szobrát, amelyek azonban a háborút követően elkallódtak vagy megsemmisültek.

A háború elől előbb tihanyi házukba menekültek, majd a szovjetek elől visszatértek Győrbe. *Visszanéztem félutamból* című önéletrajzi írása győri fejezetei azzal a jelentettel zárulnak, amikor a mártírhalált halt Apor Vilmos koporsóját négy szerzetes hozza le a Káptalandombról a karmelita templomba. A szovjet bevonulás idején az apósáék Bécsi kapu téri lakásában (az Amade-házban) laktak, és Borsos az Apátúr-házban kialakított műhelyben dolgozott. Az ekkor megbízott polgármester, Velsz Aladár (két szovjet tiszt kíséretében) megkérte,

Borsos Miklós Aphrodité születése című munkája Győrben, az egykori Konferencia Hotel dísztermében, amely ma az MCC Képzési Központ székháza

hogy mivel a győri nyomdáknak csak szerb cirill betűvel tudnak nyomni, véssen orosz nyelvűeket, hogy ki tudjanak állítani szabad mozgást lehetővé tevő igazolványokat. Borsos vállalta, korábban Tihanyban amúgy is készített hamis igazolásokat ismerősei számára, hogy elkerüljék a besorozást. A háború után, mivel tihanyi és Álmos utcai házuk is romba dőlt, úgy határoztak, hogy Budapestre költöznek, ahol Borsost beválasztották a Kodály Zoltán vezette Művészeti Tanácsba.

Ezután is megmaradt a kapcsolata a várossal, 1968-ban a győri múcsarnokban nyílt önálló kiállítása, majd több köztéri alkotás elkészítésére kapott megbízást. Az 1972-ben készült *Ölelkező formák* című szobrát 1978-ban állították fel a Rába Hotel előtt, míg a *Bartók Béla-émlékkő* 1979-ben került helyére a zeneszerzőről elnevezett utcában. Ugyanebben az évben Győr díszpolgárává avatták.

A Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum jogelődjei révén számos Borsos Miklós-művel rendelkezik, hiszen még a művész életében, 1979-ben állandó kiállítás nyílt a közreműködésével az általa adományozott tárgyakból és a Káptalándombon álló egykori Püspöki Udvarbíróházban. Ebben szobrai mellett grafikai, érmei domborításai is láthatók. A szintén múzeum-épület Magyar Ispita udvarán *Phönix* című kőszobra kapott helyett, míg a múzeum névadó alapítójának mellszobra az Apátúr-ház előtt, a Széchenyi téren áll 1990 óta. *Aphrodité születése* című alkotása szintén a Káptalándombon álló egykori Rába Kereskedelmi Központban (ma a Mathias Corvinus Collegium épülete) kapott helyet 1982-ben.

Borsos Miklós több mint két évtizedig élt Győrben, ez idő alatt elismert művésszé vált, és jelentős hatást gyakorolt a város művészeti életére, amellyel elköltözése után is élő kapcsolata volt. Az általa készített köztéri alkotások, a munkáit bemutató állandó kiállítás a modern szobrászat megújítójaként számon tartott alkotót mutatja be. Önéletrajzi írásaiból, illetve a Rómer Flóris Múzeumban található hagyatékban őrzött levelek és fényképek feldolgozásával azonban helyi és tágabb, országos kapcsolatrendszerre, képzőművészekkel, irodalmárokkal, színészekkel, zenészekkel, közéleti szereplőkkel való barátsága is feltárható, és újabb adalékokkal járul hozzá a korszak jobb megismeréséhez.ⁱ

ⁱ A témáról bővebben lásd: ALMÁSI 2022; 2025; BORSOS 1971; L. KOVÁSZNAI 1989.

Bemvezetés

Szerkesztői bevezető

SZOBOSZLAI-KISS KATALIN

KUKORELLI ISTVÁN

KUTATÁSUNK ELŐZMÉNYEI

A levelezés az értelmező szótár szerint levelek útján történő kapcsolattartás, amely lehet családi, baráti, szerelmi, költői, üzleti és hivatalos is. A Bibó és a Borsos házaspár levelezése húszéves időt ölel fel, kategóriáját tekintve baráti levelezés, de nem csupán ennyi. A kornak megfelelően, amelyben a leveleket írták, a kapcsolattartás egyik fontos eszköze, dokumentumtár. Napjainkban az *oral history* tudományos értéket képvisel, a régi levelezések is ilyen, már nem élő személyek forrásértékű, hiteles emlékei. A korszak, amelyben keletkeztek, a nem oly régmúlt, a pártállami Kádár-korszak, amelynek számos hiányossága volt, de talán éppen a posta működése kevésbé volt kifogásolható a például tőlünk keletebbre eső szocialista országokhoz képest. A két házaspár levelezése a történelmi eseményekre nem utal – a dátumok segítenek az időben eligazodnunk –, mégis számos forrást tartalmaz. Megtudjuk, hogy milyen hétköznapi akadályok nehezítették életüket. Gondolataikat egymás közt és elsősorban egymásról, környezetükről osztották meg, felbecsülhetetlen forrásértéküket maguk a szereplők adják. A négy főszereplő: Bibó István, Ravasz Boriska, Borsos Miklós és Kéry Ilona, aki Buba néven vált ismertté. Négyük közül Bibó István kimagasló, Borsos Miklós már életében nemzetközi hírű művész volt. Minden, ami velük történt, ami szeretteikkel történt, az utókor számára fontos adalék lehet, Bibó István örökségéhez a most közreadott források eddig fel nem tárt részleteket mutatnak meg. Bibó Istvánt ezúttal mint a magánembert, a barátot ismerhetjük meg.

Az első néhány levelet Győrben találtuk meg, a Rómer Flóris Művészeti és Történelmi Múzeum irattárában, Borsos Miklós levél- és fotóhagyatékában, 2023 tavaszán. Sejtettük, hogy a válaszlevelek az MTA kéziratárában lehetnek, és gyanúnk be is igazolódott; még 2023 júniusában kikértük a dokumentumokat, és örömmel vettük kezünkbe Babus Antaltól, az akkori igazgatótól a képeslapokat. Másolatokat igényeltünk, amelyeket nyomtatást követően elolvashattunk. A levelek gépelése és sorrendbe állítása ezt követően történt. A munkát egy időre félretettük,

mivel egy másik Bibó-köteten dolgoztunk; ez *Aki a tízparancsolata szerint élt: Bibó István emlékezete* címmel 2024-ben meg is jelent a Méry Ratio Kiadónál. Az említett kötet írása közben számos, a levelekben említett szereplő felismerhetővé vált. A levelezés pontosabb feltárásához tehát nagyban hozzájárult az említett monográfiánk. Számos helyszín, esemény és történes is élesebb képet kapott. A Bibó házaspár életútja példaértékű számunkra. Irántuk való tiszteletünk abban is megnyilvánul, hogy minden dokumentumot, emléket lelkesen gyűjtünk róluk, és publikáljuk is az utókor számára. A két házaspár levelezésének – bár az sokszor személyes hangvétellű – közlését is ez motiválta, megmutatni, feltárni azok előtt, akik még csak alig ismerik történetüket.

A NÉGY SZEREPLŐRŐL

Borsos Miklósék és Bibó Istvánék az első levél (1958) datálása előtt már barátok voltak. Borsosék nagy valószínűséggel a háború után vagy alatt ismerkedhettek meg Bibóékkal, akikkel Budapesten szomszédok voltak. Bibóék a Berkenye utcában, Borsosék a Rómer Flóris utcában laktak. Borsosék nyaranta Tihanyban éltek, a háború alatt vásárolt telkükön épített házukban, Dióson. Levelezésük elsősorban a nyári hónapok alatt zajlott, míg Bibóék otthon maradtak, de Borsosék külföldi útjaikról is rendszeresen küldtek képeslapokat, üdvözlőket beszámolókkal. A levelezés valójában elsősorban a két feleség közötti párbeszédet jelenti, akik beszámoltak az otthoni eseményekről, a barátokról és a családtagokról. Bibó és Borsos levelei ritkábbak és stílusukat tekintve is feszesebbek, tárgyilagosabbak, Borsosnak egy hosszabb levele maradt fenn, amelyben egy ausztriai vonószenekezési tábori útból számolt be. Miklós felesége a legtermékenyebb, az ő leveleiből a kert adta szépségek és munkák derülnek ki, valamint Borsos kiállítási és művészeti munkáira történő utalások. Borsos kiállítási meghívóit is rendre ő tervezte. Édesanyjáról többször ír, valamint a barátok egészségi állapotáról. A két házaspár számos közös, híres barátal rendelkezett; Németh Lászlóék, Illyés Gyuláék és Déry Tiborék, Sárközi Márta neve többször is előkerül a levelekből. Buba nagy háztartást vitt Tihanyban, állandósult a vendéglátás otthonukban, erre időnként panaszkodik is. Valójában fontos volt gazdasági szempontból is a vendégsereg: Miklós műalkotásainak népszerűsítését és a megrendelésekből történő pénzkeresetet jelentette.

A LEVÉLRŐL (LEVELEZÉSRŐL)
MINT IRODALMI MŰFAJRÓL

A levél, a levelezés tulajdonképpen történelmi intézmény, az emberek gondolataikat az ókortól napjainkig levelek útján hozták a címzett tudomására, egy részüket később – a historikusok – nyilvánosságra. A 21. századból visszanézve a levelezés óriási változáson ment át, az internet és az okostelefonok korában talán sokan megmosolyogják a régieket. Pedig ha nem lennének a régi, forrásértékű, hagyományos levelek, sokkal szegényebb lenne a múltrol való tudás, az emberiség önismerete.

Tolnai 1928-as világlexikona nagyon bölcsen és előrelátón így írt a levelezésről:

Távollevő embertársainkkal gondolatainkat többnyire levélben közöljük. Az előttünk lévő nemzedékek még kizárólag levél útján cserélték ki gondolataikat a távolba. Ma azonban a levél hegemoniája ugyancsak megingott. A távolbaközlés módja ugyan most is többnyire a levél, de ezt csak nagy területekre érthetjük, mert a nagyvárosban a közlések nagyobb része telefonbeszélgetések alapján történik. Tekintettel arra, hogy a telefon és táviróösszeköttetések különösen az esetben, ha mindez drótvezeték nélkül történhetik óriási perspektívával bírnak, azt kell mondanunk, hogy a levél uralma hanyatlóban van, sőt el fog következni akkor, amikor a levélben való közlések az összes távolbaközlések csekély százalékára fognak összezsugorodni.¹

¹ Tolnai új világlexikona X 1928: 150.

Az ókorban kő-, agyag-, fa- és ércablákra, az egyiptomiaknál és a kínaiaknál papiruszra, a rómaiaknál fényűző módon elefántcsont lapokra írtak. A középkorban leginkább a pergament használták, a 14–15. századtól tértek rá a rongyból készült levélpapírra.

Korán kialakult az írnoki foglalkozás, és szokás volt a levelek diktálása is. A feljegyzések szerint legendás diktáló volt Julius Caesar. A római korból Plinius és Cicero az első olyan szerzők, akik az utókor számára eseményeket rögzítő céllal írtak leveleket.

A magyar történelemből mindenképp ki kell emelnünk Mikes Kelement (1690–1761), aki II. Rákóczi Ferencet követte a száműzetésben. A Rodostóban írt *Törökországi levelek* című mű 207 darab fiktív levelével igazi kortörténeti remekmű.² Mikes után feltétlenül említendő Kazinczy Ferenc, akit sokan a legnagyobb magyar levelezőnek tartottak. Példátlanul gazdag a reformkor nagyjainak, Kossuth Lajosnak és Széchenyi Istvának a levelezése is.

² Magyar Nagylexikon XIII 2001: 121.

A levél egyik sajátos formája a költői levél. Arany János és Petőfi Sándor nyomán költők sokasága élt ezzel a levélformával. A magyar irodalom rendkívül gazdag ebben a mai napig. Mondják, semmi sem alkalmas annyira az ember megismerésére, mint a levél. A levél (ha annak vesszük a mai sms-váltásokat is, bár az pillanat alatt törölhető) a legközvetlenebb megnyilatkozása az emberi jellemnek.

A könyvtárak polcain gyakran találunk levélgyűjteményeket. Jó példa erre a nagy alföldi festő, Tornyai János (1869–1936) kétkötetes, közel ezer általa és hozzá írott levelet tartalmazó könyve.³ A 332-es számú, gyönyörűséges levél Bibó István édesapjának szól. És ezen a ponton térjünk vissza a négy levélíróra, akik még abban a korban éltek, amikor a levél és a képeslap a gondolatközlés fontos eszköze volt.

Kötetünk idősebb szerzője töredelmesen bevallja, hogy Pannónhalmáról és a kalocsai laktanyából több száz levelet, később minden fontos ünnepre (húsvét, karácsony) több száz képeslapot írt és kapott. Külföldről szintén szokás volt képeslapot hazaküldeni. Fiatalabb szerzőtársunktól sem áll távol ez a veretes műfaj.

³ Lásd Tornyai János levelezését (KŐSZEGFALVI 2016). A hivatkozott Bibó-levél a 310–311. oldalon található.

MI A FORRÁSÉRTÉKE A MAGÁNLEVELEZÉSNEK?

Bibó István levelezésének nagy részét már feltárták és publikálták, de Bibóról, a barátról nem kerültek elő levelek, ezért úgy ítéltük meg, hogy azok valóban kiegészíthetik a Bibó Istvánról szóló kutatásokat. A börtönéveket követő kézírásos levelek számunkra felbecsülhetetlen értékkel bírnak. Bibó István hangja mindig azonos, akár a kihallgatótiszt előtt szól, akár barátaihoz a levelekben. Csodálatos érzés volt felismerni személyiségének önazonossági jegyeit. Soha nem udvariaskodó, sem túltengő, hanem mindig pontos. A korszak szempontjából is fontosak ezek a dokumentumok. Kirajzolódik a Kádár-rendszer működése. Kiolvashatók a levelekből az akadályok: az elromlott telefon, a nehézkesen eljutó sürgős üzenetek vagy a vidéki építkezéseken az elhúzódozó anyaghiány. Boriska leveleiből kiderül, hogy gyermekeit milyen nehezen tudta iskoláztatni. A nehézségek ellenére egyikük sem panaszkodik, nem hánytorgat fel semmit, egyszerűen a józan ész elve alapján halad a nehézségek, gondok terhével.

Bibó István, Borsos Miklós, Ravasz Boriska és B. Kéry Ilona levelezése olyan, mint a papírszűrőn átöntött zavaros víz. Hasonlatunkban a zavaros víz a Kádár-korszak elnyomó, hazug világa,

míg a papírszűrő a levélpapír, amelyen fennakadtak az igaz szavak e négy erényeiben, életében, tetteiben, gondolataiban is hiteles embertől.

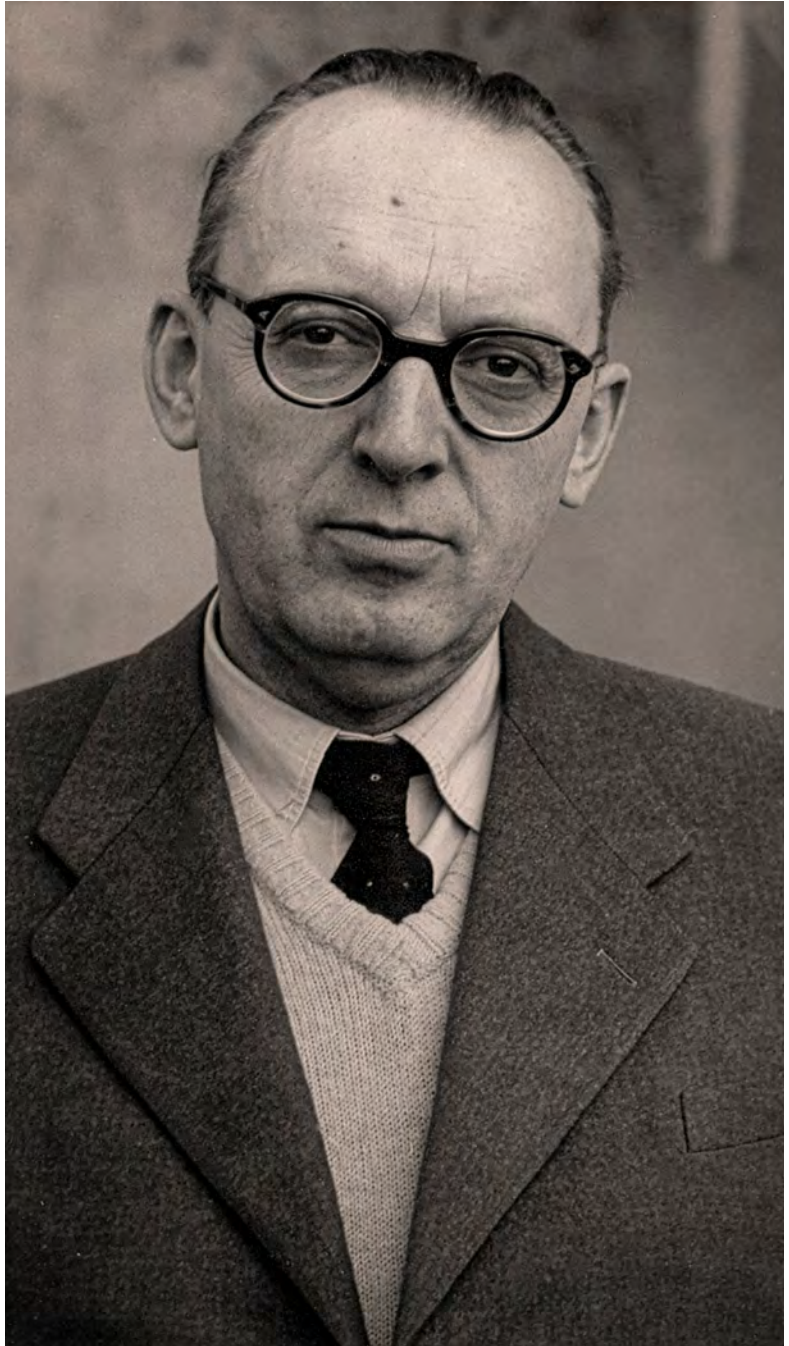
SZERKESZTÉSI ELVEINK

A kötetben közreadott leveleket három részre osztva közöljük. Az első részbe az 1958–1963 között írt képeslapokat válogattuk be, a másodikba az 1965 és 1971 közöttiekét, végül a harmadikba az 1972 és 1979 közöttiekét. Minden fejezet elé rövid bevezetőt írtunk, törekedtünk arra, hogy a levelek hangulatára utaljunk, tartalmuk felfedezését meghagytuk az olvasónak. Az eredeti levelek mellett a kéziratok gépiratát is közöltük, a könnyebb olvashatóság végett.

A levelezőpartnerek portréi

Bibó István
(1911. augusztus 7. – 1979. május 10.)

SZOBOSZLAI-KISS KATALIN
KUKORELLI ISTVÁN

BEVEZETÉS

Egyszerre könnyű és nehéz is Bibóról „portrét” készíteni. Könnyű, mert rendkívül gazdag a róla szóló irodalom. Nehéz, mert a lényegét megragadni egy szóval, a vele kapcsolatos jelzőkkel szinte lehetetlen. A „jelzők” sokszínű egyéniségének csak egy-egy szeletét ragadják meg. A bibói személyiség egésze valójában szembement a furcsa 20. századdal. Diagnózisaival felfedte annak repedéseit, terápiáival pedig jobbítani kívánta azt.

Ha több szabad cselekvési lehetőséget kap a történelemtől – az egykori börtöntárs szavaival élve –, „a világ fogaskerekeit tudta volna mozgatni”.¹ Bibó besorolhatatlan; jogász, filozófus, író, politológus, szerkesztő, egyetemi tanár, akadémikus. Mindemellett államférfi, közpolitikus, kodifikátor. Politikailag az izmusokhoz való viszonya jól kiolvasható: félté a szélsőségeket, és nem volt militáns híve egyetlenegy hagyományos irányzatnak sem. Jó helyen, középen állt. Életműve úgy is teljes és hatalmas, hogy – életének első néhány évtizedét leszámítva – lényegében csak a *Válasz*-korszakban (1946–1949) és 1956 kegyelmi pillanataiban dolgozhatott teljes szabadságban.² Életének hazai színhelyei (Szeged, Budapest) és külföldi tanulmányútjai (Bécs, Genf, Hága) közismertek a szakirodalomban. Barátaival való közéleti levelezését (például Illyés Gyulával, Németh Lászlóval) már korábban nyilvánosságra hozták. Magánlevelezése például a Borsos családdal még publikálásra vár, éppen ezért rendkívül fontos „régészeti lelet”, mert teljesebbé teszi a bibói személyiséget, Bibót, a magánembert. A Bibóval kapcsolatos „jelzőkről” szoltunk. A szakirodalom alapján összegyűjtött legismertebb és legtalálhatóbb jellemzéseket most kommentár nélkül közreadjuk. Talán így, együtt teljesebb a kép.

¹ KERTÉSZ 1993: 306.

² SZÉCHENYI 2009.

Bibó, a közpolitikus:

- közéleti bátorság, diplomáciai érzék, finom irónia,
- a nemzet lelkiismerete,
- hazafi és demokrata,
- a szabadságszerető ember,
- kérlelhetetlen jogállamtisztelet,
- félelemmegszelídítő gondolatrendszer,
- radikális társadalomreformer,
- közéleti meg nem alkuvás,
- szálfagyenes gerinc.

Bibó, a tudós:

- tudományos módszertana, kérdésfeltevései, felismerései, diagnózisai,

*Bibó István és Reitzer Béla
a tízéves érettségi találkozón*

- a lehetséges megoldások (terápiák) közül „a legterméke-nyebb” kiválasztása,
- az objektivitás szenvedélye,
- írásainak felismerhetősége, nyelvezete, egyedi stílusa,
- „munkamániája”, tervei, vázlatai, kötelezettségtudata,
- tudós, politikai gondolkodó.

Bibó, az ember:

- jóhiszeműség, békességvágy, harmónia, optimizmus,
- szeretetreméltóság, tisztesség, tartás,
- nyugodtság, türelem, határozottság,
- kereszténység, református elkötelezettség, istenhit,
- társaságának „aurája”, rokonszenvenesség,
- udvariasság, figyelmesség a másik ember iránt,
- határozott önkép és önreflexiós képesség,
- hűség a szeretteihez, barátaihoz, cselekvő szeretet,
- családszeretet,
- magánemberi humor,
- a legnagyobb humanista,
- s végül barátjával, Reitzer Bélával zárjuk a korántsem teljes sort: „erkölcsi zseni.”

Bibó mint példakép a mának is üzen. Nemcsak személyiségének varázsával, hanem egész életművével. Üzennek az általa „többjelentéssel megtöltött fogalmak”: a szabadság kis körei, az emberi méltóság feltétlen tisztelete, a mintaadó politikai elit

fontossága, a politikai hisztériák elleni fellépése, és a sor itt is folytatható lenne.³ Bibót olvasni kell, mert időszerűbb, mint gondolnánk. Ez a titka!

³ KUKORELLI 2021: 44–45.

TANULMÁNYAI

Bibó István 1911. augusztus 7-én született Budapesten, református és katolikus gyökerekkel rendelkező családból származott. A gyermek Bibó István iskoláit Budapesten kezdte a század elején, a Nagy László pedagógus által alapított Új Iskolában. Édesapja Szegedre történő áthelyezése után, akit 1924-ben a Szegedi Egyetemi Könyvtár igazgatójává neveztek ki, 1925-től Szegeden, a piarista gimnáziumban folytatta tanulmányait. Bibó István 1929-ben érettségizett a Dugonics András Piarista Gimnáziumban, ahol a későbbi holokausztáldozat Reitzer Béla és a majdani miniszter Ortutay Gyula osztálytársa volt. 1929-ben kezdte meg tanulmányait a szegedi Ferenc József Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán. Már egyetemi hallgatóként komoly érdeklődéssel volt a nemzetközi jog iránt. Tanárai közül Horváth Barna volt rá nagy hatással. Az egyetemi évek alatt Reitzer Bélával együtt szoros baráti viszonyt ápolt Erdei Ferencsel, a népi írók csoportjának egyik alakjával, a későbbi szociológussal és politikussal.

Bibó István 1934-ben kormányzógyűrűs doktori címmel végezte el egyetemi tanulmányait. 1933–1934-ben a bécsi Collegium

A Bibó család: balról jobbra Bibó Irén (Bibó István testvére), középen Bibó István (édesapjuk), Graul Irén (édesanyjuk), a jobb szélén Bibó István mosolyog

Ravasz Boriska és Bibó István baráti összejövetelen, az 1970-es években

Hungaricum állami ösztöndíjasa volt. 1934–1935-ben Genfben folytatta tanulmányait, ahol Guglielmo Ferrero, Hans Kelsen és Paul Guggenheim professzortól sajátította el a nemzetközi jogot, a diplomáciatörténetet és a politikai legitimitáció történetét. A következő évben, 1936-ban a Hágai Nemzetközi Jogi Akadémia Carnegie-ösztöndíjasa volt.

A GYAKORLÓ JOGÁSZ ÉS JOGTUDÓS

Az ösztöndíjas éveket követően fogalmazógyakornoki állást vállalt a Budapesti Királyi Törvényszéken, kezdetben királyi törvényszéki jegyző, majd királyi bírósági titkár, törvényszéki bíró, végül igazságügyi miniszteri titkár lett a szolgálati hierarchiában. A jogfilozófia és a nemzetközi jog elmélyült ismeretének és külföldi tapasztalatainak eredményeként, a kor társadalmi berendezkedésének visszásságait érzékelve, tevékenyen részt kívánt vállalni a honi szociális viszonyok formálásában, s ehhez politikai ambíció is társult. Erdei Ferenc hívására, a népi mozgalomhoz közelebb kerülve, aktív részt vállalt az 1937. március 15-én megalakult Márciusi Front működésében. Erdei Ferenc Bibó Istvánt és Reitzer Bélát kérte meg, hogy a mozgalom politikai állásfoglalását megfogalmazzák, ők ekkor Erdei politikai tanácsadóiként működtek. Bibó István a közös programfogalmazás mellékszálaként, „személyes számvetesként” fogalmazta meg – csak később ismertté lett – krédóját, *A szabadságszerető ember politikai tízparancsolatát*, amelyet közéleti testamentumának is tekintett.⁴ Bibó István 1940-ben habilitált, és elkezdte egyetemi magántanári munkáját az egyetem áttelepítésével Kolozsváron, miközben bírósági

⁴ KUKORELLI – SZOBOSZLAI-KISS 2023: 85–110.

munkáját továbbra is végezte Budapesten. Az egyetemi tanári munkát nem Szegeden, hanem Kolozsváron látta el, mivel Észak-Erdély visszacsatolását, a második bécsi döntést követően az egyetem több kara Kolozsvárra került. Még ebben az évben, 1940-ben kötött házasságot Ravasz Boriskával, Ravasz László református püspök leányával. Ravasz Boriska latin–történelem szakos tanár volt, aki egyetemi doktori disszertációját Szekfű Gyulához írta. Házasságukból három gyermek született: István (1941), Anna (1945) és Borbála (1949).

Bibó István Magyarország 1944. márciusi német megszállásáig a *Magyar Jogi Szemle* társszerkesztője is volt. A megszállás utáni hetekben írta az illegális röpcédulának szánt *Békeajánlat...* kezdetű fogalmazványát, amellyel a magyar munkásság és a magyar „középosztály” németellenes összefogását akarta szorgalmazni. Az írás figyelmeztető jellege elsősorban a kommunistáknak szólt (volna), önkritikára ébresztő jellege a középosztálynak; de Erdei Ferenc segítségével sem sikerült illegális nyomdát találniuk.

1944. október 16-án a Gestapo letartóztatta, mert minisztériumi helyén mentesítő leveleket, illetve hamis igazolványokat állított ki zsidónak minősülő magyar állampolgárok számára. Egy hét múlva a németek átadták a nyilasvezetéssel tovább működő igazságügy-minisztériumnak, ahol felettese írásban fegyelmit indított ellene, szóban pedig a bujkálást tanácsolta. Ettől kezdve apósa révén a Ráday utcai Református Teológiai Akadémia pincéjében rejtőzködött, családjával együtt.

Németh Lászlóéknál szilveszteri baráti összejövetelen az 1970-es évek elején, Keresztury Dezső és Gál Katalin társaságában (forrás: Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum)

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminisztereként Erdei Ferenc 1945 februárjában kérte fel Bibót az általa vezetett minisztérium közigazgatási főosztályvezetőjének. Ezt a hivatalt 1946 nyaráig látta el. 1945-ben belépett a Nemzeti Parasztpártba, miközben szerepet vállalt az új választójogi törvény és a köztársasági államformáról szóló 1946-ik évi I. törvény kidolgozásban is. Tudományos munkáját végezve 1945 és 1948 között több, történeti tárgyú és az aktuális hazai közélettel foglalkozó munkája jelent meg. Komoly közéleti-politikai vitát indukált az 1945 őszén indított *Valóság*ban közreadott *A magyar demokrácia válsága* című írása. Ezt követően legfontosabb publikációi az Illyés Gyula, Sárközi Márta és általa szerkesztett *Válasz* című folyóiratban jelentek meg. Többek között itt adta közre az *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem*, illetve a *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után* című írását.

Bibó Istvánt 1946-ban a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották. Akadémiai székfoglaló előadását 1947. január 13-án tartotta *Az államhatalmak elválasztása egykor és most* címmel. A Magyar Tudományos Akadémia 1949. október 31-én tartott közgyűlésén tanácskozó taggá minősítették vissza.

1946-tól 1950-ig a Szegedi Tudományegyetem egyetemi tanára volt. Az egyetemi tanszéki állás betöltésére Horváth Barna professzor, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja ajánlotta. Bibó István a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának alkotmány- és közigazgatástani tanszékére került. 1950-ben egyetemi állásából eltávolították. Hivatali pályája 1949-ben torpant meg. Szegedi egyetemi állásából is eltávolították, 1950-ben felszólították, hogy kérvényezze nyugállományba helyezését.

*Koccintás szilveszterkor
Németh Lászlóéknál: Bibó
István, Sinkovits Imre,
Gombos Katalin és Németh
Ágnes, Németh László lánya
társaságában, a jobb szélén
Boriska profilja alig látható
(forrás: Rómer Flóris Művészeti
és Történeti Múzeum)*

*Buba, Boriska
és Gombos Katalin koccint
(forrás: Rómer Flóris Művészeti
és Történeti Múzeum)*

1951-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetem könyvtárának kutatójaként helyezkedett el. Bibó István itt dolgozott az 1956-os forradalom kitöréséig. 1950-től mellőzöttté vált. Az államosítás miatt 1952-ben Ravasz Boriska is elveszítette a református Baár–Madas Gimnáziumban tanári állását, egy szentendrei általános iskolába helyezték át. Ekkor családi tragédia is érte őket, Anna lányuk 1953-ban meghalt. A Bibó család visszavonult életet élt Berkenye utcai lakásában, csak megbízalmasabb barátaival és szomszédaival ápolt kapcsolatot: Illyés Gyuláékkal, Borsos Miklóssékkal, Németh Lászlóékkal és Sárközi Mártával, a *Válasz* egykori szerkesztőjével.

BIBÓ ISTVÁN 1956-OS SZEREPVÁLLALÁSA ÉS A BÖRTÖNÉVEK

Bibó István 1956. október 23-án maga is a Parlament előtt tüntető tömeg tagjaként volt jelen. A harcokban fegyveresen, tevékenyen nem vett részt. November 2-án a Petőfi Párt néven újjászerveződő Nemzeti Parasztpárt Nagy Imre negyedik kormányába Bibó Istvánt és Farkas Ferencet delegálta miniszternek. Bibó István az államminiszteri felkérést elfogadta, és november 4-én a kormány hajnalban összehívott első ülésére meg is érkezett a Parlamentbe, 6 óra körül. A minisztertanács ülésére azonban nem került sor, mivel a Parlamentben csak hárman voltak jelen a kormányból, Bibó, B. Szabó és Tildy, Nagy Imréről pedig úgy

tudták, hogy a szovjet követségre ment tárgyalni. Bibó István az Amerikai Egyesült Államok követségére ment, ahol táviratot adott át Eisenhowernek címezve; lényegében az új helyzetnek megfelelően átfogalmazott változatát annak a jegyzetnek, amelyet egy nappal előbb, a minisztertanács november 3-ára elképzelt alakuló ülésén készült előadni. Visszatérve a Parlamentbe szovjet csapatok foglalták el az épületet, mindenkit távozásra ösztönözve, a katonákat fegyverletételre is. Bibó István azonban nem hagyta el helyét. Mint a törvényes kormány egyetlen tagja és képviselője, kötelességének érezte, hogy a jogfolytonosság megtartása végett is helyén maradjon a megszállt Parlamentben.

A szovjet katonák Majláth Jolán szovjet kollaboránstól, aki Erdei Ferenc második felesége volt, arra a kérdésekre, hogy Bibó István fasiszta-e, vagy kommunista, azt a választ kapták, hogy egyik sem, ezért békén hagyták. Bibó ezt követően, életét kockáztatva, parlamenti szobájában tartózkodott két napig. Itt fogalmazta meg a *Magyarok!* kezdetű nyilatkozatot, amelyet telefonon olvasott be az amerikai követségnek Bakos Ferenc bátor újságíró. Bibó István nyilatkozata gyorsan terjedni kezdett. Ebben a szövegében a magyarokat szólította meg, a forradalmi ifjúság élete mellett és a szovjet csapatok behatolása ellen szólva.

A forradalom alatt és az azt követő hónapokban írta az *Expozé a magyarországi helyzetről*, a *Tervezet a magyar kérdés kompromisszumos megoldására*, a *Miniszterelnök Úr! Kedves Imre Bátyám!* (Nagy Imrének írt levele) és a *Kiegészítés az 1956. november 6-án kelt exposéhoz és tervezethez* című fogalmazványt.

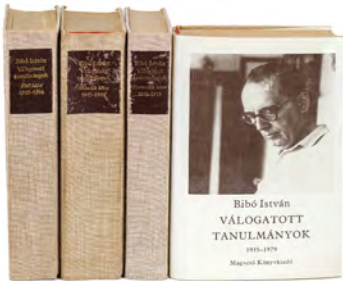
Bibó István írásait Göncz Árpád segítségével juttatták el Turbet-Delof francia kulturális attaséhoz, továbbá más követségekre. Írásaiban kifejtette, hogy az egyedüli törvényes kormány a Nagy Imre-kormány, amelynek a forradalom adta legitimitását. Bibó a törvényes kormány működését akadályozó szovjet csapatok távozását remélte. A megoldást a szovjet csapatok kivonása mellett egy alkotmányozó nemzetgyűlés összehívásában és a többpárt-rendszeren alapuló parlamentáris demokrácia működésében látta.

A cikkek megírása és terjesztése miatt végül 1957. május 23-án letartóztatták, és már másnap megkezdték kihallgatását. A Bibó István elleni vád tárgyát a forradalom alatti és azt követő írásai, illetve Göncz Árpáddal és Regéczy-Nagy Lászlóval való kapcsolata képezte, akik az iratokat eljuttatták a követségekre. Hármójukat együtt állították bíróság elé. Az ellenük felhozott vád a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló szervezkedés irányítása és a hűtlenség bűntette volt. A per zárt tárgyaláson zajlott, a vádhatóságot Kovács József képviselte, aki a Legfőbb Ügyészség Politikai Osztályának vezetője volt, ekkor másodéves levelezős joghallgató. 1958. augusztus 2-án hirdettek ítéletet. A Bibó István és Göncz Árpád ellen a Pártban előre elhatározott halálos ítéletet India akkori miniszterelnöke, Dzsaváharlál Nehru közbenjárására módosították életfogytig tartó börtönbüntetésre, Regéczy-Nagy László harmadrendű vádlottat pedig tizenöt év börtönbüntetéssel sújtották.

Bibó István 1963. március 27-én szabadult az általános (pontosabban majdnem általános) amnesztiarendeletről. Rövid ideig

Ravasz Boriska és Bibó István Szacsvey Événéknál (Boriska testvére) 1963 szeptemberében

Bibó István: Válogatott tanulmányok – négy kötetben jelent meg a Magvető Kiadónál, az első három kötet 1986-ban, a negyedik kötet 1990-ben. A tanulmányokat válogatta és az utószót írta Huszár Tibor. Az első kötetet, amely Bibó István 1935 és 1944 közötti írásait tartalmazza, Vida István és Nagy Endre szerkesztette. A második kötet az 1945 és 1949 közötti írásokat, a harmadik az 1971 és 1979 közöttieket tartalmazza, amelyeket Vida István szerkesztett. A negyedik kötet az 1935 és 1979 közötti írásoké, ifjabb Bibó István szerkesztésében. A sorozat negyedik része már Bibó István 1956-os írásait is tartalmazza, és közli Bibó A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai: Önrendelkezés, nagyhatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás című, nagy formátumú írását is (fotó: Tanai Csaba)

fordításokból élt, majd ekkoriban is pozícióban lévő egykori barátai segítségével a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárában kapott állást. A továbbiakban nem ambicionálta a politikai közszereplést, ám tudományos kutatói tevékenységet sem folytathatott. Családját és őt is folyamatos titkosszolgálati megfigyelés alatt tartották. Egészsége megromlott, 1967-ben infarktust kapott. 1971-ben nyugdíjba vonult, azzal a reménnyel, hogy nyugdíjas éveiben kizárólag szellemi munkának tudja szentelni idejét. Bibó István élete végéig megtartotta a rendszerrel szembeni hazai rezerváltságát. Visszaemlékezései zömét hangfelvételen hagyta ránk a Huszár Tibornak és Hanák Gábornak adott terjedelmes interjúkban, egy eredetileg Erdei Ferenc életútjáról készített portrészorozathoz kapcsolódóan, 1976–1978 között. Bibó István négy héttel Ravasz Boriska halálát követően, 1979. május 10-én hunyt el a Korányi Tbc és Pulmonológiai Intézetben, ahol feleségét is ápolták. A *Magyar Nemzet* 1979. május 13-ai számának

Bibó István a 1970-es évek elején

Napi Krónika rovatában a kulturális eseményeket felsoroló hírek utolsó elemeként rövid, tényszerű közlés olvasható: „Dr. Bibó István jogász és történész a Központi Statisztikai Hivatal könyvtárának nyugalmazott előadója, 68 éves korában, hosszan tartó betegség után május 10-én elhunyt.”

Bibó István temetése kiállítás volt az elnyomó rendszerrel szemben. Kenedi János és Illyés Gyula mondott megemlékező beszédet, és – jól felismerhető belügyes megfigyelés mellett – hatalmas tömeg kísérte utolsó útjára a 20. század legnagyobb magyar politikai gondolkodóját. Még Bibó István halála előtt, Kenedi János kezdeményezésére, Bibó István 70. születésnapjára ünnepi kötetet terveztek kiadni. A kötet végül Bibó halálát követően jelent meg *Bibó-émlékkönyv* címen, szamizdat kiadásban. Az ellenzéki kezdeményezésre – nem csak az ellenzék köréből – 76 szerző adott le kéziratot, amelyek szerzői versben és prózában emlékeztek meg Bibó Istvánról. A magyar emigrációban élők az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem gondozásában adták ki az első *Bibó István összegyűjtött munkái* című kiadványt, négy kötetben, 1981–1984 között. A puhuló diktatúra idején, az '56-os tanulmányokat kihagyva, 1986-ban Budapesten is megjelentek válogatott tanulmányai.

LAPPANGÓ BIBÓ-ÖRÖKSÉGÜNK

Halála után tíz évvel állították az első emléktáblát, 1989. május 10-én Bibó István barátai, az MDF II. kerületi szervezete és a Korányi Tbc és Pulmonológiai Intézet dolgozói.

1983-ban megalakult az ELTE ÁJK jogász szakkollégiuma, amely az iránta való tiszteletből 1988-ban felvette Bibó István nevét. Számos monográfia, konferencia, emlékmű, több oktatási intézmény, például a hévízi és a kiskunhalasi gimnázium, illetve az őri általános iskola őrzi „a történelem utolsó úriemberének” – ahogyan Csoóri Sándor nevezte – az emlékét. A Parlament folyosóján 1956-os hivatali szobája előtt tábla tiszteleg, Bibó István forradalmi kiállítására és a nemzet egységéért való fellépésére emlékezve. Bibó István 1956 államminisztereként a nehezen kivívott magyar szabadság tiszta és örök jelképe. Említést érdemel, hogy 1990-ben posztumusz Széchenyi-díjban részesült.

Bibó István életművének legismertebb kutatói Balog Iván, ifjabb Bibó István, Csepregi András, Dénes Iván Zoltán, Gyarmati György, Hanák Gábor, Huszár Tibor, Kenedi János, Kukorelli István, Litván György, Kovács Gábor, Nagy Endre, Révész Béla és Sándor Iván.

Dénes Iván Zoltán centenáriumi Bibó István-sorozata: a 12 kötet az Argumentum Kiadó és a Bibó István Szellemi Műhely gondozásában jelent meg, 2011–2012-ben (fotó: Tanai Csaba)

Bibó István összegyűjtött írásai (három kötetben) – Dénes Iván Zoltán munkája, amely a Kalligram Kiadónál jelent meg 2016 és 2020 között (fotó: Tanai Csaba)

Bibó István-interjúkötet, amely Huszár Tibor szerkesztésben, 1989-ben, a Magyar Krónika sorozatban, jelent meg Debrecenben, a Kolonel Lap- és Könyvkiadó gondozásában; az interjúk felvételekor munkatársa volt Hanák Gábor

A szemközti oldalon: Bibó István Magyarok! című nyilatkozata. 1979-ben az Irodalmi Újság közölte, amely az első faksimile közlés is egyben (SZIKLAY 1979)

BIBÓ ISTVÁN FŐBB MUNKÁI ÖNÁLLÓ KÖTETEK BEN

Bibó István talán idehaza és külföldön legismertebb két rövid írása *A szabadságszerető ember politikai tízparancsolata* és az 1956. november 4-én kelt *Magyarok!* című nyilatkozata. Azt gondoljuk, hogy ezt minden, Bibóról szóló könyvben és a tankönyvekben is közölni kellene. Mi ezt tesszük.

Magyarok!

Nagy Imre miniszterelnök a ma hajnali szovjet támadáskor a szovjet követségre ment a tárgyalások folytatására, és onnan visszatérni már nem tudott. A reggel összehívott minisztertanácson a Parlament épületében tartózkodó Tildy Zoltánon kívül már csak B. Szabó István és Bibó István államminiszter tudott megérkezni. Mikor a Parlamentet a szovjet csapatok körülfojták, Tildy államminiszter a vérontás elkerülése végett megállapodást kötött velük, mely szerint ők megszállják az épületet, a benne levő polgári személyek pedig szabadon távozhatnak. Ő, a megállapodáshoz tartva magát, eltávozott. Az országgyűlés épületében egyedül alulírott Bibó István államminiszter maradtam, mint az egyedüli törvényes magyar kormány egyedüli képviselője.

Ebben a helyzetben a következőket nyilatkozom:

Magyarországnak nincs szándékában szovjetellenes politikát folytatni, sőt teljes mértékben benne akar élni a kelet-európai népek ama közösségében, kik életüket a szabadság, igazságosság és kizsákmányolásmentes társadalom jegyében akarják berendezni. A világ színe előtt visszautasítom azt a rágalmat is, mintha a dicsőséges magyar forradalmat fasiszta vagy antiszemita kilengések szennyezték volna be; a harcban osztály- és felekezeti különbség nélkül részt vett az egész magyar nép, s megrendítő és csodálatos volt a felkelt nép emberséges, bölcs és különböztetni kész magatartása, mellyel csupán a leigázó idegen hatalom és a honi hóhérszereplők ellen fordult. A néhány napig napirenden volt utcai igazságtételeket, valamint ókonzervatív politikai erőknek minden fegyveres erőszak nélkül való jelentkezését az éppen megalakult kormány rövid úton megszüntethette volna; az az állítás, hogy evégből óriási idegen hadsereget kell az országba behívni, komolytalan és cinikus. Éppen ellenkezőleg, e hadsereg jelenléte a nyugtalanság és a zavargások legfőbb forrása.

A magyar népet felszólítom, hogy a megszálló hadsereget vagy az általa esetleg felállított bábkormányt törvényes felsőségnek ne tekintse, s vele szemben a passzív ellenállás összes fegyverével

Magyarok!

Nagy Imre miniszterelnök a ma hajnali szovjet támadáskor a szovjet követségre ment tárgyalások folytatása céljából és onnan visszatérni már nem tudott. A reggel összehívott minisztertanácsban a parlament épületében tartózkodó Tildy Zoltánon kívül már csak B. Szabó István és Bibó István államminiszterek tudtak megérkezni. Mikor a parlamentet a szovjet csapatok körül fogták, Tildy államminiszter a vérontás elkerülése céljából megállapodást kötött velük, mely szerint ők megszállják az épületet, a benne levő polgári személyek pedig szabadon távozhatnak. Ő a megállapodáshoz tartva magát eltávozott. Az országgyűlés épületében egyedül alulirott Bibó István államminiszter maradtan, mint az egyedüli törvényes magyar kormány egyedüli képviselője. Ebben a helyzetben a következőket nyilatkozom:

Magyarországnak nincs szándékában szovjetellenes politikát folytatni, sőt teljes mértékben benne akar élni a kelet-európai szabad népek ama közösségében, kik életüket a szabadság, igazságosság és kiszámíthatatlanság társadalom jegyében akarják berendezni. A világ színe előtt visszautasítom azt a rágalmat is, mintha a dicsőséges magyar forradalmat fasiszta vagy antiszemita kilengések szennyezték volna be; a harcban osztrák és felekezeti különbség nélkül résztvevő az egész magyar nép a megrendítő ~~szék~~ és csodálatos volt a felkelt nép emberséges, bölcs és különböztetni kész magatartása, mellyel csupán a legigazabb idegen hadsereg és a honi hőhárkületményezsek ellen fordult. A néhány napig napirenden volt utcai igazságtételeket, valamint ókonzervatív politikai erőknek minden fegyveres erőszak nélkül való jelentkezését az éppen megalakult kormány rövid úton megszüntethette volna az az állítás, hogy a végből óriási idegen hadsereget kell az országba behívni, illetőleg visszahívni, komolytalan és cinikus. Eppen ellenkezőleg a hadsereg jelenléte a nyugtalanság és a zavargások legfőbb forrása.

A magyar népet felszólítom, hogy a megszálló hadsereget vagy az általa esetleg felállított bábkormányt törvényes felségnek ne tekintse s vele szemben a passzív ellenállás összes fegyvereivel éljen - kivéve azokat, melyek Budapest közellátását és közútvéit érintenék. Fegyveres ellenállásra parancsot adni nincs módomban: egy napja kapcsolódtam bele a kormány munkájába, a katonai helyzetről tájékozotva nem vagyok felelőtlenség volna tehát tőlem a magyar ifjúság drága vérével rendelkezni. Magyarország népe elég vérral adózott, hogy megmutassa a világnak a szabadsághoz és igazsághoz való ragaszkodását. Most a világ hatalmain van a sor, hogy megmutassák az Egyesült Nemzetek Alapokmányában foglalt erők erejét és a világ szabadságszerető népeinek erejét. Kérem a nagyhatalmak és az Egyesült Nemzetek bölcs és bátor döntését legigazabb nemzetek szabadsága érdekében.

Megállapítom egyúttal, hogy Magyarország egyetlen törvényes külföldi képviselője és külképviseleteinek törvényes feje Kéthly Anna államminiszter.

Isten óvja Magyarországot!

Budapest, 1956. november 2.

Bibó István
államminiszter

Kérem e nyilatkozatot közölni; amint lehet:

Az Amerikai Egyesült Államok kormányával,

Az Egyesült Nemzetek Főtitkárával,

A sajtóval.

A. J.

éljen – kivéve azokat, melyek Budapest közellátását és közműveit érintenék. Fegyveres ellenállásra parancsot adni nincs módomban: egy napja kapcsolódtam be a kormány munkájába, a katonai helyzetről tájékoztatva nem vagyok, felelőtlenség volna tehát tőlem a magyar ifjúság drága vérével rendelkezni. Magyarország népe elég vérrel adózott, hogy megmutassa a világnak a szabadsághoz és igazsághoz való ragaszkodását. Most a világ hatalmain a sor, hogy megmutassák az Egyesült Nemzetek Alapokmányában foglalt elvek erejét és a világ szabadságszerető népeinek erejét. Kérem a nagyhatalmak és az Egyesült Nemzetek bölcs és bátor döntését leigázott nemzetem szabadsága érdekében.

Megállapítom egyúttal, hogy Magyarország egyetlen törvényes külföldi képviselője és külképviseleteinek törvényes feje Kéthly Anna államminiszter.

Isten óvja Magyarországot!

Budapest, 1956. november 4.

Bibó István
s.k.
államminiszter

A szemközti oldalon:
A szabadságszerető ember politikai tízparancsolata
az MTA Kézirattárában (Ms 5111/16)

3/a Ms 5111/15

1928-30 évi kelt
politikai köznevelési - nevelési

Szabadságszerető ember

- 1.. megköveteli magának és megadja másnak a minden embernek kijáró tiszteletet, de megkülönböztett tiszteletet magának semmi oimén nem követel, másnak pedig sem urváltáért, sem vagyonaért, sem hatalmáért, sem befolyásáért, sem ruhájáért megkülönböztetett tiszteletet nem ad, csak tisztességéért vagy érdemeért.
- 2.. senki emberfia előtt meg nem állkodik, aláhatóakodó megcsóváló és köszönési módokat szájára nem vesz.
- 3.. magát munkában szolgának, szabad idejében és a maga kxxx otthonában urnak tekinti, és szembeáll mindonkivel, aki magát szolgálata és munkája alatt is urként, hatalmasként viseli és másokat szolgáknak, alácszonyaborendűeknek kezel.
- 4.. a maga vagy más munkája értékének a legszállítását, emberi munka ki-
zssorázását, vagyoni vagy hatalmi helyzet kihasználását, a egyáltalán
semmiféle kizsákmányolást nem tűr, magát vagy másat a maga igazából,
világos jogából, megszolgált követelményéből semmiféle csózzakkal, megféle-
lomlitéssel, rábevezéssel, fortélllyal kiforgatni nem engedi.
- 5.. szünetlenül szem előtt tartja, hogy az emberi szabadság és az emberi
méltóság egy és oszthatatlan és az egyes ember xixix ellen akár jár-
saulmi helyzetbe, akár szárazságra, akár neme vagy kora oimén elköve-
tett minden sértlem mindenki más szabadságát és méltóságát is veazé-
lyeztetti: ezért az emberi szabadság minden korlátozása, önkényes le-
tartóztatás, fogvatartás, egyéni vagy hatósági hatalmaskodás, s az
emberi méltóság mindenféle megalázásn ellen azonnal e yüttesen, de
ha az rögön nem lehetőséges, magában is fellép. akár foglalkozása
gyűlésben, egyesületben, munkaközösségben vagy bármiféle közösség-
benépyenyégy, mint a magánéletben önkénykedést, akarnokoskodás, ma-
gánérdek illetéktelen érvényesítést, visszaélést, köz beccapását,
közakarát meghamilitását, a mindenféle fenyegetést és terrorizálást
nem tűr, minden ilyen ellen saját maga azonnal felszólal és más
tisztességes emberekkel oszefog, az csózzakosan érvényesülni pró-
bálókat, tekintet nélkül arra, hogy kire és mire hivatkoznak, le-
leplezi és megtrárlásra kénysszeríti, tisztában lévén azzal, hogy
minden ilyenmck az érvényesüléac csakis a tisztességes emberek
kényelmessége és megfélemlíthetősége miatt lehetőséges.
- 7.. semmiféle anyagi visszaélést vagy panamát el nem hallgat, sem el-
fedezni nem segít, bármilyen hatalmas embert kell is ezzel lelepleznie.
- 8.. minden közügyben meggyőződése szerint vall színt: fenyegetéstől meg
nem ijed, vizsgáléának be nem áll, s szavazatát vagy aláírását semmi
pénzért vagy előnyért el nem adja.
- 9.. minden felismert közérdek ügyében kezdeményezőleg lép fel, minden
közérdeklő szövetkezésben vagy meggalomben tethaégre szerint munká-
jával és adományával résztvesz a igyekszik azt győzelemre segíteni,
tisztában lévén azzal, hogy a közügyek elhanyagoltsága vagy méltat-
lan emberek kezébe való kerülése egyedül a tisztességes emberek
kezdeményezésének kixxa hiánya és közéleti bátortalansága miatt
történhetik.
- 10.. bizik a közösség erejében, x az emberek többségének a tisztességben
és abban, hogy ezt elegendő bátorsággal és igyekezettel érvényre is
lehet juttatni, ezért a maga példájával, minden roaszhiszemiség
elleni együttes és eredményes fellépésnél és minden jóhisszemiség
számára a bizalm előlegezésével erősíti xxxxxxx maga körül
a közösségben és a tisztességes szándékok győzelemxvithetőségében
való hitot.

4.. köztudni a maga és minden
ember egyenlőségén a szabad
és börtöntől való kelt, illetéke
nyilvános helyeken való munkáj
jeledelem a promissiók ellátás; (le)

Ravasz Boriska
(1909. április 27. – 1979. április 14.)

SZOBOSZLAI-KISS KATALIN

Ravasz Boriska 1909-ben született Kolozsváron, jómódú polgári család gyermekeként, Ravasz László (1882–1975) református püspök és Bartók Margit leányaként. Családja mindkét ágon nagy tradíciókkal rendelkező református család, Bartók Margit édesapja Bartók György püspök volt. Boriska gyermekéveit Erdélyben töltötte, a trianoni békediktátumot követően Ravasz László Budapesten telepedett le családjával, ahol a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke lett.

Boriska tanulmányait ezt követően a Baár–Madas Leánynevelő Gimnáziumban folytatta, ott is érettségizett 1927-ben. 1932-ben latin–történelem szakos tanári diplomát szerzett a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetemen. Doktori címet is itt kapott 1935-ben. Disszertációját Szekfű Gyula patronálásával írta, címe: *A magyar állam és a protestántizmus Mária Terézia uralkodásának második felében (1760–1780)*. A dolgozat megírása idején gyakornokként és helyettesítő tanárként már dolgozott a Baár–Madas Gimnáziumban. A dolgozatírás idején – a bécsi Collegium Hungaricum kutatói ösztöndíjasaként – a bécsi levéltárakban folytatott kutatásokat. 1936-tól valószínűleg önálló tanár lett a gimnáziumban. 1940-ben, 31 évesen feleségül ment Bibó Istvánhoz, akiben megtalálta a hozzá méltó szellemi partnert. Három gyerekük született: István, Anna és Borbála.¹ Budapesten éltek, először a Retek utcában, közel a Baár–Madashoz, majd a Berkenye utcában.²

¹ „A fiatal pár a Retek utca 33.-ban bérelt lakást. Valószínűleg azért esett a választásuk erre a környékre, mert Ravasz Boriska a közeli Baár–Madas Református Gimnáziumban tanított. Ebben a lakásban született meg első gyermekük, aki a családban hagyományosnak számító István nevet kapta. Budapest ostromát 1944-ben nem itt, hanem Pesten, a Budapesti Református Teológiai Akadémia pincéjében, illetve az após, Ravasz László püspök Ráday utcai szolgálati lakásában vészték át, mivel sejteni lehetett, hogy nagy bombázások lesznek, és a Retek utcai ház nem tűnt elég biztonságosnak. Bibókék második gyermeke az ostrom idején, 1945 februárjában született meg (a családi hagyomány szerint a szülészorvos télikabátban, kitört ablakok mellett vezette le a szülést).” „Családi emlékezet” címmel Zsuppán András készített jegyzetet ifjabb Bibó István elmondásait közölve: Z S U P P Á N 2011.

² „A család 1946-ban visszatért Budára, de nem a Retek utcába, hanem a rózsadombi Berkenye utca egyik villájában béreltek új lakást. Továbbra is arra törekedtek, hogy közel maradjanak Borbiróékhoz, valamint Bibó édesanyjához, aki az Olasz (ma Szilágyi Erzsébet) fasorban vett ki magának lakást. A baráti kör meghatározó tagjai is a közelben laktak.” (Z S U P P Á N 2011.) Valószínűleg az is szempont volt, hogy ettől kezdve két háztömbnyire laktak Ravasz László Bimbó úti lakásától, ahol Boriska két testvére is lakott családostul.

*Ravasz Boriska édesapjával,
Ravasz Lászlóval, 1915 körül*

*Ravasz László és családja
Leányfalun, 1935 körül.
Álló sor, balról jobbra: Ravasz
Éva, ifjabb Ravasz László,
Ravasz Mária Márta; ülő sor:
Ravasz Boriska, Bartók Margit,
Ravasz László és Ravasz Vera*

³ „Kedves Boriska, nagyon megörültem, mikor megláttam régóta ismert szép írását. Most csak röviden válaszolok. Természetesen fogok beszélni Ember Győzővel és Borsa Ivánnal, de én már régóta nem tudok kijárni, pláne ebben a mostani hőségben. Meg vagyok győződve, hogy Ember Győző megtesz mindent, amit lehet; úgy tudom, hogy most szabadságon van. Amint beszéltem vele megírom magának. Amit Manninger Olga említett, az valóban egészen más jellegű dolog volt. Szívesen üdvözli öreg tanára: Szekfű Gyula, Budapest, 1952. aug. 5.” A következő Szekfű-levél egy évvel későbbi, segítséget nem tudott nyújtani a közben elvelt év alatt. A hagyatékban nincs nyoma köztük történt levélváltásnak az egy év alatt. A második levélben Szekfű részvétét tudatja a Bibó házaspárral gyerekekük elvesztése miatt. „Kedves Boriska Asszony, 24-ei szíves sorait és bennük a sok jókívánságokat nagyon köszönöm. Igen jól esett, hogy megint láthattam írását. Arról hallottam, hogy továbbra is vidékre jár tanítani, – ezen, mint előre gondoltam egyelőre nem lehet változtatni. Annál váratlanabban és nagy megdöbbenéssel és részvétellel olvastam a nekem is megküldött szomorú jelentést kislánya eltávozásáról. Én akkor elküldtem részvétlevelemet kedves férjének címezve, de úgy látszik, a postán elkallódott. – De ezzel nem akarom fájdalmukat intenzívebbé tenni. Szívből minden jót kíván régi tanára Szekfű Gyula (1953) V. 29.” A leveleket közli: H U S Z Á R 1992: 73–95.

A Baár–Madasban az egyházi iskolák felszámolásáig oktatott, és amikor 1952-ben iskoláját megszüntették, áthelyezték egy, a lakóhelyüktől távol eső általános iskolába, Szentendrére. Az áthelyezést módosító kérelmeit Huszár Tibor a *Valóságban*, 1992-ben közölte, azokból kiolvasható Boriska kétségbeesett próbálkozása a családi otthonhoz közelebbi álláshely megtalálására. Kérvényeit visszautasították, Szekfű Gyulához is fordult baráti segítségért, aki Ember Győző felé irányította, de tényleges segítséget nem nyújtott egykori tanítványának.³ Huszár Tibor közli Boriska gondosan elkészített panaszleveleit, amelyekből kiderül, hogy az otthonától távol eső iskolába való eljárás napi 3–5 órát vesz igénybe, miközben otthon – operálhatatlan szívrendellenességgel született – középső gyermekük betegsége állandó felügyeletet igényel, rohamok esetén édesanyaként nem tud gyermeke mellett lenni, őt ápolni. A kérvények csak a minisztériumig jutottak, de helyzetét nem enyhítették, a válaszok lassan és elodázó, aktatologatásos technikákkal haladtak. Huszár Tibor közli azokat a hivatalos leveleket, amelyekből kiderül, hogy egy hivatali hiba miatt Boriska augusztusi fizetését sem kaphatta meg, és nem is szándékoztak azt kifizetni, mindez 1952-es áthelyezése idején. A minisztériumi szintig írt kérvények is mutatják, hogy a Bibó család nehéz anyagi körülmények között élt. Boriska egyik kérvényében le is írja ezt, hogy a három gyerek iskolába, óvodába indítása is nehézségeket okozott számukra, kölcsönökből éltek. A megbélyegezettség, az ügymenetek esetében történt igazságtalanságok és a napi élet

nehézítése a kommunistarendszer-üzemmód szerves része volt. Eredménnyel is jártak. Bibóék középső gyermeke 1953-ban meghalt, a kommunista bürokratákat azonban ez nem hatotta meg, Boriska továbbra is Szentendrére volt kénytelen kiutazni napi szinten. Végül 1954. július 31-ei hatállyal a szentendrei iskolából sikerült áthelyezni az Élelmiszeripari Minisztérium Oktatási Osztályának rendelete alapján. Ennek köszönhetően 1954. augusztus 1-től az Élelmiszeripari Technikumba helyezték át, budapesti állomáshelyre. Ugyanezen év december 1-jétől pedig a Növényolajipari Technikumba, amely a budapesti Pataki téren, a X. kerületben volt. Ravasz Boriska itt jó közösségre talált, az iratok szerint 1955. február 25-én igazgatóhelyettesi kinevezést is kapott. 1956. június 1-jén pedig a pedagógusnap alkalmából kitüntették.

Bibó István letartóztatása után, 1957. szeptember 21-én azonban felmentették igazgatóhelyettesi pozíciójából, de állását megtarthatta, így két gyermekéről tudott gondoskodni. Férje börtönevei idején küzdelmes és nehéz életet élt, barátaira és családjára számíthatott. Sárközi Márta, a *Válasz* egykori kiadója, Bibóék legközelebbi bizalmasa anyagilag is támogatta őket, ahogyan Illyés Gyulának is. Boriska minden munkát elvállalt az iskolában, hogy gyerekeit fel tudja nevelni, tanrendet írt,

Ravasz Boriska: A magyar állam és a protestánsizmus Mária Terézia uralkodásának második felében (RAVASZ 1935). A dolgozatról szóló recenziót lásd SZOBOSZLAI-KISS 2025

Bibó István és Ravasz Boriska ifjú házasságként 1940 körül, Leányfalun

*Ravasz Boriska tanítványaival
az 1930-as évek végén*

*Lent: A Baár–Madas Leánygimnázium az 1940-es években.
A kép jobb oldalán a fiatal Ravasz Boriska képfelvevővel
a kezében rögzíti az iskolai rendezvényen tanítványaikat*

*Bibó István és Boriska
az 1960-as évek végén*

ifjúsági könyvtárat szervezett, iskolai ünnepélyeket rendezett. Diákjai szeretetteljes megemlékezésekkel vallottak munkájáról, személyiségéről, módszereiről. Valódi hivatással tanított.

Bibó István kiszabadulásakor az őt ért öröm sok nehézségen átsegítette, de továbbra is nehéz életet éltek. Idős apját is Bibóék gondozták, rendszeresen kilátogattak Leányfalura. Életüket megnehezítette, hogy lehallgatásoknak voltak kitéve. Gyerekeiket iskoláztatták, baráti körökkel adott keretek mellett társasági életet is éltek. Borsos Miklóssal folytattak baráti összejöveteleket, közel laktak egymáshoz,⁴ de nyaraláskor is találkoztak, levelezésük értékes adalékokat szolgáltat Bibóék életéről.

Az 1970-es években Gyarmati György több alkalommal felkereste Bibó Istvánt otthonában, mivel az önkormányzati rendszerek reformjának történetéről írta doktori dolgozatát, Bibó István külső konzulense volt. Gyarmati György életútinterjúkötetében idézi fel, hogy Bibó nyíltan élt az elnyomó rendszerben, például levelezőlapon tudatta vele, hogy mikor tudja fogadni.⁵ A beszélgetések idején Boriska mindig gondoskodón volt jelen.

A Berkenye utca 4. szám alatti tekintélyes méretű, nagy kert mélyén megbújó bérvilla lett Bibó István otthona egészen 1977-ig. Három évtizedet töltött ebben a lakásban, itt születtek legfontosabb jogi és politikatudományi munkái, innen hurcolták el a forradalomban játszott szerepe miatt 1957-ben, és ide térhetett vissza közel hat-évnyi raboskodás után 1963-ban. Már betegeskedett, amikor elköltöztek innen feleségével a pasaréti Orsó utca egy kisebb lakásába,

⁴ „Borsos Miklós szobrász szintén a Rómer Flóris utcában lakott sokáig, és a dombtetőn élt az Illyés házaspár is, akikkel Bibóék rendszeresen összejártak. A börtönök alatt Ravasz Boriska sok segítséget kapott Illyéséktől.” Lásd ZSUPPÁN 2011: 37.

⁵ Lásd VALUCH 2024. Gyarmati György a kötet több helyén is utal a Bibótól kapott levelezőlapokra.

*Ifjabb Bibó István esküvői
családi képe 1967-ből. Balról
jobbra: Graul Irén, Bibó István,
Ravasz Boriska, Lipcsey Judit,
ifjabb Bibó István és Lipcsey
Judit édesapja, Lipcsey Márton*

hogy fiuk, ifjabb Bibó István egy hármaskeres révén be-
költözhesse a Berkenye utcába. Bibó életének klasszikus színtere
tehát a Berkenye utca volt (a villa falán ma tábla őrzi emlékét).
Ma már ez a lakás sincs a család tulajdonában, mivel ifjabb Bibó
István 2006-ban elköltözött. A Berkenye utcát Bibóék kezdetben
a villa tulajdonosától bérelték, az államosítás után állami bérlakás
lett. Amikor beköltöztek, még minisztériumi tisztviselőhöz illő,
teraszos, nagypolgári otthon volt hatalmas központi hallból nyíló
négy tágas szobával, cselédszobával. A Rákosi-korszakban – Bibó
akkoriban az Egyetemi Könyvtár tudományos főmunkatársaként
dolgozott – a nagy lakásokat meg kellett osztani. A háromgyerekes
Bibó családdhoz előbb beköltözött Ravasz Boriska egyik kolléganője
társbérlelőként, hogy meglegyen az előírt lakólétszám, de ő várat-
lanul eltávozott, és a lakást 1952-ben leválasztották. Bibóéknak
három szobájuk maradt, igen szűkös mellékhelyiségekkel. A lakás
berendezése megfelelt a korabeli átlagos ízlésnek. A művészet-
történész (*ti. ifj. Bibó István*) szerint az egyetlen emlékezetesebb
darab egy fekete, tekintélyes szecessziós könyvszekrény és íróasztal
volt, amit a költözéskor eladtak a Kiscelli Múzeumnak. Érdekes
módon nagyobb szakkönyvtárat sem gyűjtöttek, aminek életútjuk
változatos terhei mellett az a magyarázata, hogy Bibó évtizedekig
könyvtárban dolgozott (szabadulása után a Központi Statisztikai
Hivatal beszerzési felelőseként), és minden szükséges művet meg-
talált a munkahelyén. A kéziratos hagyatékat ifjabb Bibó István
szülei halála után átadta az Akadémiai Könyvtár kéziratárának,
csak a személyes családi levelezést őrizte meg.⁶

⁶ ZSUPPÁN 2011: 37.

Boriska 1970-ben kérte nyugdíjazását, ezt követően Bibó Istvánnal szerény körülmények között élt. A Berkenye utca 4. szám alatti, tekintélyes méretű, nagy kert mélyén megbújó bérvilla lett Bibó István otthona, egészen 1977-ig. Három évtizedet töltöttek ott, életük utolsó éveiben elköltöztek a Berkenye utcából az Orsó utcába, egy első emeleti lakásba, de nem messze a Berkenye utcától, ahonnan a gyerekek könnyebben tudták őket segíteni. Boriska 1978-ban megbetegedett, tüdőrákot diagnosztizáltak nála – a dohányzásra Budapest ostroma idején szokott rá, fia elmondásai alapján. A betegség hamar legyengítette, és 1979. április 14-én meghalt.

Bibó István, aki szintén nagybeteg volt, a következő levélben tudatta barátaival Boriska halálhírét, amelyben röviden összefoglalta Boriska betegségének és halálának történetét.

Nagyon gyors lefolyású tüdőrákban halt meg. 1978 júliusában jelentkeztek az első kisebb fájdalmak, majd az ősz folyamán állandósultak, s ekkor kerestük fel Böszörményi professzort, aki nemsokára bevitte osztályára teljes kivizsgálásra, majd pár hét után hazaengedte. Hamarosan azonban, 1979. január közepén, közölte velem a professor, aki Boriskát mindvégig gondosan és gyöngéden kezelte – a szövettani vizsgálat teljesen kilátástalan eredményét, s azt, hogy mindennemű operációt a beteg általános állapota miatt is reménytelennek tart. Otthon a fájdalmak fokozódtak, de mindjobban átmentek a hátgerincre, s így ő egyre inkább azt hangoztatta, hogy régi gerincfájdalmai újultak fel, s a tüdő-

*Ravasz Boriska
ex librise 1927-ből*

*Berkenye utca 4.
Boriskáék otthona 30 éven át*

*Ravasz Boriska az
1960-as évek végén*

fájdalmak megszűntek. Láthatóan ragaszkodott ehhez, s így nem tudtuk elszánni magunkat, hogy megmondjuk neki a valót. Újabb gondos kórházi kezelés sem tudta lassítani már a folyamatot, amely az utolsó héten rohamossá vált, noha a fájdalmak ekkor érzéstelenítés nélkül is megszűntek. Életkedve sokáig megmaradt, de az utolsó hetekben csonttá soványodva gyakran mondogatta: „Elfáradtam, feladom”. Az utolsó napokat egyre mélyülő álomban töltötte, s április 14-én délután öt óraker, békességben, csendesen meghalt. Bibó István, Budapest, 1979. április 17.⁷

⁷ Lásd LITVÁN – S. VARGA –
HUSZÁR 1995: 173. 238. sz.
dokumentum. 698–699.

Bibó István alig négy héttel Ravasz Boriska halálát követően, 1979. május 10-én hunyt el a Korányi Tbc és Pulmonológiai Intézetben, ahol feleségét is ápolták.

A szemközti oldalon: Ravasz Boriska és Bibó István közös sírban nyugszanak Anna lányukkal az óbudai temetőben.

A sírkövükön ez a bibliai idézet olvasható: „Valaki igyekezik életét megtartani elveszíti azt, és valaki elveszíti azt, megtalálja azt.” (Lukács evangéliuma 17:33)

Borsos Miklós
(1906. augusztus 13. – 1990. január 27.)

KUKORELLI ISTVÁN

Az életrajzokról szóló lexikonokban Borsos Miklósról általában az szerepel, hogy „szobrászművész”. Az őt közelebbről ismerő írásokban, albumbevezetőkben, mindenekelőtt a László Gyula által írt életrajzban sokkal komplexebb a kép.¹ Nemzetközileg is nagyra értékelt életműve alapján megállapítható, hogy Borsos kiváló éremművész, gyönyörű rézkarcai mellett jelentős könyv-illusztrátor is volt. Művei, ábrázolásai, portréi megelevenítik az európai és a magyar történelmet. Különösen a 20. század nagyjai ihlették meg, legtöbbjük jó barátja is volt. Szívéhez nagyon közel állt a magyar és a világirodalom, továbbá a természet maga.

Termékeny alkotó volt, több száz szobrot, síremléket, érmet, plakettet, rézkarcot és könyvillusztrációt készített. Művészetének sajátos karaktere könnyen felismerhető, s abban a legtöbb képző- és iparművészeti írás szerint a „pannon” szellem és táj, a mitológia, a görög életérzés jelenik meg. Filozofikus hajlamú alkotó volt, művei töprengésre és belső mosolyra készítetik a kiállításait látogatókat, az albumokat lapozgatókat.

¹ LÁSZLÓ 1979; L. KOVÁSZNAI 1989.
A László-féle kötet közli – időrendi sorrendben haladva – Borsos műveinek (szobrok, domborítások, érmek, illusztrációk) addigi teljes katalógusát; összesen 1265 tételt tartalmaz.

Elsősorban köztéri szobrai közismertek, a „o” kilométerkőtől elindulva a balatoni (tihanyi) alkotásokig, felsorolni is nehéz a képzeletbeli kirándulás egyes megállóit. Szobrai az általa kedvelt, változatos anyagokból készültek, főként márványból (vörös, carrarai), de gyakran használta a vörösrezt, a bazaltot és a gránitot is. Mindig egy tömbből és emlékezetből „varázsolt”.

Életének színhelyei művészetében is meghatározók voltak. Fiatal éveiben Európa „vándorlegénye” volt, feleségével, „Bubával” később is sokat utazott. Az első színhely az erdélyi szülőföld, Nagyszeben, amelyről életrajzi visszaemlékezéseiben oly szépen ír.² Nagyszeben ma is büszke nagy szülöttjére, emlékét őrzik.

² BORSOS 1979; 1989.

Nagyszebenből a család 1922-ben Győrbe menekült. Győr a bencés diákévektől a győri díszpolgárságig (1979) mindig meghatározó volt „Miklós bácsi” számára. Alapító tagja a Győrből Elszármazottak Baráti Körének (1983), sok győri barátja volt, például a bencés diáktárs, Jordán László. A városban ma is létezik a „Borsos-tudat”, jól ismert a Borsos-ház és -kiállítás a Káptalandombon.

A második világháború után Borsosék Budapestre költöztek, ahol tanára lett a Magyar Iparművészeti, majd a Képzőművészeti Főiskolának. Budapesten barátkozott össze sok kiváló emberrel, így Bibó Istvánnal is életre szóló barátságot kötött.

A negyedik helyszín Tihany, amelyet második otthonuknak tekintettek. A tihanyi Borsos-ház kemény munkával, felesége és műzsája határozott tervei és elképzelései alapján épült fel.³

³ B. KÉRY 1973.

*Borsos Miklós Odüsszeia I.
bronz domborműve, 1956*

*Borsos Miklós Babits
Mihály kötetéhez készített
illusztrációja, 1977*

⁴ LÁSZLÓ 1979.

A Borsos-ház a csend és az alkotás igénye mellett nagy társasági élet központja volt, a műveiben ábrázolt 20. századi magyar elit sok kiválósága találkozott itt. A Bibó családdal való levelezés alapján történelmi tényként rögzíthető, hogy Bibó István is nemegyszer megfordult a Borsos-házban, amelynek kapuja nyitva állt mindenki előtt.

Borsos megítélésében nincsenek végletek. Mi csupán rövid szakmai, emberi és társadalmi-politikai megítélésére vállalkozunk. Szakmai megítélése alkotásai alapján egyértelműnek látszik, művei beszélnek helyette is. Az európai és a magyar képző- és iparművészet történetében életműve megkerülhetetlen. Életrajzírója, László Gyula így zárja könyvét:

Ha most számot kellene adnunk arról, hogy mit adott Borsos a magyar és európai művészetnek, nehéz helyzetbe kerülnénk, mert szavakban kellene újfogalmaznunk azt, amit ő bazaltban, márványban, bronzban adott nekünk. Ez pedig szinte lehetetlen, mert a szó erre szegény. Egyik levelében használt ilyenfajta fogalmakat: „A fiatalság, a mosoly, a puha forma, a gömb, a torzók hajlatai.” Maradjunk mi is ennél.⁴

Borsos emberi megítélése kortársai és barátai, személyes nyilatkozatai, nem utolsósorban a kötetben feldolgozott levelezése alapján ugyancsak rendkívül pozitív. Derűs, kedves, barátait szerető, figyelmes, segítőkész és igazi társasági ember képe rajzolódik ki.⁵ Sok jó ügy mellett kiállt.

⁵ SZERÉNYI 1983.

Borsos Miklós Tihanyban

*Buba, Darvas Lili,
Sárközi Márta és unokái
Tihanyban 1966 előtt
(forrás: Rómer Flóris Művészeti
és Történelmi Múzeum)*

Megkerülhetetlen és számunkra fontos, tisztázandó kérdés a művész társadalmi-politikai megítélése is. Borsos életének második felét az „átkosban” élte, ahol barátait vagy elítélték, vagy szilenciumra kötelezték. Azt gondoljuk, hogy vele nem tudott mit kezdeni a rendszer, az aczéli kultúrpolitika sem. Zsírós állami (pártállami) megrendelése jellemzően nem voltak.

Megtehetette volna, hogy külföldön marad, de ragaszkodott a szülőföldhöz, életének fontos színhelyeihez, barátaihoz. Aki menni akar, az nem épít magának kétkezi munkával gyönyörű otthonot Tihanyban.

Hangsúlyozni szeretnénk, hogy műveit nem kellett – az általa is megélt rendszerváltozás után – a szoborparkba vinni, azok kiállták, és ma is kiállják az idő próbáját. Értékük csak nőni fog!

A rendszerrel soha meg nem alkuvó barátjával, Bibó Istvánnal kapcsolatban két példát említenénk a pártállam és a művészember viszonyáról. Az egyik az 1957-es Kossuth-díj elfogadása, amelyet Bibó István minden díjazott esetében helytelenített. Ifjabb Bibó István és felesége interjújából tudjuk,⁶ hogy az átvevőket becsapta a hazug kádári rendszer a hamis ígéreteivel. Lehetett volna nemet mondani, ahogy később Pilinszky János vagy Ravasz Boriska kedves tanítványa, Nemes Nagy Ágnes tette.

Borsos dolgozni szeretett, és örült, ha békén hagyták. És bár itt élt – Csoóri Sándorral szólva tapogatva a falakat –, nem kedvelte a fennálló rendet, és a maga erdélyi gyökerű, határozott és bölcs módján ennek hangot is adott. A főiskoláról való kirúgásának története 1960-ból talán nem közismert. Elmondjuk. Amikor munkás-paraszt kádereket akartak többségükben felvenni szobrásztanulónak, megjegyezte: „hiába hívják segítségül Marxot, attól még a hallgatók nem lesznek tehetségesek.” Másnap vehette a kalapját. Később egy interjúban így reagált erre:

*Borsos Miklós Balatoni
szél című alkotása
Balatonfüreden, 1958 (forrás:
Rómer Flóris Művészeti
és Történelmi Múzeum)*

⁶ SZÉCHENYI-HORVÁTH
2004: 374–387.

*Társaság Borsos Miklósék
tihanyi kertjében, köztük
Latinovits Zoltán és Ruttkai Éva
(forrás: Rómer Flóris Művészeti
és Történeti Múzeum)*

⁷ SZERÉNYI 1983.

„Nem baj. Legalább lett időm azokra a munkáimra, amikre ma is büszke vagyok.”⁷

Aki élt a diktatúrában, tudja, hogy ez – a korba visszahelyezve – milyen bátor cselekedet volt. Bátorság volt az is, hogy haláláig hűséges barátja maradt Bibó Istvánnak, 1956 örökös államminiszterének. A barátság belső lelkiségét, mélységét és igaz voltát mutatja, hogy – ellentétben más barátaival, akiknek szobrot, portrét, síremléket állított, könyvet illusztrált – Bibónak „csak” egy őt ábrázoló, hátlapján ógörög és magyar felirattal ellátott bronzéremet ajándékozott 1977-ben.⁸ Jól ismerte barátjának még az álmait is, aki félt attól, hogy talapzaton áll: fázott, és szeretett volna leszállni.

⁸ L. KOVÁSZNAI 1989: 1008. tétel.

⁹ Bibó Istvánról még életében jó barátja, a neves szobrász és éremművész, kiváló könyvillusztrátor, Borsos Miklós készített emlékéremet. Az emlékérem előlapján Bibó arcképe, neve és az alkotás évszáma látható. Az érem hátoldalán ógörög és magyar részlet olvasható az *Íliász*ból, a 18. ének 328. sora: ALL OU ZEUS ANDRESSI NOHMATA PANTA TELEUTA. „Zeus azonban az embereknek nem minden gondolatát teljesíti.” Bibó István bronz emlékérem. Borsos Miklós alkotása.

Lent: Borsos Miklós Bibó Istvánról készített emlékéreme, 1977⁹

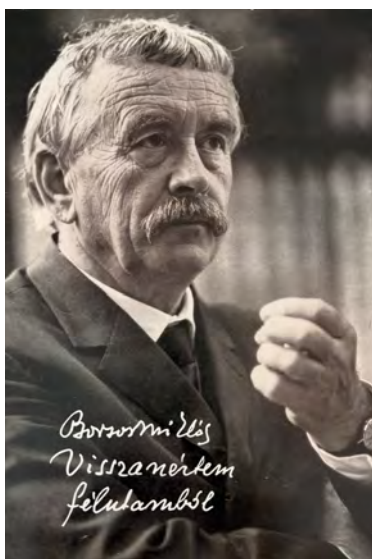
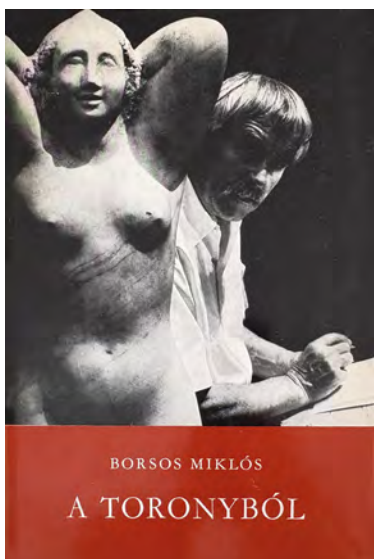

*Illyés Gyuláék Borsoséknál
Tihanyban, 1966
(forrás: Rómer Flóris Művészeti
és Történeti Múzeum)*

Göncz Árpád mesélte el ezt az álmod Bibóról:

„Emlékszem, egyszer álmainkat meséltük egymásnak benn a börtönben. Ő azt mondta: »Borzasztó álmod volt az éjszaka, tél volt, havazott, álltam egy szobor talapzatán és rettenetesen fáztam és szerettem volna leszállni, de nem tudtam.«”¹⁰

¹⁰ Göncz Árpád megnyitó beszéde 1993: 7.

*Borsos Miklós: A toronyból
(BORSOS 1979) és
Visszanéztem félutamból
(BORSOS 1989) című
műveinek borítója*

Kéry Ilona „Buba”
(1911. március 1. – 2001. december 22.)

SZOBOSZLAI-KISS KATALIN
KUKORELLI ISTVÁN

Megszülettem, tehát vagyok. Platón szerint ez nem biztos, de Descartes megnyugtat: feltétele csak az, hogy gondolkodjam. Megszülettem, szerencsére elég régen; mert mi lenne velem, ha most kéne fiatalnak lennem? Még gondolni sem jó rá. Most fiatalnak lenni nem nekem való.

Élettörténetem nincs. Problémáim sosem voltak, csak nehézségeim és sok szomorúságom. Mindig volt reményem és még több hitem. Volt akaratom, és volt kitartásom. Mindig tudtam, mit akarok, mit kell és mit nem kell tennem. Sosem akartam lehetetlent. De igényeim a legmagasabbak voltak, nem e világra való, és ezért mélységesek a csalódásaim. Túléltem és elviseltem minden rosszat, meg is értettem, de soha nem nyugodtam bele.

Sok mindent el lehet érni, csak megtartani nehéz. Megtartó vagyok: tehát konzervatív. Sosem választok két vagy több dolog között. Számomra mindig csak egy lehetőség.

Borsos Miklós felesége voltam és vagyok. Családom kicsi, de sok barátom van. Voltak nagyon kedves kutyáim.

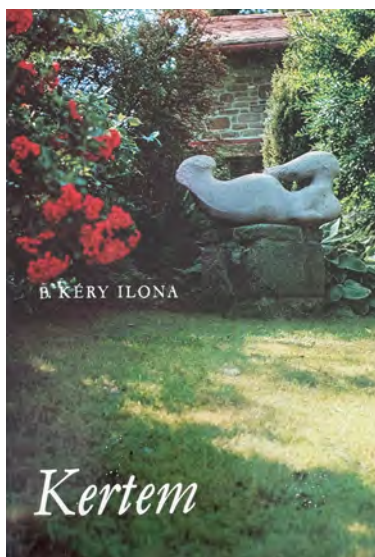
Nagyon szeretek utazni; egyedül zenét hallgatni, olvasni, írni. Minden munkámat gyorsan végzem, hogy minél előbb átadhassam magam a semmittevésnek. Lehet, hogy már fáradt vagyok.

Szeretem a lassú beszélgetéseket jóbarátokkal. Szeretem a csendet, a magányt, a csendes esőt. Szeretem a napsütést, a hajót, a tengert; az állatokat és az igazságot.¹

¹ B. Kéry Ilona *Kertem* című könyvének fülszövege (B. KÉRY 1973).

B. Kéry Ilona Gabriella 1911. március 1-jén született Győrben, Kéry János és Tille Ilona gyermekeként. Fiatalon rajzolni tanult. 1929 karácsonyán ismerkedett meg Borsos Miklós szobrászművésszel, de aztán sokáig nem találkoztak. Borsos Miklós a székelységből Győrbe menekült családjával, a trianoni traumát követően kereste a helyét, és későbbi felesége, akit egész életében Bubának becézett, haláláig múzsája maradt. Kettejük kapcsolata gyümölcsöző volt. Buba hűséges házastársként kapcsolatuk melegségét táplálta, gondoskodó, óvó jelenléte a fizikumában is különleges erőt és szilárdságot sugárzó Borsos személyiségét jól kiegészítette. Kapcsolatukon a művészi vonások is jól érzékelhetők. Házasságot 1933. május 25-én kötöttek Győrben. Itt töltötték házasságuk első korszakát, igen szerény körülmények között. 1944-ben költöztek Budapestre, Győr bombázása otthonukat, Miklós műhelyét is érintette. A győri műhely Miklós számára az életet jelentette, megsemmisülése mélyen érintette, életrajzi könyvében (*Visszanéztem félutamból*, 1971) meleg szavakkal ír ezekről az évekről és életük kedves győri helyszíneiről. Győri kötődésükre egész életükben büszkén gondoltak vissza, a város is hűséggel ápolja emléküket, ma emlékház őrzi Borsos Miklós hagyatékát a városközpontban. Buba egész életében Miklós háttérbázisát adta, gondoskodó szeretetét – gyermeke nem lévén – férjére irányította.

Budapesti lakásuk a Berkenye utcában élő Bibó házaspár szomszédságában volt, a közelben laktak még Illyés Gyuláék,

B. Kéry Ilona: Kertem
(B. KÉRY 1973)

Déry Tiborék, Németh Lászlóék és Sárközi Márta, a *Válasz* szerkesztője. A téli időszakokat mindig otthon, Budán töltötték, ilyenkor rendszeresen összejártak. Kapcsolatuk a nyári időszakban sem szünetelt, mivel tihanyi házukban, amelyet Buba tervei alapján közösen építettek, pihenési lehetőséget adtak a baráti körnek is, például Bibóéknak, akiknek nem volt saját balatoni nyaralójuk. A telket még 1942-ben vették, a háború alatt megsemmisült a kert, de újraterelítették. A kert és a ház építésének történetét Buba mesélte el *Kertem* című önéletrajzi írásában. Tihanyban a diósdombi birtok művészeti, baráti és irodalmi központ is volt nyaranta.

Buba élete itt teljesedett ki. A ház, a műhely és a kert valódi békés sziget volt az elnyomó rendszerben. Mind küllemében, mind hangulatában a filozófusi elszigetelődés epikureista hangulatát sugározta. Buba rajongott a botanikáért, és képezte is magát. Tihanyi kertje országos hírvű volt. A *Kertem* először 1973-ban jelent meg, Buba harminc év távlatát összegezte ebben a könyvben, a kezdeti nehézségekről, az 1970-es évekre csodává varázsolódott kertről novellisztikusan beszél. A több fejezetre tagolt írás kronologikus sorrendben mondja el a föld gondozását, a nehézségeket, a háború utáni alapanyaghiányokat, a lazább átkos korszaknak hitt világ kommunikációs nehézségeit és az infrastruktúra kiépíthetlensége okozta gondokat. Miklós erőt és biztonságot sugárzó személyisége mindvégig ott lappang a sorok mögött. Buba művészi egyénisége a kert gondozásában teljesedett ki. Diósi otthonuk nem csupán Borsos Miklós kőszobrai miatt vált híressé. Buba kiváló érzékkel ültette a tuják és a cserjék közé a csodás rózsákat, liliomokat. A kert napi szinten adott számára feladatot: az öntözést, az elnyílt virágok leszedését, a viharok utáni rendrakást, a téliesítést.

A győri Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum honlapján Hargitainé Bartha Annamária történész-segédmuzeológus tollából szép megemlékezés található Buba születésnek 110. évfordulója alkalmából. Idézni érdemes:

Kéry Ilona főművének a Tihany-Diósdon létrehozott kert tekinthető. A telket 1942-ben vásárolták meg, a munkát 1943-ban kezdték meg, de a háború idején teljesen tönkrement, így 1948-49-ben az elejéről kellett újrakezdeni a kert építését. Borsos Miklós így írt a szeretett kertről: „Minden gondunk, örömünk Tihany volt. Bubának a kert megnyitotta egy önálló, nemes és valóban művészi tevékenység kimeríthetetlen lehetőségét. Nem hobbyvá, ahogy ma mondanánk, hanem életformává vált. Könyveket tanulmányozott, tanult. [...] rátalált arra, ami életének öröme, ami a kedvét

betölti. Minden szál fűvet, fát, rózsát, cserjét nagy gonddal ültetett [...] újra és újra átépítve, a növényeket átrakva és próbálgatva, cserélgetve; ez az igyekezet, ápolás, ajnározás tette olyan széppé, amilyen, olyanná, hogy akár Toscanában is lehetne.” „Terveztem, ábrándoztam, válogattam. Ez nehéz volt, mert mindent, mindenből akartam. Sok év telt el, míg beláttam, – az egész világ nem a mi birtokunk. Nem lehet helye minden szép nevű, szép alakú vagy ritka virágnak a kertünkben, ki kell választani azokat, melyek a legjobban szeretik a helyi adottságokat, hogy optimális szépségükben pompázhassanak. – Rájöttem, hogy a kevesebb mennyivel több lehet, mint a sokféle. A növény is olyan, mint az ember, a hasonlókat szereti maga körül, és nem lehet egyedül lenni” – vallja Kéry Ilona munkájában. „Az összes művészetek között talán a kertalakítás, a kertművészet a legátfogóbb. Ez egyesíti térbelileg az építészetet, a szobrászatot, az ornamentikát és a festészetet is. A természet részeitől természeti képeket épít, amit a festő csak síkban tud ábrázolni, sőt az ilyen képek egész sorozatát. A zenéhez hasonlóan hangulatok teremtésére is képes” – írja később. A házaspár, amikor csak tehetette, a tihanyi kertben töltötte az idejét, a művész számos alkotása itt született, de barátait is szívesen látták itt vendégül. „A kertből sokszor hetekig nem mozdulok ki, mert nincs miért, és nincs hova. [...] Tele van a kert élményekkel. Az ég, a felhők járása, színeződése, a madarak élete, a növények

A „kertművész” Buba a diósi kertben

(forrás: Rómer Flóris Történelmi és Művészeti Múzeum)

*Borsos Miklós a tihanyi kertben
(forrás: Rómer Flóris Történelmi és Művészeti Múzeum)*

erőfeszítése magtól a csíráig, nap mint nap megújuló látvány. Évről évre kialakul egy belső élményterület. A látogatók, barátok, muzsikuspартnerek jönnek és mennek.”

Annak bizonyosságául, hogy nem Borsosék voltak elfogultak a kerttel, álljon itt Bálint György (Bálint gazda) néhány sora:

A Borsos-kert nemcsak Tihanynak, nemcsak a Balatonnak, de az egész ország kertművészetének is egyik legértékesebb gyöngyszeme. Egyediségét, különlegességét a műalkotások, szobrok és a növények nemes egysége határozza meg. Tudomásom szerint hasonló kert csak egy van: Angliában Henry Moore szobrászművész kertje.²

² HARGITAINÉ BARTHA [é. n.].
Lásd még BÁLINT 2006;
ORBÁNNÉ HORVÁTH 2003: 168–169.

Buba élete Miklós mellett kiegyensúlyozott, anyagi biztonságot adó és kivételezett, már szinte fejedelmi életet jelentett. Buba leveleiből is kiderül, hogy vagyoni helyzetük biztos volt, és ezt jótékony célokra is használták. Voltak felkarolt családok Pesten és a Balatonnál is, akikről melegszívűen gondoskodtak. Buba

könyvében is szerepel az a fiatal házaspár, amelyről leveleiben Miklós is említést tesz, hogy pici gyerekükre rokonokhoz illón vigyáznak, szomorkodnak, amikor disszidálnak, majd örülnek, amikor hazatérnek mégis. Borsos Miklós nemzetközi híró művészként Bubát az 1950-es évek végétől külföldi útjaira is elvihette, de tudjuk, hogy különböző társas utazásokra is jártak.

Borsosék élete nem a Kádár-kori, tipikus kádári családok élete volt. Erős a kontraszt a két házaspár között is. Bibóék nem utazhattak külföldre, nem élvezhették a szabad mozgásnak még országon belül sem a lehetőségét, de ez a nagy ellentét nem okozott törést kapcsolatukban. Ennek az egymás iránti tisztelet és szeretet a magyarázata. Buba a könyve és a levelezés alapján agilis, céltudatos, szeretetet adó személyiségként rajzolódik ki. Néhány levélből kiderül, hogy vigasztalni próbálja Boriskát, aki élet-halál között van, míg Bibó pere zajlik. Azok a keretek, ahogyan ezt megteszi, a baráti kapcsolatok tisztaságát mutatják: elhívja nyaralni a gyerekekkel a Balatonra, hogy gondolatait elterelje. Boriska nem élt akkor ezzel a lehetőséggel, küzdött a napi betevőért. Azok is emberi hangvétellű, szép levelek, ahol Buba beszámol édesanyja állapotáról, hogy betegsége rosszabbodik, de óvja, gondozza és őrzi őt. A házaspár levelezése Boriska halálakor megszakadt, de Bibóék fia, ifjabb Bibó István továbbra is tartotta a kapcsolatot a Borsos házaspárral. Buba élete utolsó korszakában teljes hagyatékukat Győrbe szállította. Ma is megtalálhatók a múzeumban a levelek, portrék, dokumentumok, amelyek között mi is rábukkantunk Bibó István és

*Borsos Miklós és Kéry Ilona
sírja a Farkasréti temetőben
(Varga József felvétele)*

Boriska kézzel írt leveleire. Buba is hűen és szeretettel őrizte azokat, ahogyan Bibóék is a tőlük kapott lapokat, amelyeket Bibó István 1974-ben személyesen adott le megőrzés céljából az MTA kéziratárának. Ezeket a leveleket bárki kutathatja, és ezáltal betekintést nyerhet az elnyomó rendszer köznapi társas érintkezésének szokásaiba. Ezek a levelek nem tartalmazhattak rendszerellenes kritikát, mivel állandó volt a cenzúra és szerzőik titkos lehallgatása, megfigyelése. Mégis számos értékes és hiteles információt tudhatunk meg a korról. Kiderül a levelezésből Buba kissé bohém optimizmusa, Miklós művészi jelenségének ereje, Boriska fáradhatatlan munkálkodása a családért, Bibóért és Bibó István minden írására jellemző szellemi ereje, bölcsessége, diagnosztavénája a kicsiny dolgok kapcsán is, végtelen jóindulata és bizalma az emberek jóságában. Bibó levelei bennünk a lelkipásztori erejű, pozitív üzenetekkel fogalmazó filozófus képét keltette. Bibó István barátainak, családtagjainak írt soraiból is árad a mindig pontos, mindig tiszta, „semmi felesleg” stílus.

Buba 2001-ben halt meg. Teljes levelezésüket és fotógyűjteményüket ma a Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum őrzi.

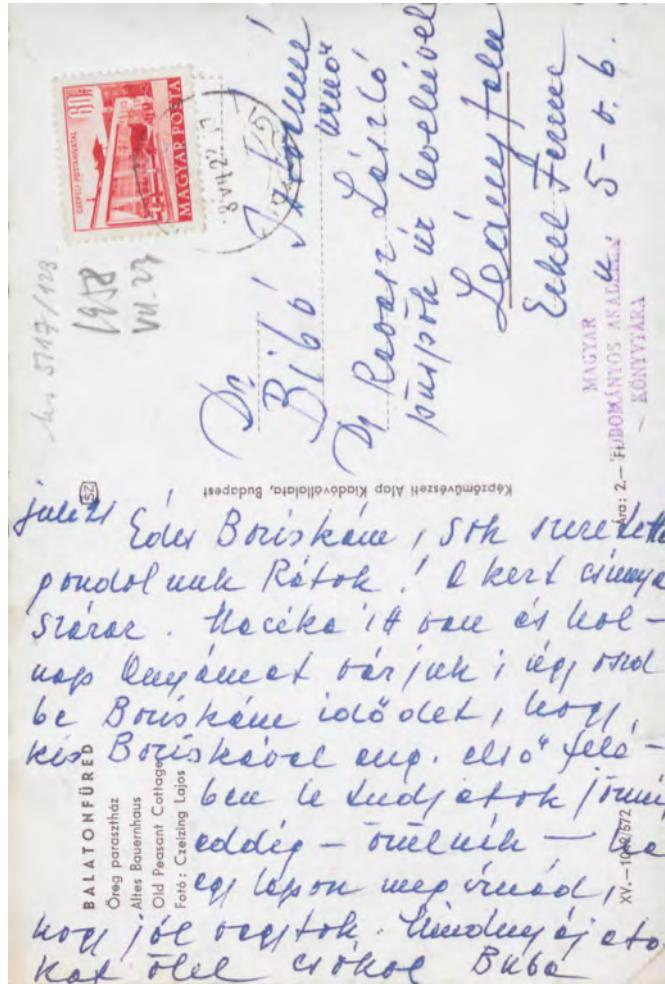
Levelek, első rész:
1958–1963

Bevezetés az 1958 és 1963 között írt levelekhez

A levelezést három csoportra bontottuk, az időrendi sorrendet vettük alapvető szempontnak. Az első fejezetbe az 1958 és 1963 közötti leveleket válogattuk, Bibó István elítélésétől egészen amnesztiával szabadulásáig. Sajnos – levéltári kutatásaink alapján – csak 13 levél maradt ránk. A levelezésben Buba hangja a domináns, Boriska gyászol. A levelezésből is érzékelhető az egymásra fordított figyelem. A két házaspár státusza disszonáns, míg Borsosék szabadok, és külföldre utaznak, addig Bibóék az elnyomás fizikai nehézségeivel küzdenek. Bibó István börtönben van, Boriska pedig küzd a túlélésért. Buba és Miklós jóindulata a sorok között is érzékelhető, Borsosék nyíltan vállalják Bibóék barátságát. Buba soraiból az is kiderül, hogy kissé gyermeki módon érzékeli Bibóék hatalmas gondját, gyermeki módon közelít, oldani próbálja a tragikus sorsfordulatot, fürödni és pihenni hívja Boriskát a gyerekekkel a Balatonra. 1958-ban még az akasztások is tartanak, általános jelenség a megfélemlítés. 1963-ban, amikor Bibó amnesztiával szabadul – a Huszár-interjúkötetből tudjuk –, alig ismer a világra. A kádári konszolidáció eredményeként a 800 ezer párttag országa lettünk. Ez a második nagy disszonancia, hiszen a kinti és a benti világ, azaz az '56-os elítéltek börtönbéli elszigeteltsége és a forradalom szellemének őrzése a kinti világban elmaradt, ellehetetlenült, a szabadok feladták – vágyott, képzelt – szabadságukat, rezerváltak lettek és/vagy beletanultak a kényszeralkalmazkodásba.

A levelek hangulatából is jól lehet érzékelni azt a kort, amikor a kommunikáció is nehézkes volt. Budapesten még igen, de vidéken alig volt telefon, a kapcsolattartást a levelezés és a sürgöny jelentette. Feltűnő, hogy a levelezőlapok mind boríték nélkül, képeslapokon vagy távirati lapokon íródtak. Önkorlátozó levelezést láthatunk, ezzel magyarázható, hogy sem ideológiai, sem politikai célzásokat nem találhatunk a sorok között sem. A rendszert alig érintik, „P.-nek sikerült könyvet bejuttatni” – írja Boriska egyik üzenetében Bubáéknak, s csak reménykedhet, hogy a könyv bejutott Bibóhoz a börtönbe. Borsoséktól nagy dolog, hogy nyíltan vállalják Bibó Istvánt, az elítélt állam-

minisztert. Borsos Miklóst nem zárták be, Aczél György nem vette a bátorságot, hogy Borsost kikezdje, hiszen nemzetközi hírnévű művész volt. Nem hagyta el az országot, külföldi útjaikról mindig visszatértek, Tihanyban építettek saját kezükkel házat, ahol barátaik rendszeren felkeresték őket. A művészet eszközével próbálta a békességet megőrizni az elnyomó rendszerben. Borsosék rendszeresen támogatták anyagilag is Boriskát, aki sajnos rá is szorult a barátok támogatására. A 13 levél tükrözi az egyedül maradt feleséget, az elkeseredett, de nagyon bátor és Bibóhoz mindig méltó módon kommunikáló, cselekvő asszonyt. Feltűnő, hogy soha nem hánytorgat fel semmit, hogy soha nem kiált bűnösöket, és nem protestál saját ártatlanságuk mellett, de áldozatnak sem tünteti fel magát. Az a benyomásunk, hogy egy a szocializmusban élő számos családanya közül, aki sors-társaihoz hasonló módon napról napra él, akinek a családja, a gyerekei az elsők. Tartását a megpróbáltatások közepette is őrző személyiség rajzolódik ki előttünk.

1. levél

Buba lapja Boriskának
(1958. július 22.)

Forrás: Ms 5117/123

Dr. Bibó Istvánné úrnő
Dr. Ravasz László püspök úr leveleivel
Leányfalu
Erkel Ferenc u. 5. o. b.
Bélyegzőn: 58. VII. 22.

júli. 21.

Édes Boriskám,

sok szeretettel gondolunk Rátok! A kert csúnya száraz. Lacika itt van és holnap Anyámat várjuk, úgy oszd be Boriskám idődet, hogy kis Boriskával aug. első felében le tudjatok jönni, addig – örülnénk – ha egy lapon megírnád, hogy jól vagytok. Mindnyájatokat ölel csókol Buba

Leányfalun, 1958. júl. 29.

Edes Anyám,

nagyon híven jöttem ki Lfalura s e-
mált tudok csak válaszolni kedves lapodra.
Nagyon köszönök a meghívást, s ha nem
alkalmatlan híred, az itteni körösséggel is
összeegyeztetve az elutazást, úgy gondoltam,
h. aug. 12. én, hűden reggel mennek le Gy-
rissal s 14. están d. n. vagy pontosan jönnék
háza. Ittan már a köv. híten háza lett Pestre
előtérni, mert 25. én kezdjék az iskolai
előhívás munkákat. Abban az esetben, ha
ez lehet nem volna megfelelő, írd meg egy
lapon s az időpontot is, amilyen jó lenne,
h. alkalmasodni tudjunk. - Sokáig nem marok
elmaradni, mert az ügyekkel több-kevesebb

Feladó: M. B. István
Leányfalun, 1958. júl. 29.

holnom a P. dolgaiban s
gondolhatod, minnyire
szegény vagyok. -
Itt jól vagyunk - hiszen
jöttem ki, mert P. kíván-
sága szerint itt is lehet-
ve járattam a munkáiban
s nagyon sok P. írta h. az
szolgálat adtam ki a birtok-
be - ezt is megcsináltam,
vagyis azt a munkával,
munkával, takarítással
járt egy most a ritkán
tanulni nagyon jól oda-
bejött mi időről megér-
keztem, senki várta
nem fog, közbejött s
köszönök munkáimnak, hogy
ha, szeretettel jellek, kiköt-
ni tudom

LEVELEZŐI

M. B. István

VÁROSI MŰV. MÚZEUM
A. 2010.1518.1.
Győr

2. levél

A fentire válaszként Boriska
Bubának (1958. július 29.)

Forrás: Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum

Levelezőlap (fehér) – az üres oldalán indul a szöveg, ahol fotó szokott lenni.

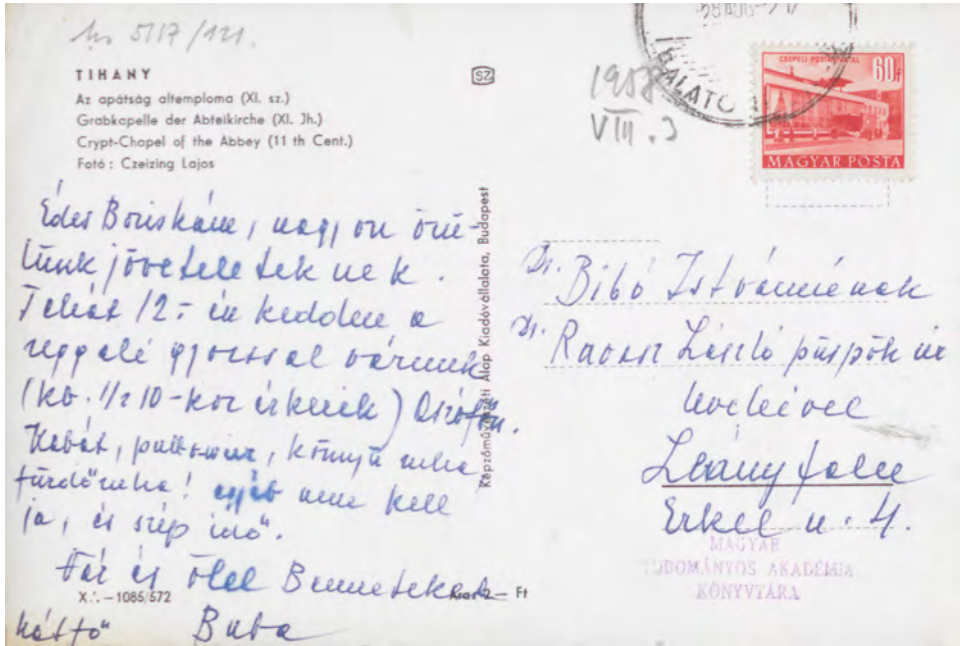
Feladó: Bibó Istvánné
Leányfalu, Erkel u. 4.
LEÁNYFALU bélyegzővel: 1958 JUL 29

Édes Bubám,

nagyon későn jöttünk ki Lfalura s emiatt tudok csak válaszolni kedves lapodra. Nagyon köszönjük a meghívást, s ha nem alkalmatlan Neked, az itteni közösséggel is összeegyeztetve az elutazást, úgy gondoltam, h. aug. 12.én, kedden reggel mennénk le Borissal s 14. csüt. d. u. vagy pénteken jönnénk haza. Aztán már a köv. héten haza kell Pestre költözzünk, mert 25.én kezdjük az iskolai előkészítő munkákat. Abban az esetben, ha ez Nektek nem lenne megfelelő, írd meg egy lapon, s az időpontot is, amelyik jó lenne, h. alkalmazkodni tudjunk. – Sokáig nem merek elmaradni, mert az ügyvéddel többször kell talál-

(új oldalon)

koznom a P. dolgában s gondolhatod, mennyire izgat az egész dolog. – Itt jól vagyunk – hétfőn jöttünk le, mert P. kívánságára Borist úszóleckékre járatam a Lukácsban – s ugyancsak P. írta, h. az ő szobáját adjam ki albérletbe – ezt is megcsináltam, rengeteg átrakodással, munkával, takarítással járt. Egy most érettségizett tanítványom jön oda. Majd mindenről mesélek. Remélem semmi váratlan nem fog közbe jönni s örömmel maradhatunk Tihanyba. Szeretettel ölellek, Miklóst üdvözlöm B.

3. levél

Borsos Miklósné válasza Boriskának
(1958. augusztus 2.)

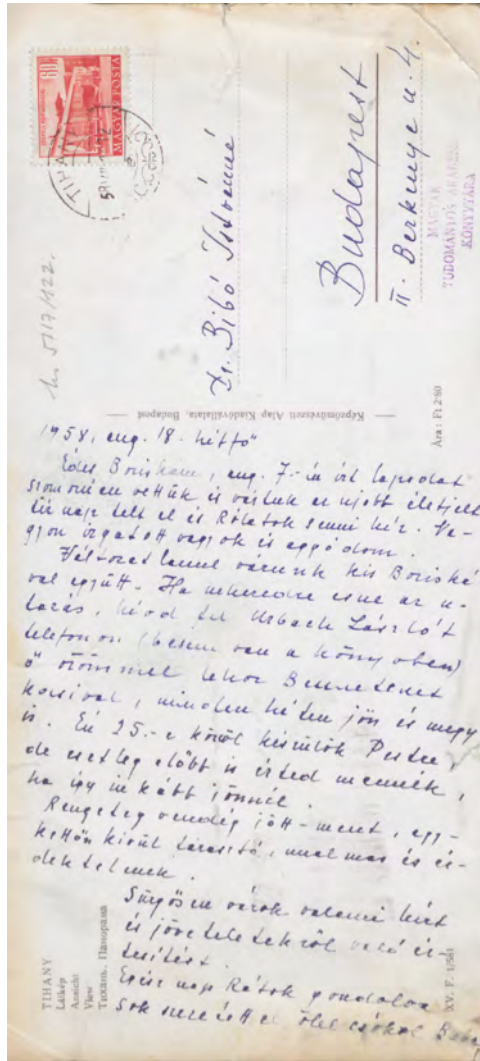
Forrás: Ms 5117/121

Dr. Bibó Istvánnénak
Dr. Ravasz László püspök úr leveleivel
Leányfalu
Erkel u. 4.
A képen: a tihanyi apátság altemploma
A bélyegzőn: 58 AUG 2.

Édes Boriskám, nagyon örültünk jöveleteknek. Tehát 12-én
kedden a reggeli gyorssal várunk (kb. ½ 10kor érkezik) Aszó-
főre. Kabát, pulóver, könnyű ruha, fürdőruha! egyéb nem kell
ja, és szép idő.

Vár és ölel benneteket

Buba
hétfő

4. levél

Buba levele Boriskának, aki nem tudott elmenni a gyermekkel Tihanyba (1958. augusztus 18.)

Forrás: Ms 5117/122

Dr. Bibó Istvánné
Budapest
II. Berkenye u. 4.
A bélyegzőn: 58. VIII. 18. TIHANY

1958. aug. 18. hétfő

Édes Boriskám,

aug. 7.-én írt lapodat szomorúan vettük és vártuk az újabb életjelt, tíz nap telt el és Rólatok semmi hír. Nagyon izgatott vagyok és aggódom.

Változatlanul várunk kis Boriskával együtt. Ha nehezedre esne az utazás, hívd fel Urbach Lászlót telefonon (benne van a telefonkönyvben) ő örömmel lehoz Benneteket kocsival, minden héten jön és megy is. Én 25.-e körül készülök Pestre, de esetleg előbb is érted mennék, ha úgy inkább jönnél.

Rengeteg vendég jött-ment, egy-kettőn kívül fárasztó, unalmas és érdektelenek.

Sürgősen várok valami hírt és jöveteletekről való értesítést.
Egész nap Rátok gondolva sok szeretettel ölel csókol Buba

5. levél

Buba levele Boriskának, amelyben fájlalja,
hogyan nem ment le Tihanyba (1958. szeptember 17.)

Forrás: Ms 5117/124

Dr. Bibó Istvánné
Budapest
II. Berkenye u. 4
A bélyegzőn: 58. IX. 18. BALATONFÜRED
A képen: a tihanyi apátsági templom belseje

Édes Boriskám, hiába várunk! Pedig nagyon szerettem volna,
ha eljöttök. Ha Isten segít jövőre bepótoljuk duplán. Kb. 30.-a
tájban Pesten leszünk. Azonnal felhívlak majd, de igen örülnék,
ha legalább pár sort írnál addig is. Ölel csókol Buba

szept. 17.

Budapest, 1917. febr. 18.

Édes Anyám,

megkaptam kedves lapodat, és öszi-
nem régen örülök, hogy a most kezdődő szép
kora tavaszi napokra el tudtal menni pihenésre.
Nagyon megadom, helyed, és az új széklet
elvéred a szép helyed - és aztán ha újra el-
höz kerül, megint majd a barátjoddal.

Egy ma ebettől tudtal pihenésről, és mi-
ker lehetett volna az a kedves dolgotól referál-
ni - és kérelek, hogy a telefonnal is a kom-
munkából leheté a pihenésről - és utána értesít
a lapod; így telefon nélkül is értesíttem ké-
latal.

Nem unatkozol a gyerekek között, polli-
mával, majd a többi - és az anyját, és a nagy-
tyú jóról - és a többi közül, amíg valakit né-
sodásra vagy haramiaóra megkapod a lé-
den delutánom rémogy ezre a látogató-
sokra és nyaralókra és házi munkák és esti-
re marad, és egy tudom elviselem. ...

Remélek nagy pihenés - este később, és
szombaton lesz az iskolában, és a pihenés

F. dr. Góts Lászlóné f. D. Gyulayné u. P.

és (nadrág, kék ruhák), fekete - cseres - arany, és
lények kékappal - nagyon helyes bunné. és a fel-
mest vagy 20-25 éves gyűjtésére és a tervet
és varrta a fialnak és azóta a mi három gy-
reklend parádésot és parádésot bunné.
szület a gyűjtés és a gyűjtés, és az az, hogy a
szombat delutánom nem kell egyedül, itthon
búcsúdom...

P-nak most kényesít kényesíttem és leg-
szüntem emmel - és már tudtam, hogy
megkapta!

Egyelőre jár az idő - és a pihenés, és a
napántest, és a gyűjtés, és a pihenés - és a
helyedem is egy kis része és a gyűjtés és
gondolj ráha ráha és ráha,

szok szeretettel Győrös.

6. levél

Boriska levele Bubának és Miklósnak
(1959. február 18.)

Forrás: Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum

A borítékon:

Bélyegzők: 59.II.19. *(kétszer is szerepel)*

17 bekarikázva

Borsos Miklósné

Aggtelek *(áthúzva)* – Jósfa *(aláhúzva)*

Tengerszem szálló

Budapest, 1959, febr. 18.

Édes Bubám,

megkaptam kedves lapodat, köszönöm szépen örülök, hogy most kezdődő szép kora-tavaszi napokban el tudtál menni pihenni, vigyázz magadra, pihenj sokat, aludj sokat s élvezd a szép helyet – s aztán, ha újra itthon leszel, mesélj majd a barlangról!

Épp ma akartalak titeket felhívni h. mikor szaladhatnánk át a Pistika dologáról referálni – s képzeld rossz lett a telefonunk s a szomszédból kellett telefonálni – s utána érkezett a lapod, így telefon nélkül is értesültem Rólatok.

Nem untatlak a gyerek sorsának problémáival, majd szóban – csak annyit, h. rengeteg járásba-kelésbe kerül, amíg valakit másodszorra vagy harmadszorra megkapok. Minden délutánom rámegy ezekre a látogatásokra s ugyanakkor a házi munka késő estére marad, s alig tudom elvégezni...

Borissal nagy jelmezes-estre készülünk, szombaton lesz az iskolában. Kínai jelmeze

(új oldalon)

lesz (nadrág, kulikabát), fekete-sárga-arany, kis kínai kalappal – nagyon helyes benne. Ezt a jelmezt 20-25 éve Borbiróné Adri tervezte és varrta a fainak s azóta a mi három gyerekünk parádézott és parádézik benne. Örülök a Boris örömének, s annak is, hogy a szombat délutánon nem kell egyedül itthon búslakodnom...

P.-nak most könyveket küldhettem s hogy örültem ennek –
csak már tudnám, hogy megkapta!

Éjfélre jár az idő – jó pihenést, szép napsütést, gyógyulást
édes Bubám – szippants helyettem is egy kis igazi jó levegőt s
gondolj néha rám és ránk,

sok szeretettel Boriska.

A borítékon hátul:

Dr. Bibó Istvánné Bp. II. Berkenye u. 4.

A bélyegzőn: Aggtelek [1]959 FEB. 20. 11.

*Ravasz Boriska, Bibó Borbála
és ifjabb Bibó István 1958-ban*

1979-60 - M. 517 / 125

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

20
MAGYAR POSTA

100
100

TONFÜREDI

Dr. Bibó József
Székesfehérvár

Budapest

II. Simló utca utca 60
nyitól - tanácsadó a.
1047. utca 4. T. em.

Képzőművészeti Alap Kétdévtárlalala, Budapest

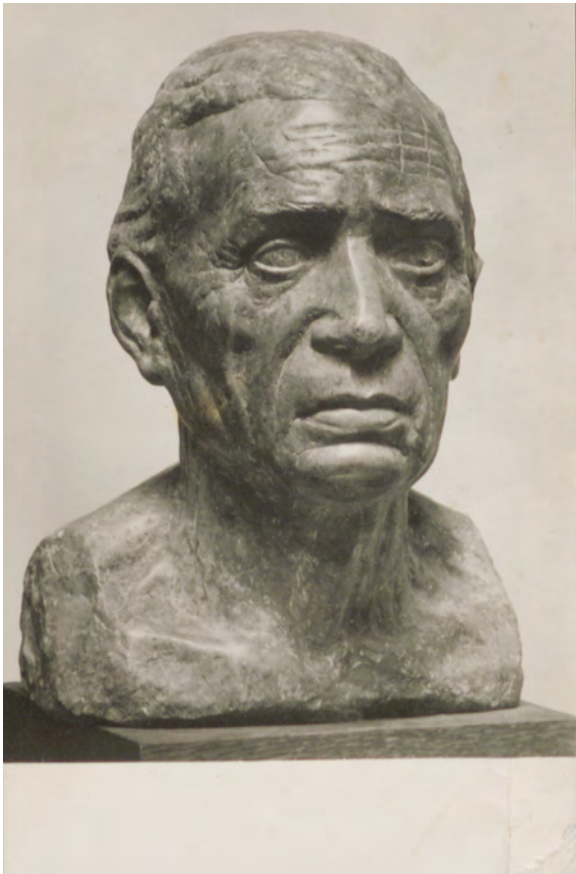
Art: Ft 1,20

"Ez az Borisz Kava, nem tudtam
főled elkészítenie. Utolsó előtti nap
kereslek, de senki sem talál
kavát. Firtany lap jött híreket hallottam
Rozsától, ami nekem is meglepetés.
Tudtam, hogy hallottak, hogy, mielőtt
vélő szövegére és őrelésnek,
kezdtem töl lementésével
is pár napot és erre vonat-
kzóan hamarosan megerő-
söd a helyzet és célok,
hogy megpróbálhat az
lebeszést. Mindnyájuk
főnök stb. eredetét elöl voltak B.

Bate

MAGYAR NEMZETI GALERIA, BUDAPEST
Boross Miklós: Egy József

45147384

7. levél

Buba levele Boriskának
(ismeretlen időpont, valószínűleg 1959)

Forrás: Ms 5117/125

Dátum: az ötvenes évek második fele. A bélyegzőn június 14
vehető ki, és Balatonfüred.

Dr. Bibó Istvánné

tanárnő

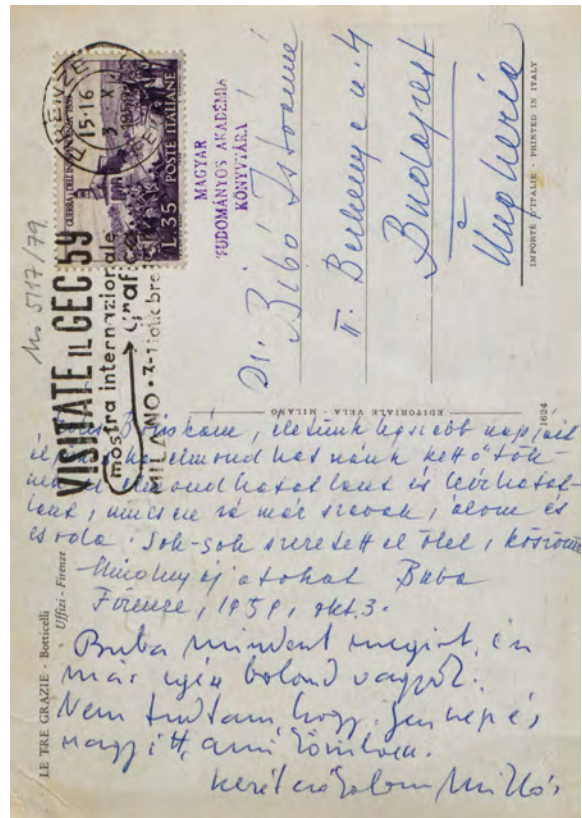
Budapest

A képen: Borsos Miklós Egry József-portréja

II. Szemlőhegy utcából nyíló Mandula u előtti utca 4. I. em.

Édes Boriskám, nem tudtam Tőled elköszönni. Utolsó előtti
nap kerestelek, de senkit sem találtam. Viszonylag jobb híreket
hallottam Rólatok, aminek igen örültünk. Mártától¹ hallottuk,
hogy mész vele Szepezdre és örülnénk, ha megint töltenétek
velünk is pár napot és erre vonatkozóan hamarosan megírnád
a lehetőségeidet, hogy megcsinálhassam a beosztást. Mind-
nyájatokat sok szeretettel ölel csókol B.

¹ Sárközi Márta, Bibóék
barátja, a *Válasz* szerkesztője.

8. levél

Buba és Miklós levele Firenzéből
Boriskának (1959. október 3.)

Forrás: Ms 5117/79

Dr. Bibó Istvánné
A bélyegzőn: 3 X FIRENZE
II. Berkenye u 4.
A lapon: Botticelli *Három gráciája*
Budapest Ungheria

Édes Boriskám, életünk legszebb napjait éljük, ha elmondhatnánk kettőtöknek elmondhatatlant és leírhatatlant, nincsenek rá már szavak, álom és csoda. Sok sok szeretettel ölel, köszönt mindnyájatokat Buba

Firenze, 1959, okt. 3.

Buba mindent megírt, én már egész bolond vagyok. Nem tudtam, hogy ilyen szép és nagy itt, ami körülvesz.

Kezét csókolom Miklós

Ms. 517/177.

1961. dec.

Kedves Tivű néni, kedves Tuke!

A napjaink kedves megkezdésére dec 29.-én
szombatra eladottam kőzöttet el fogadják,
de só van azelőtt, hogy kőzöttet és kőzött
kőzöttet lemezzel. Tibanyba megkezdtem a vécet
(amit most kezdtek fel a kőzött), nem tudom
a múltjának napra erre. De kőzöttet után
- ha szabad - megtelefontalaim a bég le-
per rá lárt. —

Rugólag a dolgozom, ezért nem utam kőzöttet
ben Tuke eranyos kőzöttet.

Köszönet mindenképp szívesen!

Sok kedvvel, csók

Bübe!ol

9. levél

Buba levele Irén néninek, Bibó István
édesanyjának, Graul Irénnek
(1961 karácsonya előtt)

Forrás: Ms 5117/127

Kedves Irén néni, kedves Inke!

A nagyon kedves meghívást dec. 29-én szombatra elméletben köszönettel elfogadjuk, de szó van arról, hogy Karácsony és Újév között kocsival lemennénk Tihanyba megnézni a vizet (amit most vezetnek be a házba), nem tudom ez melyik napra esne. Az Ünnepek után – ha szabad – megtelefonálom a végleges választ. –

Rengeteg a dolgom, ezért nem írtam érdemben Inke² aranyos levelére. ² Bibó István húga, Bibó Irén.

Majd mindenről személyesen!

Sok kézcsók, csók

Bubától

Béperd, 1962. júl. 21.

Kedves Gyula,

Martanak csütörtökön
nem tud jönni, mert három jön nek-
dém a his szerkeivel két napra, meg a
szerkeivel nagypapa is - így pénteken, 27-én
már csak át. Ha ez jó lehet, ne írj
semmit, csak abban az esetben
küldj egy sürgönyt, ha ez nem, meg-
fellel. Cím: Lukin Lászlókné, Gy-
telep, Galaton Béperd. + vis.önt. társaság

Feladó:

Gyula
Lukin Lászlókné címen
Galaton Béperd

sokszor csökelem:

Gyula

Allami Nyomda. - Ár: 50 Ft/évf.

Gyula Miklós né

Tihany

MSZ 480-54. I.

10. levél

Boriska levele Szepezdről
Bubának (1962. július 21.)

Forrás: Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum

Feladó: Bibóné

A bélyegzőn: BALATONSZEPEZD 1962 JUL 21. 15.

Lukin Lászlóék címén Balatonszepezd

Szepezd, 1962. júl. 21.

Kedves Buba,

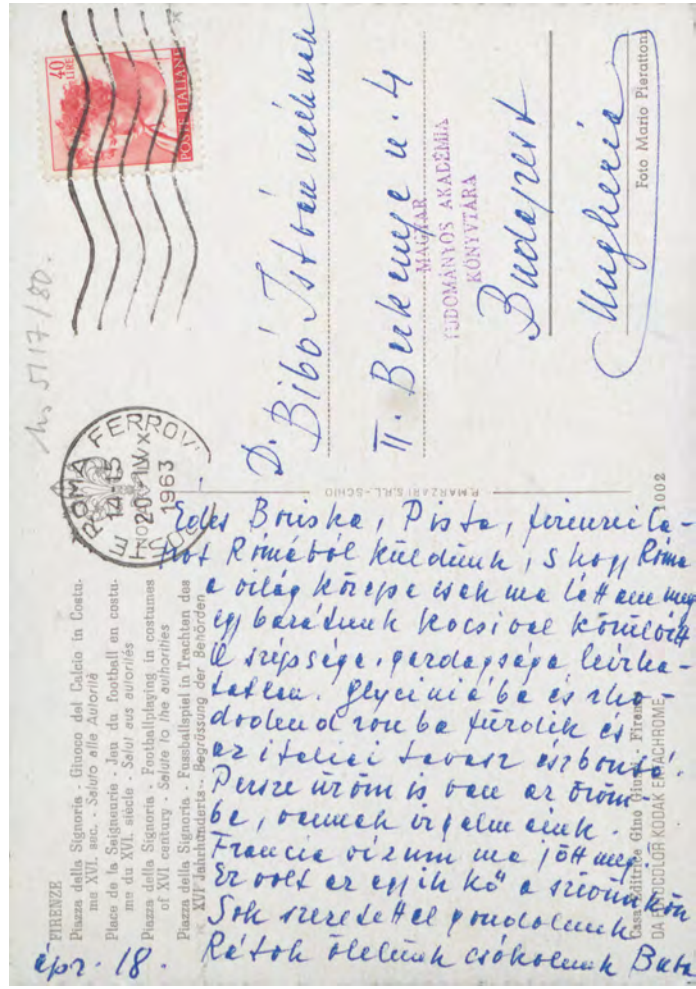
Márta csütörtökön nem tud jönni, mert Ádám³ jön szerdán a kisgyerekével két napra, meg a gyerekek nagyapja is – így pénteken, 27.én mennénk át. Ha ez jó Neked, ne írd semmit, csak abban az esetben küldj egy sürgönyt, ha ez nem megfelelő. Cím: Lukin Lászlóné. Újtelep, Balatonszepezd. A Vizontlátásig

³ Horváth Ádám, Sárközi Márta fia.

(itt jön a feladói oldal, lásd fent)

sokszor csókolunk:

Boriska

11. levél

Buba Boriskának és Pistának
Rómából (1963. április 18.)

Forrás: Ms 5117/80

Dr. Bibó Istvánéknak
A bélyegzőn: 1963 IV 20 ROMA
II. Berkenye u. 4
Kép: Firenze, Signoria tér
Budapest
Ungheria

Édes Boriska, Pista, firenzei lapot Rómából küldünk, s hogy Róma a világ közepe csak ma láttam meg, egy barátunk kocsi-val körbevitt a szépsége, gazdagsága leírhatatlan. Glyciniába és rhododendronba fürdik és az itáliai tavasz ésbontó.⁴ Persze öröm is van az örömbe, vannak izgalmaink. Francia vízum ma jött meg! Ez volt az egyik kő a szívünkön. Sok szeretettel gondolunk Rátok ölelünk csókolunk Buba

ápr. 18.

⁴ Késő tavaszi virágok, amelyek Buba számára fontosak voltak. Tihanyi nyaralójuk kertjének országos híre volt.

12. levél

Buba levele Irén néninek és Inkének
Rómából (1963. május 9.)

Forrás: Ms 5117/126

Dr. Bibó Istvánné és Inke úrnőknek

A bélyegzőn: 9 V 1963 ROMA

Logodi u. 31 körül

Budapest

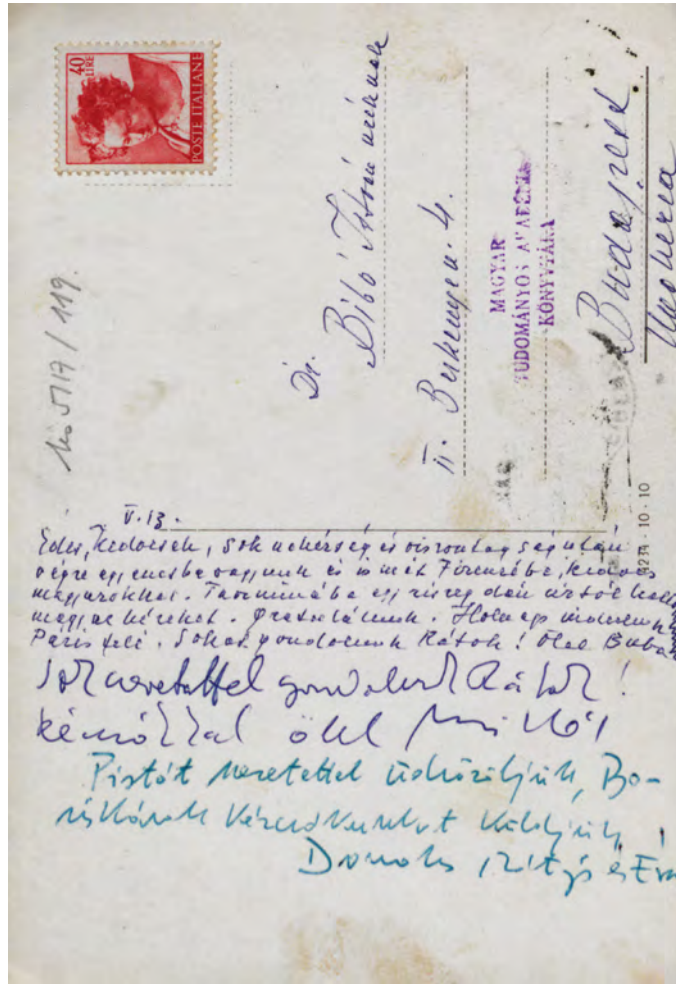
Ungheria

A képen: Botticelli: *Madonna a kiseddel és angyalokkal*

Museo Di Capodimonte, Napoli

Édes Irén néni, Inke, sok szeretettel gondolunk rátok a rengeteg, néha már alig elviselhető szépségek között. Az utazás nagy fáradtsággal és sok viszontagsággal jár és tenger tapasztalattal leszünk okosabbak. Megjártuk isteni Sziciliát, régi istenek lakóhelyét. Most már Firenze felé indulunk Rómából azután Pisa, Lucca és 5-6 nap múlva Paris és egy hét múlva London. Úgy reméljük, hogy június legvégére hazajövünk. Pistáékkal együtt (csakhoggy így írhatom) sok-sok szeretettel kézcsókokkal ölelünk Buba Róma, V. 9.

Kézcsókkal sok szeretettel Miklós

13. levél

Borsosék levele Bibóéknak
(1963. május 13.)

Forrás: Ms 5117/119

Dr. Bibó István uréknak
A bélyegző elmosódott.
II. Berkenye u 4.
Kép: Firenze, Fontana del Alluno
Budapest
Ungheria

V. 13.

Édes, Kedvesek, sok nehézség és viszontagság után végre egyesbe vagyunk és ismét Firenzébe, kedves magyarokkal. Taorminában egy részeg dán úrtól hallhattunk magyar híreket. Gratulálunk. Holnap indulunk Paris felé. Sokat gondolunk Rátok! Ölel Buba

*Sok szeretettel gondolunk Rátok!
Kézcsókkal ölel Miklós*

Pistát szeretettel üdvözöljük, Boriskának kézcsókunkat küldjük
Domokos Mátyás és Éva

Levelek, második rész:

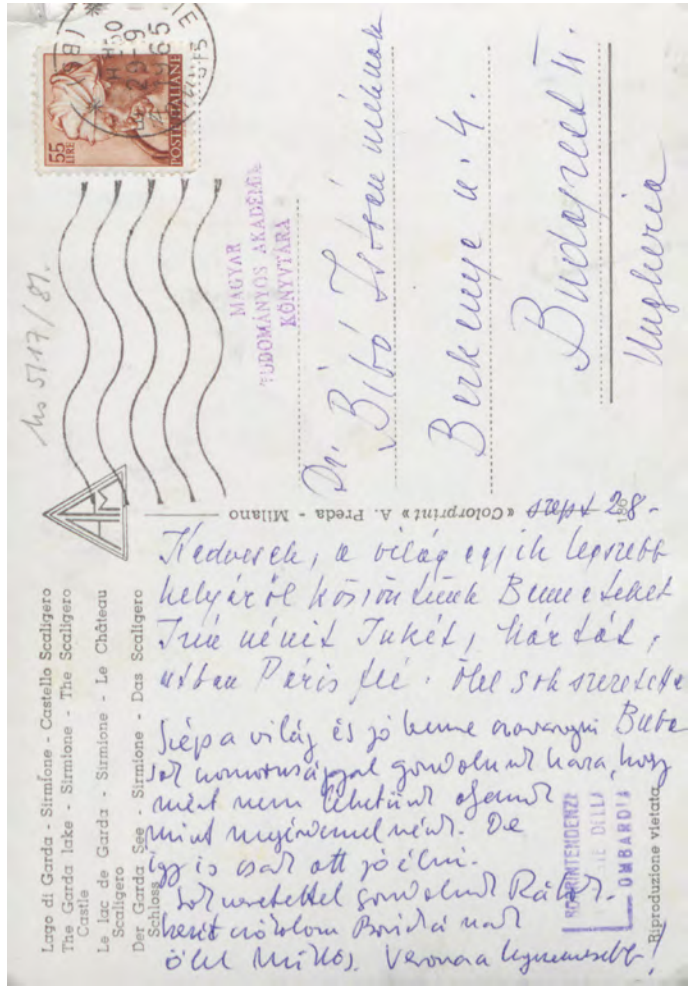
1965–1971

Bevezetés az 1965 és 1971 között írt levelekhez

A második rész leveleinek különlegessége, hogy Bibó István bekapcsolódik. A levelek hangulata elsősorban a családi eseményeket tükrözi: Boriska és Bibó gyermekeik körüli gondoskodó jelenléte szűrődik le, István fiuk feleségének babavárását tudjuk meg, az idősebb családtagokról való gondoskodásról számolnak be elsősorban. Bibó István udvarias hangú köszöntő sorai Ilona-napra vagy Miklós születésnapjára általában Buba leveleinek utóhangjaként jelennek meg. A Borsos házaspár üzenetei a külföldi utak képeslapjai, szavaikból árad a szeretet, az otthomaradottak bezártságát oldandó. Buba levelei között beteg édesanyja gondozásáról olvashatunk többször. Sárközi Márta haláláról mély fájdalommal ír, akinek elvesztése valóban nagy veszteség volt mindegyikük számára. Szintén Buba egyik 1968-as levelét emelnénk ki, amelyben az általános hangulatról ír, és meg is említi a „cseh ügy” okozta szomorúságot. A politikai eseményekre ez az egyetlen utalás a teljes levelezést tekintve, és ebben az esetben is igen óvatos a megfogalmazás. Boriska levelei közül azt emelnénk ki, ahol Ravasz Lászlóról ír. 1971-es levél, amelyből kiderül, hogy édesapja 89 éves, és ennek ellenére aktívan napi kerti munkát végez, de a szeme már romlik, és nehezen tud olvasni, de szellemileg friss. Boriska leveléből az derül ki, hogy Leányfalun nyaranta az egész család összegyűlt, és tipikus erdélyi nagycsalád módjára szervezték meg a hétköznapjaikat, vigyáztak a gyerekekre és a legidősebb családtagokra. Miklós több rövid üzenete is fennmaradt ebből az időszakból, aki Bibóhoz hasonlóan kissé távolabbról szemléli a két asszony levélváltását, személyesebb hangú üzenetei az 1970-es évekből fennmaradt levelek között bukkannak fel.

Miklósék rendszeresen küldtek Bibóéknak kiállításmeghívókat, a hagyatékban ezeket is megtaláltuk, így közlésüket is fontosnak gondoljuk. Borsosék Tihanyban nagyon aktív életet éltek, a diósi dombon szomszédai a korszak neves írói voltak, akikkel hetente összejártak. A diósi Borsos-otthon valódi művésztelep volt.

A levelezést itt is időrendi sorrendben közöljük, a második egység 1971-ig tart, a harmadik 1972-től Bibó István haláláig. A fejezetek elválasztását a levelek tartalma és hangulata adta, az 1970-es években a konszolidálódó korszak hangulata is érzékelhető már.

14. levél

Buba és Miklós levele Bibó Istvánéknak
(1965. szeptember 29.)

Forrás: Ms 5117/81

Dr. Bibó Istvánéknak
Bélyegző: 1965.29.9.
Berkenye u. 4.
Kép: Sirminone
Budapest II.
Ungheria

Kedvesek, a világ egyik legszebb helyéről köszöntünk Benneteket
Irén nénit, Inkét, Mártát, utána Páris felé, Ölel sok szeretettel
Buba

*Szép a világ és jó benne csavarogni sok szomorúsággal gondolok
haza, hogy miért nem lehetünk olyanok, mint megérdemelnénk.
De így is csak ott jó lenni.
Sok szeretettel gondolok Rátok.
Kézcsókom Boriskának
ölel Miklós. Verona a legnemesebb!*

15. levél

Miklós és Buba levele Boriskának
és Pistának Rómából (1966. június 3.)

Forrás: Ms 5117/82

Dr. Bibó Istvánéknak
II. Berkenye u 4.
A bélyegzőn: 1966 3-VI.
Budapest
Kép: Róma, Colosseum
Ungheria

Kedves Boriska Pista. Most az egyszer jól megy a sorunk. Baráti kedvesség elhalmoz autó kirándulásokkal. Tegnap Ostiában. Egy hete Asisiben két napot. Holnap Saliano. 10-én megyünk Velencébe. Egészen elfelejtem, hogy ott szerepelni fogok. Sok szeretettel gondolk Rátok kézcsókkal ölel Miklós

Édeskedvesek! Sok szeretettel gondolk Rátok és öllek. Irén néninek kézcsók, Adriennek Inkének ölelés. Választani lehetetlen sem várost, sem mást.

Barátok tenyerükön hordoznak

*jún. 3.
Buba*

16. levél

Buba levele Boriskának és Pistának
(1966. szeptember 6.)

Forrás: Ms 5117/83

Dr. Bibó István uréknak

Bélyegző: 1966. szep. 6. BALATONFÜRED

Budapest

Kép: a balatonfüredi parti sétány

II. Berkenye u 4.

Édes Boriska, Pista, már itt a csendesebb szeptember és mi is lélegzethez jutunk kissé. – Márta halála nagyon elszomorított és letört, nemcsak a jelenléte, de létezésének tudata is pótolhatatlanul hiányzik. Többet gondolok Rá, mint valaha. Megint szegényebbek lettünk és minden jó barátja. Hogy viselték az unokák, szegénykék! Névnapi jókívánságokat sokszor köszönöm és sok szeretettel viszonzom és nagyon örülnék, ha írnátok. Édes Irén néninek kézcsók, Inkét, Adrit és Titeket ölel
Buba

17. levél

Buba levele Bibó Istvánnak,
köszönve édesanyjánál tett látogatását
(1967 eleje, egy szombat)

Forrás: Ms 5117/84

1967 eleje, szombat

Kedves Pista, miután háromszori kísérletezés után sem tudtam telefonon elérni, ezen az úton mondok köszönetet fáradtságáért és elragadó kedvességéért, amivel Anyámat meglepte és megörvendeztette. Azóta már elhoztuk ide a Lukácsba Riesz Edéhez és reméljük, hogy lassan-lassan szépen lábra áll, amit március végére remélünk – ha minden jól megy –. Idén a jövő hét lesz, amikor már mi is bekapcsolódhatunk a „közéletbe”, mert máris összecsapnak a hullámok a fejünk felett a közel 6 hetes késés miatt. Rómába utazásunk is – amit kértek – 2-3 hét múlva lesz aktuális, de addig is szeretnénk összejönni Veletek. Kérem Pistát Ő hívjon fel egyik reggel (10h-ig), hogy megbeszélhessünk valami időpontot. Sok szíves üdvözlettel Boriskát ölelve köszönti
Buba

Ms. 5117/85.

Edes Boiske, Dista, szép lepedőket a kedves és megannyi idejével
jókívánságokkal sokszor és kelésen köszönöm és szívből viszonozom.
Pistike esküvőjére — nagyon szép estem — tőri estemek kisse meg-
kértem, de nem a mi hibénk ből. Ha majd visszatérünk Perkre
a netünk olyan nagyon kedves fiatalok eljön és báratok
magának balamint, ami kis fértőnknek jól áll.

Olddip is nagyon várjuk, hogy Dista ismét itt legyen
s ha Boiske látogatni kővénje, felajánlom szívesen
szeregy hármukat. Elője köze név bőlök beu Perkre me-
günk és karavánunk Anyámak. Ugy tudom fél Látom

is itt lesz a kővénje, családunk Lata ajándéka fel a
hálat, Oh külföldön lennek.

Dista ékezetéről és leírásról várunk és eddigi sok
szereketel köszönünk és áldásunk

Buba

Ttkany, 1967. aug. 24.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

18. levél

Buba levele a Bibó házaspárnak
Tihanyból (1967. augusztus 24.)

Forrás: Ms 5117/85

Édes Boriska, Pista,

szép lapotokat a kedves és meg nem érdemelt jókívánságokkal sokszor és hálásan köszönöm. Pistike esküvőjére – nagyon szegyenlem – táviratunk kissé megkésett, de nem a mi hibánkból. Ha majd visszatérünk Pestre a nekünk olyan nagyon kedves fiatal pár eljön és választ magának valamit, ami kis fészkeknek jól áll.

Addig is nagyon várjuk, hogy Pista itt legyen,¹ s ha Boriska látogatni kívánja, felajánlom szállással szerény házunkat. Elseje körül részletekben Pestre megyünk és hazavisszük Anyámat. Úgy tudom Gál István is itt lesz a kórházban, családjának Lola ajánlotta fel a házat, Ők külföldön lesznek.

Pista érkezéséről értesítést várunk és addig sok szeretettel köszöntünk és ölelünk

Buba

Tihany, 1967. aug. 24.

¹ Bibó Istvánt tavaszi infarktusa után, nyár végén lábadozni beutalták a balatonfüredi szívkórházba.

Édes Boriska, Dinka, ^{Ms 517/86. 1967. okt. 10}
 híradások megafokról ipari ö-
 met szeretnék nekünk. Vagyon sok nyújt, jól, boldogsá-
 got kívánunk Pistikének Feledék együtt. Olyan ritka,
 a jó hír, mint a „felcsi holló” különösen olyanoknál
 akiket még is érdekeltek. Accurá baj, boldogság,
 romencsák éri az emberrel minden napunka fogy-
 nak a barátok. Sz. Klára életről, hogy Feledék
 Emil is nagyon-nagyon boldog, már hónapok óta
 feledek a jávorszarvas és barátai fogynak mel-
 le. Vagyon lesújt és alig tudok írni a lelkemé-
 re.

MAGYAR
 JUDOMÁNTOS AKADEMIÁ
 KÖNYVTÁRA

ges november vépi romái utasításnak. Megjött a
 hír, hogy a romái kiállítás alá van hívva és felcu-
 lóink felállításával műhelyes. — 1-2 hét mel-
 la felmennyünk Péterre pár napra s ha csak lehet
 keressük a kapcsolatot Feledék, majd már
 nagyon öröggel leh az események egy kia-
 olóbb beszélgetésre. — Gyönyörű napok
 voltak és még vannak is, érik a róla, kulló-
 nak a lelkem, de még nyitnak a rózsák, már
 megunk vagyunk a környékek, még vendégek is
 vannak jóskán. Nektár jól ololódik, én lassan
 kérelem a kerlet felére. Ötletnek ha barátok
 bővebben megafokról! Tria névnek kérelem, Tuki Feledék

19. levél

Buba levele Bibóéknak
(1967. október 10.)

Forrás: Ms 5117/86

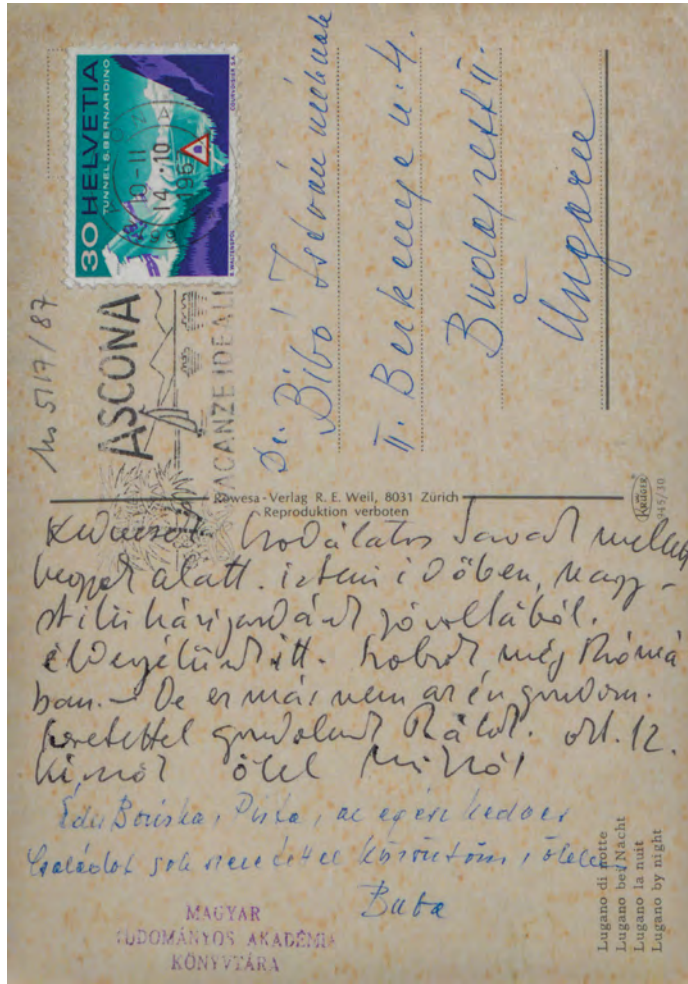
Édes Boriska, Pista,

híradásotok magatokról igazi örömet szerzett nekünk. Nagyon sok szépet, jót, boldogságot kívánunk Pistikének Veletek együtt. Olyan ritka a jó hír, mint a „fehér holló” különösen olyanokról, akik azt meg is érdemlik. Annyi baj, betegség, szomorúság éri az embert szinte naponta fogynak a barátok. Sz. Klára értesít, hogy Haitsek Emil is nagyon-nagyon beteg, már hónapok óta fekszik a Jánosba és barátai fogyatkoznak mellőle. Nagyon lesujt és alig tudok örülni a lehetsé-

(új oldalon)

ges november végi római utazásnak. Megjött a hír, hogy a római kiállítás alá van írva és jelenlétünk feltétlenül szükséges. – 1-2 hét múlva felmegyünk Pestre pár napra s ha csak lehet keresem a kapcsolatot Veletek, mert már nagyon összegyűltek az események egy kiadósabb beszélgetésre. – Gyönyörű napok voltak s még vannak is, érik a szőlő, hullanak a levelek, de még nyílnak a rózsák, már magunk vagyunk a környéken, még vendégek is vannak jócskán. Miklós jól dolgozik, én lassan készítem a kertet télire. Örülnék, ha írnátok bővebben magatokról! Irén néninek kézcsók, Inkét Veletek

együtt ölelem Buba

20. levél

Buba és Miklós lapja Bibóéknak
Asconából (1967. október 12.)

Forrás: Ms 5117/87

Dr. Bibó István uréknak
Bélyegző: 14.10.1967 ASCONA
II. Berkenye u 4.
Kép: Lugano éjszaka
Budapest II.
Ungara

Kedvesek Csodálatos tavak mellett, hegyek alatt, isteni időben
nagystílú házigazdánk jóvoltából, éldegélünk itt. Szobrok még
Rómában. – De ez már nem az én gondom. Szeretettel gondolunk Rátok. okt. 12.

Készcsók ölel Miklós

Édes Boriska, Pista, az egész kedves családot sok szeretettel köszöntöm, ölelem

Buba

21. levél

Buba levele Bibóéknak Tihanyból
(1968. július 19.)

Forrás: Ms 5117/88

Tihany, 1968. júli. 19.

Édes Boriska, Pista

örültünk és köszönjük kedves lapotokat, amiből azt látjuk, hogy jól vagytok. Valóban mikor 2 napra Pesten voltam látni szerettelek volna Benneteket, de az első délutánról Pistike lebeszélte, a másodikban is egy kissé bizonytalannak látszott, hogy jókor lesz-e, és miután fél hétkor d. u. már utaznom kellett vissza és dolgaim végeztével csak d. u. 4-kor értem haza, annyira fáradt voltam a hőségben, hogy sem testi, sem lelki erőm nem maradt Nálátok próbálkozni. – A hőség itt is alig elviselhető volt, többször rosszul voltam. Végre megszűnt, de most viszont a ló másik oldalán vagyunk borus, szeles, hideg van, fázunk.

Az építkezés igen jól sikerült végül és kezdjük elfeledni a nehézségeket és a kirándulásokat, a kert igen szép és üde, mindig tudtam öntözni. – A vendégjárás nem olyan veszedelmes, mint az előző években, de azért a napi 5-6-8 megvan. – Sajnos az idén helyette sokszor kell ide-oda utazgatni, mert televízió, rádió felvételek, esküvő, sírkő avatás, kórházi látogatás és mindenféle (útlevél) ügyek adódnak. Juli. 28-án megyünk Győrbe kis, 10 új szoborból álló kamara kiállítás (ősbemutató) és egyben Apósom sírkő felállítására, kb. 4 napig Győrben kell legyünk, másnap Dániából érkezik Barátnőm fiával, akit egy nap múlva már itt kell hagyjunk Kocsis Péter keresztfiunk esküvőjére kell mennünk tanúnak. Másnap vissza. Anyám már 6 hete itt van.

(új oldalon)

Még jönnek felváltva Öcsi, Mari az urával, Maros Éva, majd talán Laci, Dénes és még Anyám is visszajön. Miklósnak Bécsbe is kell menni hamarosan és magával hozza bécsi barátnőnket ill. Barátnőnk hozza őt.

Az iskola-televízió felkérését vissza kellett utasítanunk, mert nem megy. Dolgozni is kell. Általában nincs nagyon jó hangulat valahogy. A jegenye ügy, a 7-es út ügy, a cseh-ügy erősen

izgalomban tartja a kedélyeket. Déryékkal hetenkint együtt vagyunk, a víz hiány igen nyomasztotta őket, de Déry remek írói formában van. Bizonyosan Ti is olvastátok.

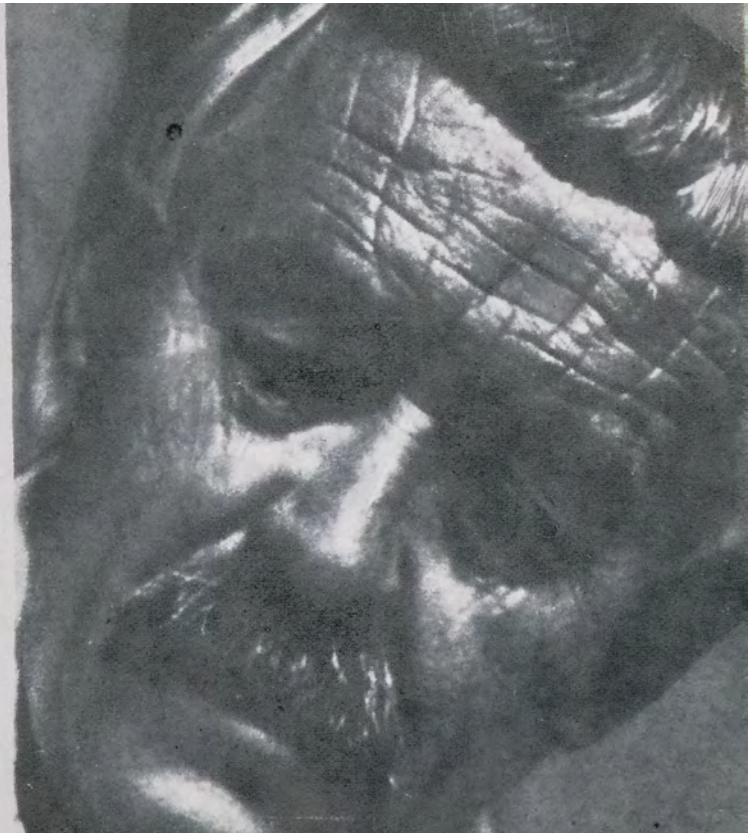
Utoljára hagytam a személyes rossz hírt. Rimmer Judit itthon volt, vagyis itthon van, a János-kórházban a szemészeti osztályon (15 pavilon, 10-es „cella”). Visszautazása előtti napon került kórházba „látóhártya leválással” Grósz Péter operálja „5-6 hét laposan, háton fekvé a legkisebb mozdulat nélkül. Idegeskedni, sírni nem szabad, mert az megvakulást okozhat...” stb! Pénz nélkül! Anyja Miskolcon. Janó Afrikában. Zita Londonban. Janó márc. 3.-a óta (amikor elváltak) egy lapot sem írt, hol vannak, mikor megy vissza Chartumba stb. Judit megtiltotta, hogy bárki „Rimmert” értesítsek bajáról, ami nagyon veszedelmes, hosszantartó és könnyen tragikussá válhat. Az operáció sikere 75%-os. Nagyon oda vagyok érte. Most hétfőn reggel felvisz Pestre Németi Magdi, aki itt van a gyerekeivel és Gigi is újszülöttjével, Csilla férje is beteg, még nem tudni mi baja, kórházban van. – Ne haragudjatok a rossz hírekért! Tehát Pestre megyek egy napra, hogy Judit után nézzek, de nem kereslek Titeket, mert írtad már Leányfalun lesztek. Írjatok szépet, jót magatokról! Sok szeretettel ölel köszönt az egész kedves családotokkal együtt Buba, Miklós

Bibó István Sárközi Mártánál Balatonszepezden, 1963 után

Mp 5117/89.

Meghívó

A PETŐFI IRODALMI MŰZEUM

meghívja Önt

BORSOS MIKLÓS KIÁLLÍTÁSÁN

1968. november 16-én, du. 6 órakor kezdődő

Irodalmi-zenei este

melyet a mester tárlatvezetése követ

A kamaraest összeállításában

WEÖRES SÁNDOR
bevezetője után

Borsos Miklós választotta műveket
ad elő:

DEVESCOVI ERZSÉBET
JANCSÓ ADRIANNE
KOFFÁN TAMÁS
és
MÁDI SZABÓ GÁBOR

22. levél

Meghívó Borsoséktól
(1968. november 16.)

Forrás: Ms 5117/89-1968

A Petőfi Irodalmi Múzeum meghívja Önt
BORSOS MIKLÓS KIÁLLÍTÁSÁN
1968. november 15-én, du. 6 órakor kezdődő
Irodalmi-zenei estre
melyet a mester tárlatvezetése követ

A kamaraest összeállításában
WEÖRES SÁNDOR
bevezetője után
Borsos Miklós választotta műveket ad elő:
DEVESCOVI ERZSÉBET
JANCSÓ ADRIANNE
KOFFÁN TAMÁS
és
MÁDI SZABÓ GÁBOR

Ms 517/90

MEGHÍVÓ

A KIÁLLÍTÁS HELYE: BUDAPEST, V., KÁROLYI MIHÁLY U. 16.

A PETŐFI IRODALMI MŰZEUM MEGHÍVJA ÖNT
„TEREMTENI ÚJ NEMZEDÉKET”
A XIX. SZÁZAD MÁSODIK FELÉNEK MAGYAR IRODALMA
CÍMŰ KIÁLLÍTÁSÁNAK

1969. MÁRCIUS 13-ÁN DÉLI 12 ÓRAKOR
TARTANDÓ MEGNYITÓJÁRA

MEGNYITÓ BESZÉDET MOND
KERESZTURY DEZSŐ

Bernini No. 1

23. levél

Meghívó: Borsoséktól
(1969. március 13.)

Forrás: Ms 5117/90

A Petőfi Irodalmi Múzeum meghívja Önt

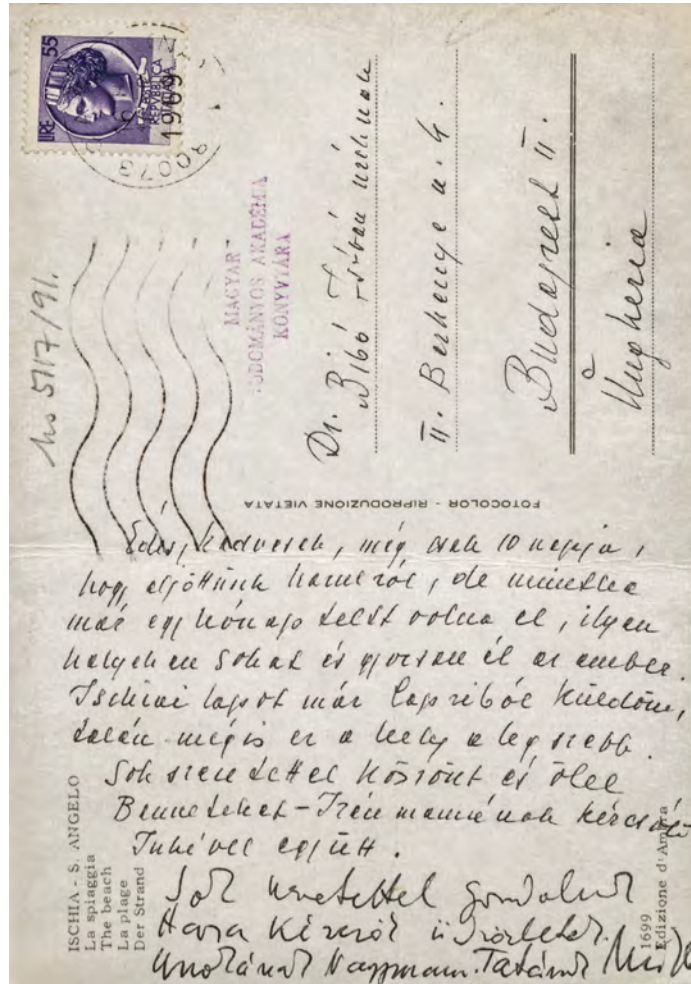
„Teremteni új nemzedéket”
A XIX. század második felének magyar irodalma

című kiállításának

1969. március 13-án déli 12 órakor tartandó megnytójára

Megnyitó beszédet mond
KERESZTURY DEZSŐ

A kiállítás helye: Budapest, V., Károlyi Mihály u. 16.

24. levél

Buba és Miklós lapja Bibóéknak
Olaszországból, az első Bibó unoka születése
előtt négy hónappal (1969. június 16.)

Forrás: Ms 5117/91

Dr. Bibó István uréknak
Bélyegző: 1969
II. Berkenye u. 4.
Kép: Ischia – S. Angelo; strand
Budapest II.
Ungheria

Édes, kedvesek, még csak 10 napja, hogy eljöttünk hazulról,
de mintha már egy hónap telt volna el, ilyen helyeken sokat és
gyorsan él az ember. Ischiai lapot már Capriból küldöm, talán
mégis ez a hely a legszebb.

Sok szeretettel köszönt és ölel Benneteket – Irén mamának
kézcsók – Inkével együtt.

*Sok szeretettel gondolunk Haza kézcsók üdvözetek. Unokának
Nagymam. Tatának. Miklós*

25. levél

Borsosék lapja Bibóéknak
Tihanyból (1969. augusztus)

Forrás: Ms 5117/92

Dr. Bibó Istvánéknak
Bélyegző: 69. VIII. 20. TIHANY
Budapest II.
Kép: Tihany, Apátsági templom és Sportszálló
Berkenye u. 4.

Édes Boriska, Pista, figyelmességetek és jókívánságaitokat köszönjük és szeretettel viszonzozzuk. Nagy és szent királyunk napján Pistát is köszöntjük és ünnepeljük! Miklós Pécsváradon lesz 20.-án Szt. István mellszobor leleplezésén (úgy tudom a rádió is közvetít).

Július közepe táján küldtem írásbeli meghívást számotokra Lukiné címére. Nem kaptátok meg? Nagyon vártuk, hogy átjöttek! Aug. 26.-ig vagyunk itt. 30.-án indulunk Rómába és szept 30.-ra kell itthon legyünk, addig ölelés és üdvözet sok szeretettel

Buba, Miklós

Budapest, 1969. aug. 20.

Édes Anyám,

Legelőször is köszönöm a leveleket. Nagyon örülök, hogy megírtad nekem, és hogy megírtad nekem, hogy megírtad nekem, hogy megírtad nekem, hogy megírtad nekem.

És a nyári szabadság nagyon szép volt, és nagyon szép volt, és nagyon szép volt, és nagyon szép volt, és nagyon szép volt.

ÁRÓSI MŰV. MUZEUM
A. 2010. I. P. 1.
GYŐR

göndör, szabványos, minőségű, stb., és nagyon szép, és nagyon szép, és nagyon szép, és nagyon szép, és nagyon szép.

Édes Anyám,

na, kérlek, próbáld ki a postát, és próbáld ki a postát, és próbáld ki a postát, és próbáld ki a postát, és próbáld ki a postát.

Tegnap láttam a kedves anyámat, és nagyon szép volt, és nagyon szép volt, és nagyon szép volt, és nagyon szép volt, és nagyon szép.

Anyám - jó volt, és nagyon szép volt, és nagyon szép volt, és nagyon szép volt, és nagyon szép.

Először is köszönöm a leveleket, és nagyon szép volt, és nagyon szép volt, és nagyon szép volt, és nagyon szép.

26. levél

Boriska és Pista levele Bubáéknak
Leányfaluról (1969. augusztus 20.)

Borsos Miklósné
Budapest
II. Rómer Flóris u. 53
F: Bibó Istvánné
Leányfalu, Hegyalja u. 2

Leányfalu, 1969. aug. 20.

Édes Bubám,

legelőször is Ilona-napra kívánok Neked minden jót, szépet!
Az idén úgy hozta a sors, h. még egy rövid időre sem tudlak
felkeresni Titeket, hogy irigyeltem Pistát május végén azért,
hogy veletek és nálatok lehet!

Ez a nyár valahogy nagyon nyugtalan: örökké jön-megy
valaki a családból, folyton változik itt a ház létszáma – s van
gondunk is. Szept. 1.-ig nem mozdulhatok innen: vállaltam
édesapám és unokaöcsém teljes ellátását, hogy a húgom és férje
végre együtt, gyerekek nélkül nyaraljanak, pihenjenek. – Pista
már bejár innen hivatalba – Boris is dolgozik, Pesten van –
csak most ment el 10 napra Lengyelországba, aminek nagyon
örülünk. „Kis” Pistáék talán szept. elején ki tudnak ide jönni,
pihenni – Judit szept. végére várja a kisbabát, eddig minden
simán ment, jól bírja a terhességet s megszépült tőle. – Ez az első
olyan nyár, amikor az egész család egyszer sem tudott együtt
lenni – pedig most vannak a gyerekeink olyan korban, amikor
élvezettel lehet velük beszél-

(új oldalon)

getni, irodalomról, művészetről, stb., jó könyvekről, most nőnek
fel hozzánk.

Egy nappal később.

Édes Bubám,

ma hozta Pestről Pista a postát s a Te kedves lapodat, amelyben a Szepezdre küldött meghívásról írsz. Egészen bánatos vagyok, mert mi azt a lapot nem kaptuk meg – pedig milyen örömmel tettünk volna eleget meghívásodnak. Remélem, nem gondoltál rosszat rólunk, h. egy árva szót nem reagáltunk rá? Nagyon köszönjük, s talán be lehet majd olasz utatok után „pótolni”, ugye?

Tegnap láttuk a tévében Miklós István királyát, három felvétel volt róla – szóban majd elmondom, mi volt az első, ösztönös érzésem, köszönöm Miklósnak. Vártam, h. őt is látom – de olyan gyorsan fordult a kamera, h. nem tudtam megtalálni.

Bubám – jó utat, szép utat, sok örömet – öleléssel, csókkal, sok szeretettel: Boriska.

Elnézést kérünk a megkésétt Ilona-napi jókívánságokért: Boris elutazása és a leányfalusi kormánypálca átvétele voltak az okai a késedelemnek, meg az, hogy Boriska levelet akart írni, nem lapot. Sok kézcsókot, ölelést küld s jó utat kíván Pista

*Borsos Miklósék Tihanyban épült háza
(forrás: Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum)*

27. levél

Borsosék lapja Bibóéknak Tihanyból
(1970. augusztus 23.)

Forrás: Ms 5117/93

Dr. Bibó István úréknak
Bélyegző: elmosódott.
Budapest
Kép: Tihany látképe
II. Berkenye u. 4.

Jókívánásaitokat sokszor köszönöm és szeretettel viszonzom
Buba

Kedves Boriska és Pista

Köszönöm figyelmüket. Jókívánásaikat.

*Sok jó barát társaságában telt el Kis Atosz² barátom utolsó
estéje. Éjjel szépen elaludt. Örökre.*

*Kézcsókom Boriskának
Pistát ölelem*

² Atosz Borsosék kedves pulija volt.

Miklós

Tihany 1970 aug 23.

Mélyen le vagyunk törve, betegre.

No 577/96

Küres Boriska - Pista.

Könnönmáheps levellet. Kuppá'lni' a beue'd an elróv-
lyes, an irás vad köntlermény. Épan irás, eredetizet,
újat desesue, mondat le an eredetizet, a beue'drót.

A levellet sodasija, a'ar i'egen, veng barát, i'smerő
iga hivellet mélni' er' köli'.

Pista könnör őshetoglató jellunése nem'ivili.

A két konites, D'ez, Laci, ki'rtá' Magyar mad', mint
a fogalmarás, osásat. Zyanul van, met ^{anyam} ~~anyam~~ ^{anyam} ~~anyam~~
eutekizálás mélni' hieps magyar beue'd.

Könnönöm me'jegyner és hál' önnöt' liva'mul' an
új hieps jövevényhez.

Keret'aró'latom

Pistát ölelem

Mi'köl

T. hgy

1971 jún 19.

28. levél

Borsos Miklós levele Bibóéknak
Tihanyból (1971. június 19.)

Forrás: Ms 5117/96

Kedves Boriska, Pista.

Köszönöm a szép levelet. Ugylátszik a beszéd az elsődleges, az írás csak következmény. Ép az írók, eredetiséget, újat keresve mondtak le az eredetiről, a beszédről.

A levelek sokasága, akár idegen, vagy barát, ismerős írja kivétel nélkül ezt közlik.

Pista tömör összefoglaló jellemzése rendkívüli.

A két szerzetes, Dénes, Laci,³ leírták maguknak, mint a fogalmazás csúcsát. Igazuk van, mert ugyanakkor esztetizálás nélküli szép magyar beszéd.

Köszönöm mégegyszer és sok örömet kívánok az új kis jövevényhez.

kezétcsókolom
Pistát ölelem
Miklós

Tihany
1971 júni 19.

³ Laci és Dénes Borsos Miklós szerzetes barátai Tihanyban. Szedő Dénes Mihály ferences rendi szerzetes, testvére Szedő László Szeverin karmelita szerzetes volt. Szedő Dénes Szerb Antal barátja volt, aki az *Utas és holdvilág* című regényben Severinust róla mintázta.

Ms 5117/94.

Kedues Bani'na, Pi'tha.

Könönöm a jóváírásá'gólát és kedues fi'pél-
metedel. Vitunt híváimól kértél jó'egé'nségét.
és kicsit évesetbe gondot bánt luvon ar'ól.
Nálunk is Discitallat ar' unoda kugy'ól a híi-
vel am. löl Buba egyéne le van kőme.
Kines má'stép. Fény árge'ldat jár.

Mé'juppar híváimól kértél, jó't.
keret ad'olom.

Pi'thát ö'lelem

Mi'ho's

T. luv 1971. aug 24.

29. levél

Borsos Miklós levele Bibóéknak
Tihanyból (1971. augusztus 24.)

Forrás: Ms 5117/94

Kedves Boriska, Pista.

Köszönöm a jókívánásokat és a kedves figyelmeteket. Viszont kívánok Nektek jó egészséget, és kicsit kevesebb gondot bajt hozzon az ősz. Nálunk is Disszidáltak az unokahugék a kicsivel amitől Buba egészen le van törve. Nincs máskép. Fény árnyékkal jár.

Mégegyszer kívánok szépet, jót.

kezétcsókolom.
Pistát ölelem
Miklós

Tihany 1971. aug 24.

30. levél

Buba levele Bibóéknak
(1971. október 18.)

Forrás: Ms 5117/95

Édes Boriska, Pista,

mind többet és többet gondolok Rátok és alig merem megkérdezni, hogy vagytok.

Kétszer-háromszor is hazautaztam közben Anyámat megnézni, aki egy időben nagyon rosszul volt és én nagyon meg voltam ijedve, de azután, hogy az idő hűvösebbre fordult és a sok vitamin injekció hatására jobban lett. Vásárol, főz, mos, vasal, süteményt süt Miklósnak és Beátának, csak a fejecskéjével van baj. Öt percen belül ötször felejt el ill. nem tudja ugyanazt. Csak az megy, ami az ő gondolata, csak ami mindennap egyforma és ugyanaz. Más gondolatát – a legegyszerűbbet sem – tudja befogadni. Nem tudja mikor milyen nap van, de ugyanakkor kifogástalan levelet ír, de ha neki régi barátnői írnak, nem tudja kik azok. És mindezt tudja magáról és szenved. Két éve nem tudom ide lehozni erőszakkal sem, kocsival háztól-házig sem, de mégis az egyedüllétre panaszkodik mind többet, de a lakást nem akarja elhagyni. Nagy nyomasztó gondjaim vannak a jövőt illetően.

Látjátok, én panaszkodom Nektek talán épen azért, mert át tudjuk érezni egymás baját, ami talán valami kevéssel könnyebb, ha meg lehet osztani. Amint az örömet is meg kell, mert csak úgy igazi.

Amennyi gondom van anyámmal, annyi örömöm van a két éves gyönyörű beszélni kezdő Beátában. Igaz, közben disszidált a szüleivel, de hamarosan észhez tértek és hazajöttek. Képzeltetek, összeomoltam.

Egyébként is, a szokásosnál is nehezebb volt ez a nyár. A könyv, a szülinap, a kitüntetés. Sok volt a jóból. Még a posta-özön most sem szűnt meg. Miklós naponta 8-10 levelet ír, de még toronyban áll az asztalon a megválaszolatlan, pedig csak a felére válaszol annak, ami érkezik. Így jár

(új oldalon)

⁴ Józsi a kertész, Buba
a *Kertem* kötetben külön ír róla.

az aki nem marad a kaptafánál.

A vendégek és a látogatások némi csillapulásával Józsival⁴ hozzáfogtunk a kerthez, 2 hétig dolgoztunk rajta (még nincs befejezve) irtottunk, cseréltünk, változtattunk. Most a kevesbítéssel gazdagabb lett a kerti kép. De időnként szobámba vonultam, hogy ne lássam egy-egy fa kidőlését vagy a mindent elborító rózsabokor kivágását. De muszáj volt, mert a kert eldzsungelesedése fenyegetett.

De elmúlt pénteken – nem épen titkon – berobbant az ősz, 24 óráig tartó mindent törő-zúzó száraz viharral és másnap feketére fagytak a dáliák és a begóniák.

Lassan csomagolok és készülünk haza.

Miklós még ugyan bőszen farag, de már otthon erősen gyülekeznek a sürgőssé vált restanciák.

25.- után gondoljuk, hogy visszaköltözhetünk, de még azért a tél előtt 2-3-szor le kell jönni.

Nézzetek fel az ablakokra, hogy világos-e és Pista szóljon át telefonon, hogy találkozhatunk minél előbb.

Persze, ha kapnék levelet, nagyon örülnék neki.

A mielőbbi viszontlátásig sok szeretettel köszönt
ölel csókol Benneteket

Buba

Tihany, 1971. okt. 18. hétfő

*Borsos Miklós és Buba tihanyi házuk kapujában 1970-ben
(forrás: Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum)*

31. levél

Bibóék levele Borsoséknak
Tihanyba (1971. október 26.)

Forrás: Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum

Feladó:

A bélyegzőn: 1971. okt. 26.

Bibó István

II. Berkenye u. 4.

Borsos Miklós és felesége

Tihany

Diós

Budapest, 1971. okt. 25. hétfő.

Édes Bubám,

ma ugyan 25.-e van, s nem tudom elér-e még a levelem – de annyira örültünk soraidnak, h. mindenképpen válaszolok. Gondolom, még maradtok Tihanyban – hiszen olyan gyönyörű és meleg idő van, hogy csodálatos lehet most a kerted – a búcsúzó őszi ragyogó napjait biztosan „kiélvezitek”.

Nagyon örültünk a jó hírnek, hogy a kis Beáta ismét itthon van – micsoda öröm (ezt én is tapasztalom a kis Pistánál), mikor beszélni kezd a gyermek, megnyílik az értelme, egészen egyéni, ahogy kifejezi magát, ahogy rácsodálkozik a világra – és amikor szeretni kezd! Nekünk is ez a legnagyobb örömünk, élvezetünk és derünk sok gondunk közepette.

Mert gondunk van. Talán majd szóban el tudok egyet-mást mondani – valahogy most a családban összejött minden. Nagyon meg tudlak érteni édesanyád miatt – édesapám is betöltötte a 89. életévét Szent-Mihálykor – gyöngül a szeme, nem tud annyit olvasni mint eddig (hogy élvezte Miklós könyvét!) – tehát naponta kétszer végez fizikai munkát: kertészkedik sarlóval, gereblyével, villával – szegény Vera húgom állandó remegésben él, hogy elesik, elcsúszik, mert az egyensúlyi érzéke is gyöngül. De szellemileg friss, érdeklődő – s azt hiszem, hagyni kell „öregjeinket” élni, mozogni, cselekedni – még ha minket állandó aggodalomban is tartanak ezzel.

Pistáéknak nem sikerült a lakáscsere, s most szűken vannak. A kisfiu (Marci) születése óta nincs segítsége Juditnak, én járok

hozzá a nagyobbik gyereket gondozom, etetem, a kertbe v. sétálni viszem – mosogatok stb. stb., mert Judit szoptat, s az idős nénit (akivel eltartási szerződésük van) naponta 5-ször változatosan kosztolja, ellátja, még én is főzök nekik, amikor ő mos v. vasal. Fáradt is vagyok, bevallom fériasan – nyáron kétszer 5 nap pihenésünk volt s ez a tavaszi műtét után nagyon kevés. De igyekszem értelmesen vigyázni magamra, nem nyafogni – csak tudnám, miért fogytam le tavasz óta 6 kilót? Nem érzem rosszul magam emiatt, sőt – de a mostani műtét után mintha nem gyógyultam volna olyan gyorsan, mint az öt év előtti után. Pedig egészséges kell legyek, mert még sok minden tennivaló vár rám s helyt kell állani, segíteni gyermekeinknek és szüleinknek...

Kedves Bubám, mindig nézem az ablakaitokat; ahogy tudunk, jelentkezni fogunk. Miklóssal együtt sok szeretettel ölelek, csókollak: Boriska

(új oldalon)

Kedves Buba és Miklós! Örültünk az életjelnek, a reánk gondolásnak és a jó hírnek. Nálunk is a jó hírek a fiatal generációban vannak: az unokák édesek és jól fejlődnek, Borisék egészen ügyesen berendezkedtek Szegeden s még lakásreményeik is vannak. Inke viszont fokozatosan romlik, s vele Édesanyám is, aki minden erőfeszítéssel ápolja és eteti, s miközben világos, hogy ez így nem mehet tovább a végtelenségig, mindketten egyaránt félnek mind az idegen ápoló, mind a kórház lehetőségétől. Szinte megoldhatatlan gond ez e pillanatban számunkra.

Nyugdíjügyem elintézését heteken belül várom, s szeretném a felszabaduló szabad időt jól és termékenyen felhasználni – pillanatnyilag azonban inkább csak szétszóródik az idő: külső és belső okok miatt.

Sok gyönyörűséget kívánok a késő őszben, a viszontlátásig kézcsókkal és öleléssel

Pista

Ravasz Boriska és Bibó István Balatonszepezden, 1963 után

Ms 517/97

MEGHÍVÓ

A ZODIAKUS KLUB
BORSOS MIKLÓS
BABITS-ILLUSZTRÁCIÓIBÓL
RENDEZETT
KIÁLLÍTÁSÁRA

Borsos Miklós

MEGNYITJA
MUCSI ANDRÁS
MŰVESZETTÖRTÉNESZ

1971. DECEMBER HÓ 16-ÁN DÉLUTÁN 5 ÓRAKOR

A KIÁLLÍTÁS MEGTEKINTHETŐ
1971. DEC. 16—1972. JAN. 16-IG
NAPONTA 9—18 ÓRAIG
VASÁRNAP 9—12 ÓRAIG

ESZTERGOM, JÓKAI U. 8.

71.9837 Komárom m. Nyomda V. e. t. Felelős kiadó: Martsa Alajos

32. levél

Kiállítás meghívó Borsos Miklóstól
Bibóéknak (1971. december 16.)

Forrás: Ms 5117/97

(Az előlapon)

Borsos Miklós: Jónás próféta

(A hátlapon)

Meghívó

A Zodiákus Klub
BORSOS MIKLÓS
Babits-illusztrációiból
rendezett kiállítására

Megnyitja
MUCSI ANDRÁS
művészettörténész

1971. december hó 16-án délután 5 órakor

A kiállítás megtekinthető
1971. dec. 16. – 1972. jan. 16-ig
naponta 9–18 óráig
vasárnap 9–12 óráig
Esztergom, Jókai u. 8.

Levelek, harmadik rész:

1972–1979

Bevezetés az 1972 és 1979 között írt levelekhez

Az 1970-es évek levelezése már a korábbi, néhány soros üdvözlő üzeneteknél hosszabb Bibó István-leveleket is tartalmaz. Ezek az írások elsősorban a barátok felé megfogalmazott, megnyugtató híreket tartalmazzák. Boriska betegségéről Buba leveleiből szerzünk ismereteket, Bibó nem utal felesége állapotára, általában beszél a család betegségei okozta gondokról, saját magát is beleértve. Az unokák születése örömmel halmozza el őket, Boriska mindenben támogatja menyét, Juditot, közben gondoskodik idős apjáról és Bibó édesanyjáról, Irén néniről is. Hasonló ápolási beszámolókat, de részletesebbeket közöl Buba betegeskedő édesanyjáról, aki ellátásra szorul Budapesten, de számunkra ismeretlen barátok kórházi ellátásáról is hosszabban ír. Borsos Miklós és Bibó István is töltött időt a füredi szívszanatóriumban. A levelezésnek ez a része már az időskor gondjait, panaszait tartalmazza. Külön érdemes kiemelni azt a két, Münchenből Borsoséknak küldött lapot, amelyet egy Münchenben élő, valószínűleg rádióban dolgozó személy írt, amelyben lelkesen beszámol arról, hogy egy szép születésnapjegyzetet fog felolvasni a magyar adásban, Bibó István születésnapja alkalmából. A második lap már a szomorú hírt hozza, hogy jegyzetének beolvasását nem engedélyezték. Nem tudjuk, ki lehet a titokzatos „Pista” nevű íróember, de bizonyára jó barát lehetett, aki Bibó Istvánt tisztelte és szerette. „Rovatomban most Bibó magyarság koncepcióját fogom ismertetni. Aug. 10-én, 11-én, ha lehet hallgassátok meg. Köszönteni fogom Bibót születésnapján. Szellemileg és államilag ő ma a legnagyobb fia a magyarságnak.” Megdöbbenő, hogy a nyugati világ magyar nyelvű adásaiban is tiltólistán találjuk Bibót 1972-ben. „[M]egveszekedett dühös vagyok, hogy »korszerű jegyzetemben« nem engedték meg »ezek« itt, hogy Bibót a születésnapján köszöntsem, cikkem végén.”

Ezzel eléggé kontrasztos az 1976-os év, amikor Borsos Miklóst 70. születésnapja kapcsán itthon hatalmas hírveréssel ünneplik. Ez a levelezésből is kiderül. Bibóék is köszöntik, szívből jövő gondolatokkal és munkáit méltató sorokkal. Buba válaszai

ezekről a hetekről rendre a zsúfolt programok okozta panaszokat tartalmazzák. Borsos Miklós egy hosszabb levele is megmaradt, amelyben egy ausztriai útjáról számolt be, ahol egy vonóstáborban töltött napjait foglalja össze. Valójában a kor szellemét is kiolvashatjuk e levélből: a nemzetközi (szocialista) blokkból érkező zenészek különös világát külföldön, egy nyugatias, kényelmes helyen. Hogy Bibó Istvánék miként élték meg ezeket a beszámolókat, miközben Bibó útleveligényét folyamatosan visszautasították, nem tudjuk meg a levelezésből, de örömeiket mindig kifejezik barátaik utazásai kapcsán.

A levelezés megrázó részletei Ravasz László halála és Boriska betegsége és hirtelen távozása. Buba a tisztelet hangján vigasztalja Boriskát és Bibót:

szomorúan regisztráltuk mégis, hogy fogynak a jó magyarok. Édesapátok a legszebb jellemű férfiak közül való volt és valóban eszményképe lehet egy nagy családnak, egy egész országnak. Hosszú, töretlen, szép élete volt nagy szeretetben és megtiszteltetésben, példakép akiből már oly kevés van. Sokat tett értetek és Ti ezt jó szívvel bőségesen viszonzátok.

Ravasz László 1975-ben hunyt el, és mindvégig szoros családi kötelékben élt Bibóékkal.

A levelezés egyik legmegrázóbb részlete Bibó Istvántól származik: egy géppel írt levél, amelyben Boriska haláláról számolt be. Miközben ő maga is halálos beteg, acélos tisztasággal és tárgyilagosan írta le felesége betegségét és utolsó hónapjait. „Életkedve sokáig megmaradt, de az utolsó hetekben csonttá soványodva gyakran mondogatta: »Elfáradtam, feladom«. Az utolsó napokat egyre mélyülő álomban töltötte.” Bibó István alig négy héttel később követte Boriskát. Ugyanabban a kórházban halt meg, ahol felesége: az Országos Korányi Tbc és Pulmonológiai Intézetben.

A levelezés utolsó darabjaként Buba vigasztaló sorait adjuk közre, amelyeket Bibó István nagy valószínűséggel a kórházi

ágyán olvashatott, ha a család Orsó utcai otthonuk postáját bevitte számára. Buba 1990-ben egyedül maradt, ahogyan ez a levélke is előre jósolja sorsát. Négyük közül ő élt legtovább, és szemlélte szeretteinek távozását. Talán éppen ez volt a sorsa, hogy a kor nagy művészi, történelmi személyiségeinek hagyatékát, emlékét óvó figyelemmel őrizze, és eljuttassa az utókor-nak. Buba gondosságának köszönhetően a győri Rómer Flóris Művészeti és Történelmi Múzeum több doboznyi iratot őriz, amelyek a családi történeteken túl a kor szellemét megidéző értékes dokumentumokat és fotókat rejtenek. A négy levelező-partner közül Buba történelmi szerepe kisebb, de Borsos Miklós feleségeként mint igazi menedzser szervezte a művész életét. Bibó Istvánnal és Boriskával nem felszínes, hanem baráti kapcsolatot ápoltak. Hosszú évtizedeken át éltek egy közösségben Budapesten, a Szemlőhegyen, az 1970-es évek leveleit tartalmazó részben e családbaráti közösség történetének utolsó fejezetét tudjuk kiolvasni. Emlékük őrzéséhez ezen személyes hangvételű levelek közlésével is szeretnénk hozzájárulni. Miközben feltártuk a levéltári dobozok kincseit és felkerestük a helyszíneket gondolatban, Bibó, Boriska, Buba és Miklós olyan közegben kelt életre, ahol boldogok voltak egymás társaságában. Jó volt ezt felfedezni, és jó ezt az utókor számára is felmutatni.

Bibó István és Boriska ifjabb Bibó István családjával 1972-ben

33. levél

Borsos Miklós képeslapja Szebenből
Bibóéknak (1972. május 4.)

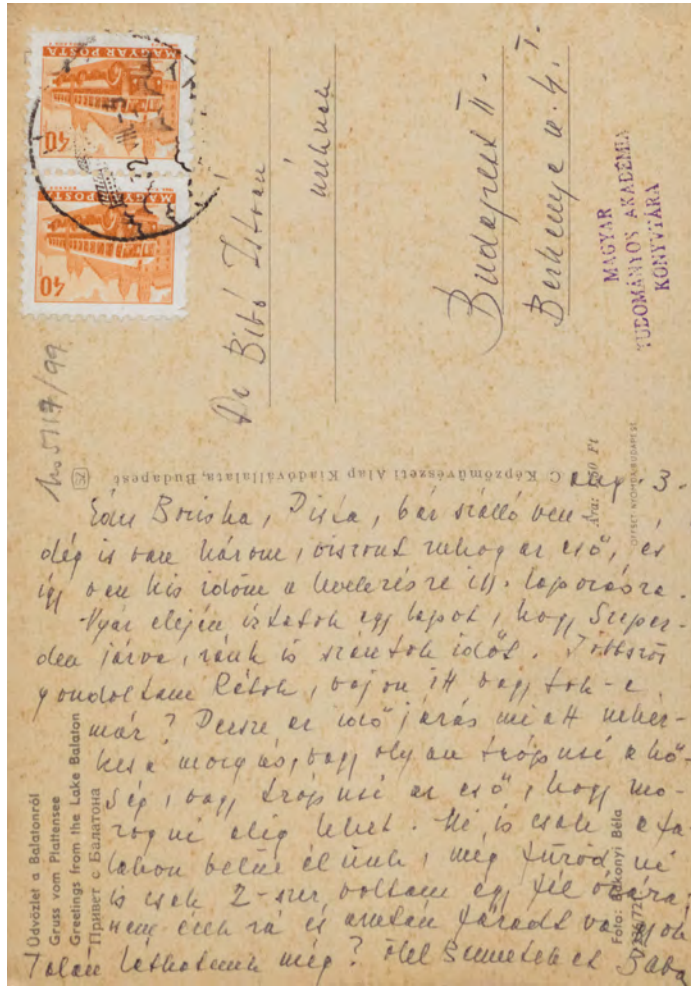
Forrás: Ms 5117/98

Dr. Bibó István úréknak
Berkenye u. 4.
A bélyegzőn: 05. 5. 72.
Budapest II.
Kép: Szeben
Ungaria

Kedvesek. A szép Szebenben, ma is otthon vagyok. Egész nap járom az utcákat, udvarokat találok meg. Minden megvan és szépen. Szeretettel gondolok Rátok kézcsókom Boriskának

ölel
Miklós

1972. V. 4.

34. levél

Buba képeslapja Bibóéknak
Tihanyból (1972. augusztus 3.)

Forrás: Ms 1517/99

Dr. Bibó István úréknak
Budapest II.
A bélyegzőn: 72. VIII. -3.
Berkenye u. 4.
Kép: vitorlások a Balatonon

Édes Boriska, Pista, bár szállóvendég is van három, viszont zuhog az eső, és így van kis időm a levelezésre ill. lapozásra.

Nyár elején írtatok egy lapot, hogy Szepezden járva, ránk is szántok időt. Többször gondoltam Rátok, vajon itt vagytok-e már? Persze az időjárás miatt nehézkes a mozgás, vagy olyan trópusi a hőség, vagy trópusi az eső, hogy mozogni alig lehet. Mi is csak a falakon belül élünk, még fürödni is csak 2-szer voltam egy fél órára; nem érek rá és azután fáradt vagyok.

Talán láthatunk még? Ölel Benneteket Buba

35. levél

Ismeretlen feladó Borsoséknak
(1972. augusztus 4.)

Forrás: Ms 5117/100

Borsos Miklós
Kossuth díjas szobrásznak
A bélyegzőn: MÜNCHEN 1972
TIHANY
Kép: Heimatmuseum „Hüsli”
H-UNGARN

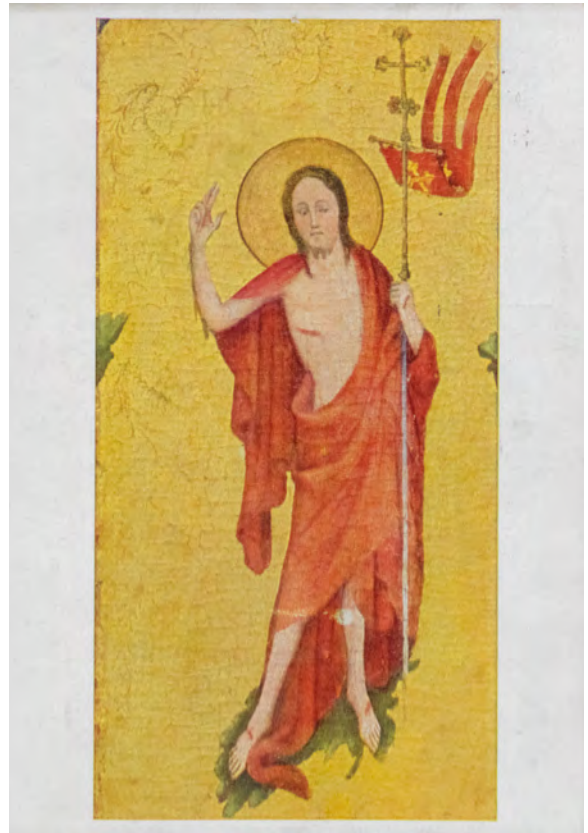
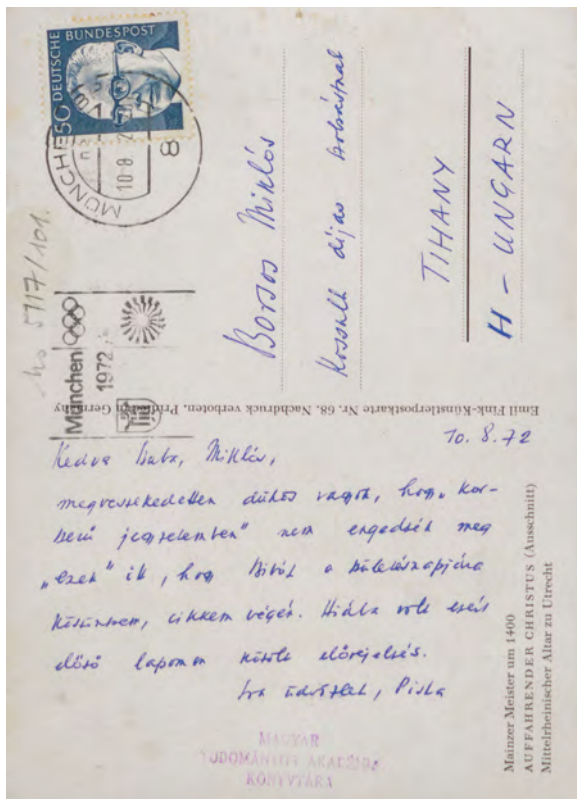
72. 8. 4

Kedves Miklós, Buba! Rovatomban most Bibó magyarság-koncepcióját fogom ismertetni. Aug. 10-én és 11-én, ha lehet, hallgassanak meg. Köszönteni fogom Bibót születésnapján (VIII. 11). Szellemileg és államilag ő ma a legnagyobb fia a magyarságnak. Remélni szeretném, hogy megkapják lapomat. Van egy vasárnapi rovatom is (10 óra 20 perc; 22 óra 10 perc.)
Szeptemberben Olaszországba utazunk.

Jóbarátotok, Pista¹

(A lap érdekessége, hogy a Bibó-hagyatékból került elő, holott Borsos Miklósnak van címezve.)

¹ Valószínűleg Deák István Münchenben élő történész írhatta a lapot. Deák István a Szabad Európa Rádió kutatóosztályán, 1959-ig Münchenben és New Yorkban a Szabad Európa Bizottság Sajtóosztályán dolgozott.

36. levél

Ismeretlentől származó levél Münchenből
(ugyanaz a személy, aki az augusztus 4-i
képeslapot írta) (1972. augusztus 10.)

Forrás: Ms 5117/ 101

Borsos Miklós
Kossuth díjas szobrásznak
A bélyegzőn: MÜNCHEN 1972
TIHANY
Kép: Krisztus-kép 1400-ból, Mainz
H-UNGARN

10. 8. 72

Kedves Buba, Miklós,

megveszekedetten dühös vagyok, hogy „korszerű jegyzetemben” nem engedték meg „ezek” itt, hogy Bibót a születésnapján köszöntsem, cikkem végén. Hiába volt ezért előző lapomon közölt előrejelzés.

Sok üdvözet, Pista

37. levél

Buba levele Bibóéknak Tihanyból
(1972. augusztus 29.)

Forrás: Ms 5117/102

1972. aug. 29.

Édes Boriska, Pista,

hiába vártunk Benneteket a nyáron. Vajon egyáltalán nem jár-
tatok errefelé?

Teljesen megértem és átérzem az unokákkal való elfoglaltság
igen kedves, de nehéz helyzetét.

Végre sikerült Anyámat erőszakkal lehoznom és itt tartanom
egy hónapig, ami szintén nem volt könnyű. Ezenkívül sok
szálló vendég (néha 4 is egyszerre) juli. közepétől aug. 20-ig
nem egymás után, de egymásba értek (egyik még el sem ment
a másik már ott volt.) Amilyen kedves, kellemes és öröm ez,
olyan fáradtságos és nehéz is számomra és nemcsak fizikailag.
Ehez még hozzájárult a zűrza-

(új oldalon)

varos, komisz, kiszámíthatatlan időjárás is. Esős, hideg, párás
(95° páratartalommal), ködös, viharos, kánikula (35°-al) és
4 napos éjjel-nappal tartó 90–135 km-es orkán úgy tönkretette
a kertet, mint még soha. Hatalmas lombos, virágos ágak tömege
és letépett virágok levelek ezrei, összetört cserepek feküdtek a
földön és ömlött az eső, de fel is száradt azonnal a szélben és
megrepedezett a föld. 5 napig takarítottunk kint és bent. – Most
van egy kis nyugalom (inkább csak d. e.) és így próbálom be-
pótolni elmaradt levelezésemet.

Elláék még itt vannak egy rövid ideig, Laci állapota sokat
romlott a tavasz óta sajnos.

Egyszóval: nem volt jó már semilyen szempontból! Talán
szept.-ben jobb napok lesznek még és Ti is megkönnyebbültök
kissé. A megígért levelet várva ölel Benneteket szeretettel Buba

A jókívánságokat sokszor köszönöm és sok szeretettel
viszonzom. –

Ms. 5717/103.

Tihay 1873. júni 4.

Édes Boriska, Pista,

Köztudjék kedves, édes-
lődö! Lapotok el. Töve kegyelműbe íratom: Tükör-
jöttem. Pütkös békés a nagy lel. maratoni uccsi
idő! Tök mindem kény elemmel, kőmfotál, or-
bosokul és bese' tokkel ott köntelábe - és em
a pütkös kara is kőnk.

Bükküm Boriskám Édesapád is kővirelke elő-
de neme wésu a töpölő, ullaclás k és már együt
vep' tok Liány falu mindnyáj au Ésa' dal is.

Sok szeretettel írtam mind ketten Benneteket

Baba

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

38. levél

Buba írja Boriskának és Pistának
(1973. július 4.)

Forrás: Ms 5117/103

Tihany, 1973. júli. 4.

Édes Boriska, Pista,

köszönjük kedves érdeklődő lapotokat. Isten kegyelméből írhatom: Miklós jól van. Pénteken letelik a négy hét szanatóriumi idő – ahol minden kényelemmel, kontrollal, orvosokkal és barátokkal volt körülvéve – és ezen a pénteken haza is hozzuk.

Remélem Boriskám Édesapád is szerencsésen átvészelte azóta a tüdőgyulladást és már együtt vagytok Leányfalun mindnyájan Évával² is.

Sok szeretettel ölelünk mindketten Benneteket

Buba

² Éva Boriska legkisebb testvére.

Ms 517/104

Kedves Boriska, Pista.

Könnöm je kívánságaimat, kedves figyelemet.

Fél vagnak, jobban mint gondoltam, Delvrom, csónakaim, erdő, vagonok, mintárok, hegyutak.

Minden körülkötés, csak ne fáradtságig. Imétekben könnöm kedveséteket

Könnöm Boriskának

Wrebel ölel

Tihny 1973 VI 17.

Mi 26/1

39. levél

Miklós levele Boriskának, Pistának
(1973. augusztus 17.)

Forrás: Ms 5117/104

Kedves Boriska, Pista.

Köszönöm jókívánságaitokat, kedves figyelmeteket. Jól vagyok, jobban mint gondoltam. Dolgozom, csónakázunk, evezek, rajzolok, mintázok, hegedülök. Mindent csinálhatok, csak ne fáradtságig. Ismételen köszönöm kedvességeteket

Kézcsókom Boriskának

Szeretettel ölel
Miklós

Tihany 1973 VIII 17.

Ms 517/105

Tilmany, 1973. aug. 23.

Edes Boriska, Pista,

jóhíbeuságaitokat,
kedves fegyverekedek és kálásan köszönjük. Rövid
lejjaitokból úgy látom, rem a nyáron nem jöthök
erre felé. Dátummal olvasom, hogy Eötvösök né-
pese javul és mire vége lesz a nyárnak néhány
talpra is áll. Nagy köszönettel és jóhíbeu-
ságaitokat küldjük feléje.

Árnyék nélküli állapotok rohamosan rohamo-
dók - sajnos; igen nagy és sok gondolat van
minden irányban.

HAGYMA
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Mihály - Adományok - jót van. A kontroll is
meg volt, minden szedtem. Földiek, erdő, kegyetlen,
rajtot, ével csúcs és egyéb szabványok is.
Látogatás, vendég stb van, de csak barát és ismerős.
Társa társ, de orvosi, és a kálás és közbizalom,
mind kevés feladatok. A problémák, az a kálás kálás
elatt több más, hogy az állatok az ardalom, stb. nem
fogom tudni önmagammal utól émi. Ezek is feldeke
a könyvek, stb és 10 évig kálások van. Hát sikerült
nagy újságíról - nőt meg szerencse. De hát mindenek
együtt nem győzöm. Sok bírja meg. Hát hárdtas,
keel, vendégek, Árnyék, Mihály, Pista, becsület, fő-
zések, munkatárs stb. De nem nagyon kálom, vece ekézet
meg több van. Hát, köszönet sok szerető fel Buba

40. levél

Buba levele Bibóéknak Tihanyból
(1973. augusztus 23.)

Forrás: Ms 5117/105

Tihany, 1973. aug. 23.

Édes Boriska, Pista,

jókívánságaitokat, kedves figyelmeteket hálásan köszönjük. Rövid lapjaitokból úgy látom, ezen a nyáron nem jöttök erre-felé. Örömmel olvasom, hogy Édesapád szépen javul és mire vége lesz a nyárnak szépen talpra is áll. Nagy tiszteletünket és jókívánságainkat küldjük feléje.

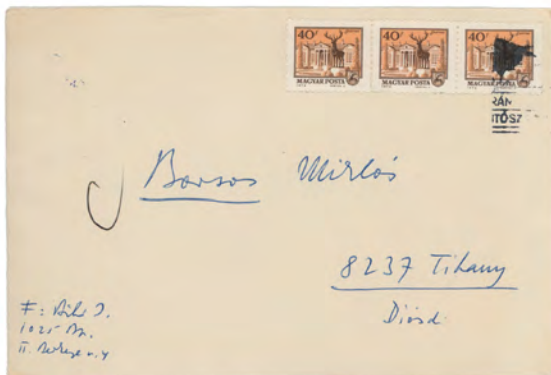
Anyám szellemi állapota rohamosan rosszabbodik – sajnos; igen nagy és sok gondom van minden irányban.

(új oldalon)

Miklós – Istennek hála – jól van. A kontroll is megvolt, minden rendben. Fürdik, evez, hegedül, rajzol, érmet csinál és apró szobrocskákat is. Látogató vendég sok van, de csak barát és ismerős. Kapu zárva, de ostromolják a házat és körbejárnak mint Jerikó falainál.

A póstám, az u három hónap alatt több száz, tornyok állnak az asztalomon, soha nem fogom tudni önmagamot utólélni. Ezért is félttem a könyvírástól és 10 évig halasztottam. Már sikerült négy újságíró-t nőt megsértenem. De hát mindent egyedül nem győzöm. Csak bírjam még. Két háztartás, kert, vendégek, Anyám, Miklós, pósta, bevásárlás, főzések, mosogatás stb. De nem panaszkodom, van akinek még több van.

Ölel, köszönt sok szeretettel Buba

Budapest, 1974. aug. 13.

Udves Miklós!

En a levél olyan min nem egy a
mületesmódon odalenni, de jelsmi fogja,
hogy a mületesmódon né vezeték je
dalttand ríd, is mütel kívánnak néked
jó, egészséget és vedmirekben puding
hermi életet. Reméljék, hogy az avarrai
kivánnak jól sikerült, a most itresi-
tel - amúgy a lemond idi egyedi -
Tikany népséget. Mi tovább is neke-
ren élünk, de sok öröme van a leg-
újabb munkában. Hatalmas kesz értékel
né vezeték ölel a munkájuk
Pista

Édes Miklós,
Vátni ittessé sokáig!
Sok vezeték ölel és kíván
minden jót: Jozsef

41. levél

Bibó István levele Borsos Miklósnak
(1974. augusztus 13.)

Forrás: Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, Győr

Borsos Miklós
8237 Tihany
Diósd
F: Bibó I.
1025 Bp.
II. Berkenye u. 4

Budapest, 1974. aug. 13.

Kedves Miklós!

Ez a levél ugyan már nem fog a születésnapodra odaérni, de jelezni fogja, hogy a születésnapodon sok szeretettel gondoltunk rád, és szívből kívánunk neked jó egészséget és eredményekben gazdag hosszú életet. Reméljük, hogy az ausztriai kirándulás jól sikerült, s most élvezitek – amennyire a bolond idő engedi – Tihany szépségeit. Mi továbbra is nehezen élünk, de sok örömmünk van a legifjabb unokában. Bubának kezeit csókolva sok szeretettel ölel a viszontlátásig

Pista

Édes Miklós,

Isten éltesse sokáig!

Sok szeretettel öleli és kíván minden jót: Boriska

42. levél

Borsos Miklós levele Bibóéknak
(1974. augusztus 23.)

Forrás: Ms 5117/ 106

Kedves Boriska, Pista.

Köszönöm jókívánásaitokat és kedves figyelmeteket. Raumbergből hazatérve Bubát övsömörrel kinlódva találtam. Ez eléggé lelohasztotta a szép kirándulást. Már jól van. Dr. Riesz idejében kézbe vette. Jelenleg Pesten van mamalátogatóban.

Nagy torlódás volt hazaérkezésem után, mert születésnap, névnap. A raumbergi kamazene kórus igazgatója Almádiban nyaral – ájtott, a magyar résztvevők „docens” csoportja ezek a fiúk ott csoportvezetők. Még szerencse, hogy a két asszony ép istápolták Bubát és a váratlanul Kolozsvárról két gyerekekkel megérkezett unokaöcsémekkel tizenheten ültünk az asztalnál. Persze ekkor már a segítő nők nem voltak itt, mert az okos társaság nem a jelzett napon, hanem egy nappal ké

(új oldalon)

jött. Muzsikáltak vidámak és kedvesek voltak. Raumbergben jó volt. Csodálatos havasi fennsík az Ens völgyében épült mezőgazdasági kutató intézet nyáron tíz napra átadja ennek a nemzetközi kamazene napoknak. Jól szervezett, jó modorú, még K. u. K. légkörű vezetés és a 185 ember hetven százalékban fiatal, a többi idős, öreg és egészen öreg férfi nő vegyesen – a német szó járta. – Szépen együtt volt. Szoc. országból csak magyarok – igen szép számmal és néhány lengyel volt. A többiből nem engednek ilyen helyre senkit. A keresztmetszete: Vezető művészek, tanárok, német, magyar, sweizi, akadémiai tanár és művészek, aztán csoportvezetők, „docensek” aztán a mérsékelt kis számú amatőr és a vad, elszánt zenei pályáról félrecsúszott, de sikeréhes, elszánt amatőrök, akik unott foglalkozásukból néhány napra kilépve, mohón habzsolják a “tutti”-nak járó tapsot és hajlonganak.

(új oldalon)

Ez a része néha szegény docenseknek elég terhes volt. A fiatalok, – növendék mind boldog önelégültséggel élvezik a magabiztos, öröknek tűnő fiatalságot és a növendékséggel járó természetes önáltatást. Pedig már jó részükre rá van írva, hogy nemsokára valahonnan civil pályáról még jó ha ide kerülhet egy kis tapsért. Szigorú órarendi napirendben ment a muzsikálás. Reggeli után 8h-kor csoportok összejátéka. 9-től kisebb csoportok. Triók, quartettek, szoló stb. 1/2 1kor ebéd, pihenés 3/4 3-ig 3-tól újra gyakorlás 7kor vacsora 8tól minden este hangversenyek, melyeken a magyarok döntő fölényben voltak. Azonkívül még beszélni is tudtak németül, nem úgy mint a yugo és lengyelek akik a német utálat miatt saját magukat rekesztik ki egy földrajzi és egy művelődési helyzetből. Megmaradnak partizán köröknek – és úgy is muzsikálnak, fogalmuk nincs pl. a XVIII. század Velencéjének világáról. Vivaldiból partizánindulót vágnak

(új oldalon)

le. Hősök. Magam részéről felhasználtam azt a helyzetemet, hogy azt hiszem csak én jelentkeztem az éven a „für sich selbst” kategóriába. Tehát csak egy Vivaldi koncert “tutti”jában szerepeltem, a többi mind hangversenyen kívüli volt. Így a tízpercre kezdődő havasi rétek, legelők, ősfenyvesek szélén sétálgattam, gyerekkorom óta nem látott zuhogó hegyipatakok zenéjét hallgatva. Bécsben úgy érzem magam, mint fiatal koromban Szebenben, körülbelül annyi a magyar szó mint annakidején. Bécset szeretem, három napot töltöttem a kedves és még mindig európai levegőjű városban. Na jó sokat írkáltam.

Kívánok Nektek sok jót és egy kis nyugalmat. Gratulálok kis Borikának, Nektek a kedves új gondhoz.

Szeretettel kézcsókkal Boriskának

ölel Miklós

Tihany 1974 aug 23.

*A tihanyi Borsos-ház
(forrás: Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum)*

43. levél

Buba levele Bibóéknak Tihanyból
(1974. szeptember 9.)

Forrás: Ms 5117/107

Tihany, 1974. szept. 9.

Édes Boriska, Pista,

kissé megkésve tudom csak megköszönni kedves figyelme-
ket, jókívánásaitokat. Az augusztus (a decemberen kívül) az
év legnehezebb hónapja számomra. Csúcsforgalom minden
vonalon: látogatók (minden nap és állandóan) vendégek reg-
gelire, ebédre, vacsorára (4-8-16 személy) és a tömérdek pósta,
ami toronyban áll az asztalomon. Ez évben még a szokásosnál
is nehezebb volt, mert juli. végén (Miklós szerencsére nem volt
itthon) egy nagyon fájdalmas, csúnya és ijesztő betegség rontott
rám. Övsömör. A pokolban voltam és az ördögök sütögettek.
4-5 nap nem ettem, nem aludtam. 3 orvos kezelt. A 4.-ik nap
megérkezett Ede és nagyon drasztikusan ugyan, de megmentett
3 hónapi kórháztól és egyebektől. Kb. 4-6 hétig zajlott, még ma
is vannak nyomai, de remélem nem tér vissza. Nem fertőző.
Idegkimerülés következtében fellépő vírusok. Önmérgezés.
Egészen pontosan azért nem tudják.

A rossz, hideg, viharos junius, juliusért – úgy látszik – kár-
pótol a gyönyörű szeptember, amikor is még mindig sok a
vendég, de már olyanok akikben örömünk telik.

Közben felváltva 1 – 1 ½ másfél napra Pestre mentünk. Anyá-
mat látogatni, aki napról-napra gyengül testileg, de főleg szel-
lemileg. Sikerült egy nagy-

(új oldalon)

szerű Nővért találni melléje, de sajnos csak egy héten kétszer
jöhet 1/2-1/2 napra. De a semminél ez is sokkal több. Takarít,
mos, és remekül főz 4 napra. A többi nap okozza a panaszokat az
egyedüllétről, bár Klári, Éva, Mari, Borsó hetenként látogatják
és beszámolnak nekem. 2 hetenként én is megyek. De hogy mi
lesz – nem tudom.

Sokat gondolok Rátok! Miért nem mehet Ravasz bácsi Leány-
falura, legalább nyáron? A kusunokák nagy öröm és vigasztalás!

A hétvégén mindketten megyünk Pestre. Takarítani Miklós új kis műtermét, részt venni az „Egyszárnyú madarak” Katona J.-beli színház bemutatóján és a 0 km-kő elhelyezésének kiválasztásán nagy bizottsággal. Én amint lehet 2-3 nap múlva visszajövök, de Miklós marad 4-5 napig. Csak most tudja majd szemrevételezni a vörösréz kályha darabot, amit előre is sokszor köszönünk.

Valószínű Némethékkal megyünk fel, Ella Spanyolba készül, én pedig okt. elején 12 napra „Jugó”-ba mennék ahol még nem voltam. Miklós július végén volt 14 napig Ausztriában egy zenei symposionon a nagy havasok közt és kicsit Bécsben ahonnan Anny³ hozta haza.

³ Anny Buba bécsi barátnője, aki sokszor segítette Borsosékat.

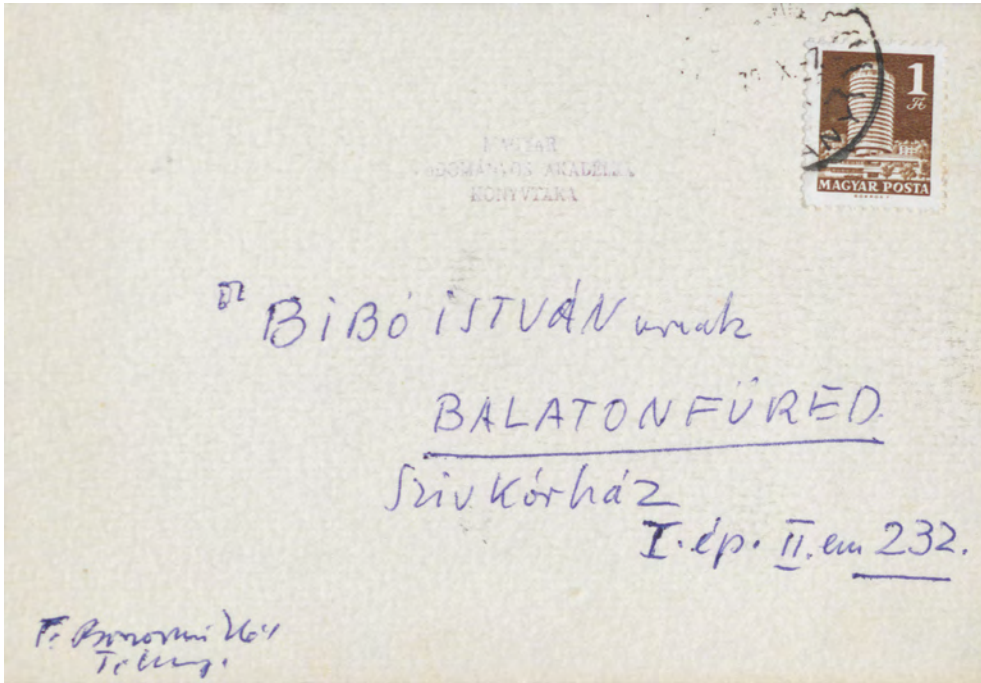
Pesten fogok telefonálni, hogy legalább így beszélhessünk kicsit.

Sok szeretettel ölel Mindnyájatokat

Buba

Ravasz Boriska, Bibó István és lányuk, Bibó Borbála

Kedves Pista. No 517/117. Tokaj, október 7.
 Jelenreidet megtaláltam. Sajnálom, hogy nem talál-
 tal itt sem. Csak a kórházban van. Buba (Törö)
 országban repült 1852 társas aszpotal, Pannthédlal
 Eret. nekény napra én is föl mentem Pestre
 innélre arra, nekény fölödleges tanácsaimmal az
 ellendöröglet fuge. Jogg után jó nekér börtömből el-
 repült. Én itt élvelem a szület, nekény ma-
 gányt, mert falvoda's villagvered's és egyeb ö'ki
 dolgok arént vannak. Élelem a születem kinsten
 látmalat. Hétjő vilután' nekény P' Lóna füvedre
 és nekény Horvát a kórházba, mert jó volna nekény
 bevelni az időpontot nekény jönnel. Élefordulhat
 hogy elviszem az autót' irányulni, ha nekény
 hípsidő élelteme. Ölel nekény V. T. T.

44. levél

Borsos Miklós levele
Bibó Istvánnak (1974. október 7.)

Forrás: Ms 5117/117

Dr. Bibó István urnak
A bélyegzőn: X.-7. TIHANY
BALATONFÜRED
Sziwkórház
I. ép. II. em 232.
F. Borsos Miklós
Tihany

Tihany október 7.

Kedves Pista.

Levélkédet megtaláltam. Sajnálom, hogy nem találtál itthon. Csütörtök este érkeztem meg. Buba Törökországba repült IBUSZ társas csoporttal, Passuthékkal Ezért néhány napra én is fölmentem Pestre ügyelve arra nehogy fölösleges tanácsaimnak az ellenkezőjét tegye. Így aztán jó nehéz bőrönddel elrepült. Én itt élvezem a csendet, némi magányt, mert fahordás, villanyszerelés és egyéb őszi dolgok azért vannak. Ebben a csendben szívesen látnálak. Hétfő délután 5h-tájban bevisz Dr. Józsa Füredre és benézek Hozzád a kórházba, mert jó volna megbeszélni az időpontot mikor jönnél. Előfordulhat hogy elvisznek az autósok kirándulni, ha netán szép idő keletkezne.

Ölel Miklós

No. 5117/118

Körmös P. Ád.

Főmunkások 3. sz. jött.
Kérlek opere át, amint tőrtelőkben
i. 0.0. én ottam levet. Pénteken nem
szombaton sem, Tiszták kedv, kedv
csinálják). Remélhetőleg javul az
i. 0.0.

Ötél
Miklós
Tiszt. Á. 9.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

Bibó István unokája
I. ép. II. emelet 232 k.

45. levél

Borsos Miklós levele Bibónak
(1974. október 9.)

Forrás: Ms 5117/118

Dr. Bibó István urnak
I ép. II. emelet 232 sz.

Kedves Pista.

Józsa doktor 3-kor jött.
Kérlek gyere át, amint tűrhetőbb az idő én otthon leszek. Pénteken nem szombaton sem. Tehát kedd, szerda csütörtök. Remélhetőleg javul az idő.

Ölel
Miklós

Tihany okt. 9.

Tilburg, 1875. aug. 16.

Édes Brniska, Pista,

nagy megtöngyeshéccére miatt
 a gyászjelzésekkel, de mindenáron megpróbálnék megírni, hogy hogy nekem a
 jó magyarság. Szeretném a legrosszabb jellemű népből kiválasztani azt a
 és a többi között az egyik legrosszabb, egy egész ma-
 gyarországi. Amint, látod, az a legrosszabb az a nagy szerencsés és
 megbotránkoztatás, felolvasás elvárás és oly kevés van. Felgye-
 mosd meg a magyarság miatt és a többi között van.
 Sokat kell értelem és a többi között, bőségesen viszo-
 rindulnak.

Amint szeretnék és kívánom a szűkebb körök meg-
 mulatására, jó kíváncsúságok, hogy megírjam szomo-
 ni magyarság és gondolatok miatt.

Megyek a szűkebb körök és ottan nélnék. Nem
 tudom, hogy a szűkebb körök, hogy a szűkebb körök és a többi között
 az a szűkebb körök és a többi között, amint a szűkebb körök
 az a szűkebb körök és a többi között, az a szűkebb körök
 miatt a szűkebb körök és a többi között.

Az a szűkebb körök és a többi között a szűkebb körök.

Szeretném a szűkebb körök és a többi között, amint a szűkebb körök
 az a szűkebb körök és a többi között, az a szűkebb körök
 miatt a szűkebb körök és a többi között.

Amint a szűkebb körök és a többi között, az a szűkebb körök
 az a szűkebb körök és a többi között, az a szűkebb körök
 miatt a szűkebb körök és a többi között.

Sok-sok szeretnék és kívánom a szűkebb körök miatt.

Szabó István

46. levél

Buba levele Bibóéknak
(1975. augusztus 16.)

Forrás: Ms 5117/ 108

Tihany, 1975. aug. 16.

Édes Boriska, Pista,

nagy megkönnyebbüléssel vettük a gyászjelentést, de szomorúan regisztráltuk mégis, hogy fogynak a jó magyarok. Édesapátok a legszebb jellemű férfiak közül való volt és valóban eszményképe lehet egy nagy családnak, egy egész országnak. Hosszú, töretlen, szép élete volt nagy szeretetben és megbecsülésben, példakép akiből már oly kevés van. Sokat tett értetek és Ti ezt jószívvel, bőségesen viszonzátok.

Külön csodálat és köszönet a születésnap megemlékezésért, jókívánságokért, hogy még ilyen szomorú napokban is gondoltok ránk.

Nagyon zsúfolt hetek vannak és voltak nálunk. Nem emlékszem tudtok-e arról, hogy Miklós ismét műtéten esett át és én nem utaztam el az Északi Államokba, amitől már csak 4 nap választott el. Nem is búsultam érte, mert mindíg minden jó valamire.

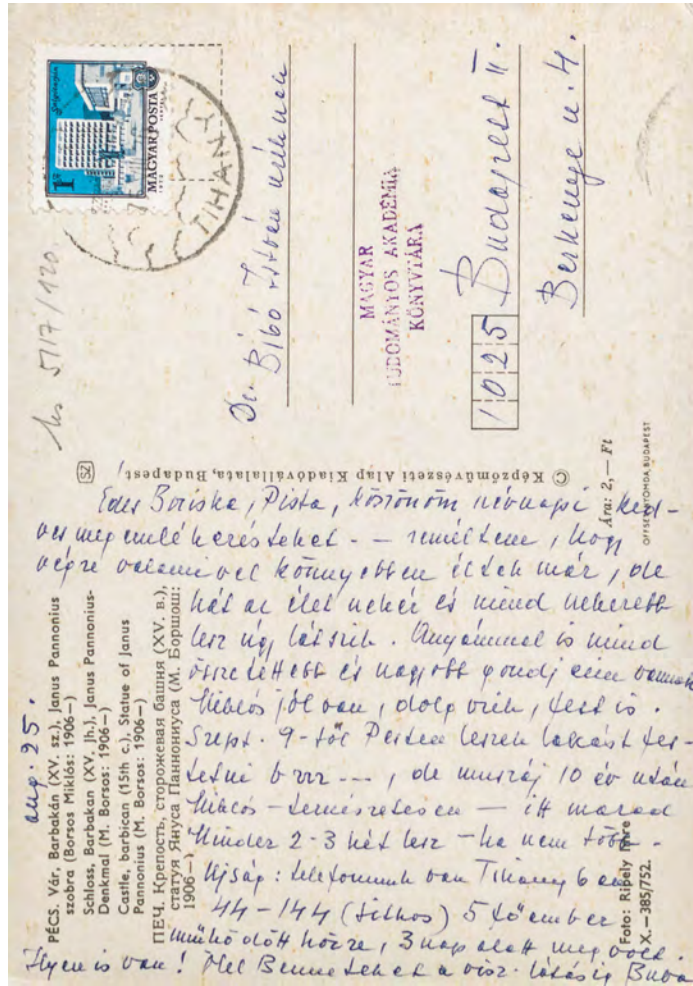
Miklós jól van és rohamosan telik a nyár.

Szeptemberben lakásfestéshez készülök, amihez lélekben erősítgetem magam, mert ez nem könnyű feladat.

Örölnék, ha kapnék pár sort megnyugvásokról és jövő terveitekről.

Sok-sok szeretettel köszöntünk és ölelünk

Buba Miklós

47. levél

Borsosék levele Bibóéknak
(valószínűleg 1975. augusztus 25.)

Forrás: Ms 5117/ 120

Dr. Bibó István uréknak
Bélyegző: TIHANY 75 (alig olvasható)
1025 Budapest II.
Kép: Pécs, Barbakán
Berkenye u. 4.

Édes Boriska, Pista, köszönöm névnapi kedves megemlékezéseket. – remélem, hogy végre valamivel könnyebben éltek már, de hát az élet nehéz és mind nehezebb lesz úgy látszik. Anyámmal is mind összetettebb és nagyobb gondjaim vannak Miklós jól van, dolgozik, fest is. Szept. 9-től Pesten lesz lakást festeni brrr..., de muszáj 10 év után. Miklós – természetesen – itt marad Mindez 2-3 hét lesz – ha nem több. Újság: telefonunk van Tihanyban 44-144 (titkos) 5 fő ember működött közre, 3 nap alatt megvolt. Ilyen is van! Ölel Benneteket a viszontlátásig Buba
aug. 25.

48. levél

Bibóék levele Borsoséknak
(1976. augusztus 11.)

Forrás: Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum

F: Bibó I
1025 Bp
Berkenye u. 4.
Borsos Miklós és felesége
8237 Tihany
Diós

Budapest, 1976. aug. 11

Kedves Buba és Miklós!

Mindenekelőtt Miklós születésnapja alkalmával szeretnénk újból jó egészséget, munkakedvet és sok örömet kívánni. Ez az alkalom azonban ezuttal különös mélységet kap a múlt héten megnyílt csodálatos életmű-kiállítás által, melynek hatalmas ereje teljesen lenyűgözi a nézőt. Az elején még hegykén mondogattam, hogy én ezt is, azt is, amazt is régtől fogva ismerem, aztán lassan kiderült, hogy csak a töredékét ismerem, nem beszélve arról, hogy az egészről, mint egészről csak most kezd halvány képünk lenni. Azzal az elhatározással jöttünk el, mint annyiszor mások, hogy ide még párszor el kell jönni.

Nagyon fájlaljuk, hogy Bubát nem láthattuk: Gorka Liviától tudjuk, hogy valahol ott volt, de nem akartunk rátörni. Reméljük, hogy ez a visszaroamlás nem jelent valami komoly

(új oldalon)

rosszullétet, legfeljebb kiadós és érthető fáradtságot.

Mi sok betegséggel és családi gondokkal élünk. Boriska egy hónapra Svájcba készül, úgyhogy idén aligha jutunk le a Balaton közelébe. Az őszi viszontlátásig sok szerető üdvözetet és kézcsókot küldünk

Boriska és Pista

Édes Buba és Miklós,

hálás köszönet azért a szépségért és hitért, amit a kiállítással adtatok! Monumentalitása teljesen lenyűgözött – s nem találva Téged, Bubám, úgy éreztem, rengeteg gond, fáradtság is járt vele (amire az emberek nem is gondolnak!) – remélem, jól vagy és szép nyár és szép ősz lesz Tihanyban.

Isten éltesse Miklóst jó egészségben, erőben!

Nagyon sok szeretettel, öleléssel:

Boriska.

*Buba és Miklós a tihanyi kertben,
a háttérben Borsos Miklós Sellő című szobra
(forrás: Rómer Flóris Történelmi és Művészeti Múzeum)*

An 519 / 109.

Kedvesek, Borista, Pista.

Van most jutel korra, hogy az aulabom on borjonyutó táiraf
és leül kalamarra válatuljod. Keresese, hogy igenen köbke
nem len néven. Nem néven való, belemeszes csemeke vágyon
hogy újra dolgozhasd, No de az ellenükkelten, vízrautarkitha-
latlan volt. Tegnap meg itt volt a Rádió, Kerekerqual
Dény és Mart Kőnyel egy beültgetést veszt föl. 26 a/n
(nypt) aljád le. Ma állítok az autót? Europäische Rund-
schau jön T.V. vel. Ered talán neje a radlatárdmad.
Kedvesek nagyon híven önkönöm a jó kívánásaitokat.
A meggyitő bódalalmairól nem lehet. Néven volt el-
viselhető.

Főgye'nséget kívánva szeretettel kérem'ősom Borista'ud

Ötél
Mi 26.1)

Tohangy 1976 aug 24

49. levél

Borsos Miklós levele Bibóéknak
(1976. augusztus 24.)

Forrás: Ms 5117/109

Kedvesek, Boriska, Pista.

Csak most jutok hozzá, hogy az asztalomon tornyosuló távirat és levél halmazra válaszoljak. Szerencse, hogy ilyenben többé nem lesz részem. Nem nekem való, békességes csendre vágyom, hogy újra dolgozhassak. No de ez elkerülhetetlen, visszautasíthatatlan volt. Tegnap még itt volt a Rádió. Kereszturyval Déry és Marx Györggyel egy beszélgetést vettek föl. 26án (szept.) adják le. Ma állítólag az osztrák Europäische Rundschau jön T. V. vel. Ezzel talán vége a zaklatásoknak.

Kedvesek nagyon szépen köszönöm a jókívánságaitokat. A megnyitó sokadalmáról nem tehetek. Nehezen volt elviselhető. Jó egészséget kívánva szeretettel kézcsókom Boriskának

ölel
Miklós

Tihany 1976 aug 24

An. 779/140

Tikany, 1776. sept. 2.

Van Briska, Dida,

oobereu püra koma, kooz uspihä-
 omine jähvähäpäädäkel, miid sak meeläkel roromok. Tähäy-
 löst uue a upatori ei miid a uspihäyru uue lödäkel Beuu-
 lökel, de luoma, kooz, oot ootäkel. Ömni oot a uspihäyru rde
 lökel oot ei rde a löböt, kütööröu Tälööröu, a kooz ei a lö-
 may, a uspihäyru. My läid, miidka ee uuteerä uue a miid-
 ökel lödäkel rde kütööröu, kuuue rde. De uspihäyru
 uspihäyru rde miid a lö. Bei uuteerä rde ei rde
 uspihäyru ei lödäkel, kooz a lödäkel. Tähäy rde lödäkel miid
 uue rde a Götööröu. Götööröu ei lö lödäkel a lödäkel, miid
 ömni luoma, kooz, jähvähäyru a Pööröu-kütööröu.

Tähäy miid ee eluue rde rde miid a lödäkel Götööröu
 kuuue kütööröu kütööröu kütööröu kütööröu. Tähäy uspihäyru
 a Götööröu (Pööröu, Tikany, Pööröu, Götööröu) Pööröu uspihäyru, kütööröu
 kütööröu. De a lödäkel lödäkel kütööröu, kütööröu a kütööröu.
 Pööröu miid ee paanööri kütööröu, de miid rde jäh (Pööröu kütööröu
 lödäkel uspihäyru) uue lödäkel, kütööröu kütööröu. Pööröu kütööröu
 kütööröu ei miid miid, 10-12 jäh, miid uspihäyru. Kütööröu, kütööröu
 uspihäyru kütööröu, miid rde miid lödäkel. De ei miid miid kütööröu
 kütööröu kütööröu (kütööröu uspihäyru) Pööröu miid lödäkel kütööröu
 kütööröu uspihäyru a Pööröu kütööröu. De miid miid kütööröu, de lödäkel, de miid
 kütööröu miid jäh. Kütööröu, kütööröu kütööröu kütööröu kütööröu, kütööröu
 jäh kütööröu, miid kütööröu a kütööröu kütööröu, kütööröu kütööröu.

...
 ...
 ...
 ...
 ...

...
 ...
 ...
 ...
 ...

...
 ...
 ...
 ...
 ...

...
 ...
 ...
 ...
 ...

...
 ...
 ...

NIKOTAR
 DOMINIQUE AKADEMI
 1801-1811
 Baba

50. levél

Buba levele Bibóéknak
(1976. szeptember 2.)

Forrás: Ms 5177/110

Tihany, 1976. szept. 2.

Édes Boriska, Pista,

nehezen jutok hozzá, hogy megköszönjem jókívánságaitokat, amit sok szeretettel viszonzok. Hiányoztatok ezen a nyáron és még a megnyitón sem láttalak Benneteket, de tudom, hogy ott voltatok. Öröm volt a nagy siker, de talán sok is volt a jóból, különösen Miklósnak, a hőség és a tömeg, a megrohanás. Úgy tűnt, mintha hogy az emberek nem a művekre lettek volna kíváncsiak, hanem ránk. Az autogramm napjainkban epidémia lett. Bár mondják azóta is olyan nagy az érdeklődés, hogy „lökdösődnek”. Ilyen érdeklődés még nem volt a Galériában. Szept. 8-án lesz látható utoljára, mert 9.-én bontanak, hogy felépíthessék a Pátzay-kiállítást.

Közben még az elmúlt vasárnap is volt megnyitó Győrben hasonló körülmények között kisebb arányokban. Tehát május óta a 4.-ik (Ajka, Tihany, Vác, Győr) Nagyon elég, különösen Miklósnak. Ez a siker jobb lett volna elosztva az életre, különösen a kezdetre.

Persze most ez panasznak hangzik, de ami vele jár (fizikai, szellemi és főként idegmunka) ezer látogató, többszáz levél, távirat. Naponta 6-8-at írunk és még mindig 10-12 jön, nincs vége hossza. Amerika, Erdély hetente többször előfordul, mint idegen látogatók. Itt is, mint mindenben barátok segítenek (kidobni vagy feladni) Épen most telefonált hasonló ügyben a Postafőnök. Ma esős idő van, de hiába, tegnap is zuhogott ma is jöttek. Állandó „engard” ami igen fárasztó, én jobban bírom, mint Miklós, aki különben is „nehéz fiú”.

(új oldalon)

Érdekes, Te is vagy úgy Boriskám, hogy mást írsz, mint amit akarsz?

Nézzétek el nekem, hogy ilyesmivel fárasztalak titeket. A libamáj (tartják) a legfinomabb ételek egyike, de ha folyton

libamájjal etetnek valakit, reggel, délben, este ugye majd az is panaszkodni fog.

Most még a hazaszállítások is hátra vannak, tehát mindegyre egy egész év megy rá. Persze egyszer 70 éves az ember. Sajnos! Okt. végén készülünk visszaköltözni, hacsak nagyon zord nem lesz az ősz. A kertben is észreveszek változtatásokat és ez is nagy munka és gond. Kérdezitek: minek? A sínekről nem lehet a vonatot elvezetni, mert az akkor kisiklik!

Anyám ügye megnyugtató megoldást nyert. Eltartási szerződést kötöttem egy nagyon derék, komoly, intelligens özvegy asszonnyal, Molnár Klári egy jó baráti ismerőse, aki mindennap látogatja és ellátja. Ügyvéd is kellett. Anyám erről nem tud, mert nem tudná helyesen felfogni és nem tűrné el. Ez sem volt könnyű feladat. Sok utazgatás és diplomácia kellett hozzá.

Szerettem volna kicsit utazni, de nem megy, ehhez már évek óta nincs szerencsém.

Most kérdezem, hogy vagytok Ti? A gyerekek, unokák? Egyet-mást hallottam, de remélem minden elsimult és nincs semmi komolyabb zökkenő. Egészség? Pistuka jól néz ki – mondták akik látták – de Boriska nyúzott. Sokat vesződött a gyerekekkel, vagy inkább aggódtál, ez látszik komolyabbnak. Csak megnyugtadni tudlak Boriskám, persze tudom ez nem elég.

Ha van kedvetek és időtök írjatok pár sort magatokról.

A viszontlátásig sok szeretettel ölel Benneteket

Buba

*A tihanyi kert egy részlete
(forrás: Rómer Flóris Történeti és Művészeti Múzeum)*

No 517 / 111.

B Kéry Lona

Sup Kard es ony L szeretettel
1976. Buba Liker's

51. levél

Borsosék lapja Bibóéknak
karácsonyra (1976)

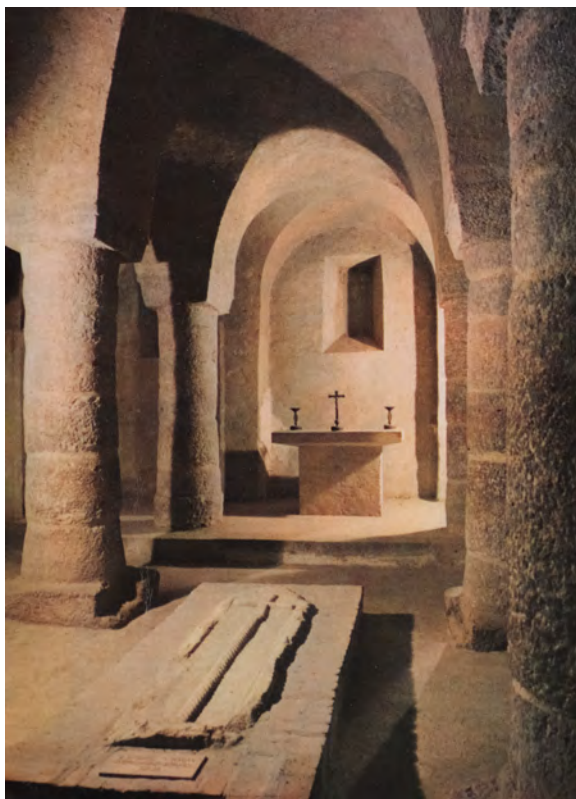
Forrás: Ms 5117/111

B Kéry Iona

Szép Karácsonyt szeretettel

1976

Buba Miklós

52. levél

Buba levele Bibóéknak
(1977. június 27.)

Forrás: Ms 5117/112

Dr. Bibó István uréknak
1025 Budapest II.
Bélyegző: TIHANY 1977 VI 28
Berkenye u. 4.
Kép: Tihany, apátsági altemplom

Édes Boriska, kedves Pista, vártam-vártam, hogy életjelet adtok magatokról és közlitek új címeteket, de ez eddig elmaradt. Remélem azért semmi baj nincs. Jártok-e majd a nyáron errefelé? – Mi jól volnánk és vesződöm az időjárási viszontagságokkal; vagy 10 napja jól elverte a kertet a jég, ahogy még 30 év óta soha. Irjatok pár sort hogylétetekről, bevált-e az új kis lakás, megszoktátok-e, kellemes-e

Sok üdvözlettel öleléssel köszöntünk

Buba Miklós

1977 VI. 27

53. levél

Buba levele Tihanyból
(1977. augusztus 29.)

Forrás: Ms 5117/113

Tihany, 1977. aug. 29.

Édes Boriska, Pista,

még mindig nem tudom az új címet (elfelejtettem, nem jegyeztem meg, nem írtam fel, olyan levelem még nincs), de így a régin is bizonyosan meg fogjátok kapni. Lement a nagy augusztusi vendég roham és végre tudok foglalkozni torony magasra nőtt póstámmal és mindenek előtt és az elsők között Nektek köszönöm meg a rövid látogatást és a névnap távirati köszöntőt, amit sok-sok szeretettel viszonzok.

Hát mégis elment Déry! pedig reméltem hogy szívós természete – amivel ugyan alaposan visszaélt – átsegíti. A temetésre csak én mentem fel egy rövid napra. Nem könnyű Böbe helyzete, élete, kezdetben még az anyagi sem, míg a hagyatéki tárgyalás véget nem ér. Sok a kacskaringós paragrafus.

Ella, Gigi jártak itt a napokban. Ella ismét utazni készül valahová társasággal.

Az időjárás elég barátságatlan, sok az eső, de azért néha kisüt a nap is.

Mához egy hétre Pesten kell legyünk pár napig. Kezdődik a „Fidem” kongresszus, amin magyar részről Miklós az ünnepi szónok. Ez egy nagy nemzetközi érmész találkozó.

Egy T. V. műsor is készül a tavalyi kiállításához, amit akkor 3 éjjel vettek fel és most „merészkedtek” jelentkezni a hozzá való szövegért, amit fel is vettek 2 nap alatt (5 tagu stáb – nem 40; és Jupiter-lámpa nélkül csak napsütésben) mindezt Miklós kötötte ki és ez biztosan jó lesz. D. Fehér Zs. volt a kérdező, okt.-ben fogják leadni.

(új oldalon)

Levélírással el kell bújni az ablak elől, mert megint és folyton idegenek kerülgetik „Jerikó falait”. „Aki könyvet ír az vállalja...” mondták nem régen. De én ezt nem hiszem, hogy annak vállalnia kellene, hogy reggeltől-estig bármikor, bárkit

fogadnia kellene házába-kertjébe, mert könyvet írt. Már ezt előre sejtettem – de ennyire nem gondoltam – azért vártam vele 10 évig.

Igy is – hogy a kert sok kívánnivalót hagy – alig tudom rendben tartani a magunk számára is, de semmi esetre sincs olyan állapotban, hogy „kiállítva” legyen. Ha minden érdeklődőt és kíváncsit beeresztenék, akkor semmi mást nem tehetnék egész nap, még ebédelni sem tudnék és élni is alig.

Na de nem akarok panaszkodni! Más nagyobb bajok is vannak a világon, nekem is vannak.

Édes Boriska, Pista majd késő ősszel elszaladok egyszer és megnézek Benneteket új, kedves otthonotokban.

Mégegyszer köszönet mindenért!

Sok szeretettel ölel Mindkettőtöket

Buba

1977. aug. 29. hétfő

*Ravasz Boriska, Borsos Miklós és Bibó István Tihanyban
(forrás: Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum)*

Phedgnt, 1977. 08. 4.

Kedves Duda és Milla!

Amikor láptál meg - a lelkesít-
tani miatt ellene, a család hajléka után
- a kommunizmus elleni harcra való meg-
hívás, melyet nagyon fontosnak tartok,
és végül a nem sokkal ezelő, hogy az
életem, az én - nemzedék - a le-
nyúlt család népszerű kultúrával
és a nagy elvágás és fanyalgás
elvárással. Nagyon sokszor látnak
keményen a telefont: mindketten.
Köszönök neked és a családod felé,
vagyis a múltad, az én kedv,
szívesen megírom, ha tud és az
elvárással eljöttél már az iskolába.

Mi megpróbálunk megírni, segíti
munkánk javítását közzé, megjelölve

amiről beszél, mert az én érdeklődésem.
Az új életben mi elvárhatjuk,
és mi nagyon szeretnénk az életünk be-
járni. A munkánk az életünk az
életünk körül.

Pista

'Ezer bika és Milla,

utalás Pista fontjára

csak az én érdeklődésem! felvétel volt a TV. hír -
adónak felvétel, tehát 3 lépés - az éppen te
is vagyis a család, szintén nagyon jó és - úgy látom -
délre, az országos arccal - a sok nehéz nyári, feladat és
munka. Én nekem nagyon sokat látok! Gondolom, hogy az élet
és a forgalom is te is jelen lehet, elvárhatjuk megjelöl-
ni és segíti mindketten életünk napokat.

Nagyon sajnálom az életünk adhat - (szép emlékek,
mikor legutóbb győzött és a kedvvel. Én is volt társaság
világos - azaz a sok élet és a család mellett újították
munkánk) - ha az életünk végül, hiszen nagyon
jó lesz.

Köszönök a nagy munkáid - és nagyon jóle mondtam, k.
Én is sajnálom a családunk életünk körül. Én is
szívesen megírom, ha tud és az elvárással eljöttél már az iskolába.
Én is sajnálom, k. olyan hamar elmegy a - a családunk
az életünk, mindig élni fog. Én is tudom, milyen
szép élni?

'Ezer bika és Milla, nagy szeretettel várom - Pista famiét
megjelölni a családot, k. mi is sajnálom a családunk - a családunk
életünk körül újították a - a családunk (362-354).
Lol csak, ez az életünk körül. Köszönök

54. levél

Bibóék levele Borsoséknak
(1977. október 4.)

Forrás: Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum

Borsos Miklós és felesége
8237 Tihany
Diós
F: Bibó I
1026 Bp
Orsó u. 35

Budapest, 1977. okt. 4.

Kedves Buba és Miklós!

Szombaton kaptuk meg – a lakásváltás miatt elkésve, az előadás lezajlása után – az összművészeti előadásra szóló meghívót, melyet nagyon köszönünk. Sajnos, az ujságban sem vettük észre, hogy ez készül, csak már – szerencsére – a lezajlott előadás szövegére bukkantunk rá s nagy élvezettel és tanulsággal olvastuk. Ugyancsak örömmel láttunk benneteket a televízióból: mindkettőtökről igen jó és előnyös felvétel volt. A kiállítást, ha még lehet, igyekszünk megnézni, de hát ez az elhangzott élőszt már nem pótolhatja.

Mi megvagyunk csendben, sokféle orvoshoz járások közepe, melyeket nem

(új oldalon)

nem részletezek, mert nem elég érdekesek. Az új lakásban már elrendezkedtünk, s már nagyon szeretnénk ott látni benneteket. A viszontlátásig sok kézcsókot és ölelést küld

Pista

Édes Buba és Miklós,

csatlakozom Pista fenti soraihoz, még annyit: remek!! felvétel volt a TV-híradóban Miklósról, talán 3 kép is – az egyiken Te is rajta voltál, szintén nagyon jó és – úgy láttam – derűs, mosolygós arccal – a sok nehéz nyári „feladat és munka”-nak nyoma sem

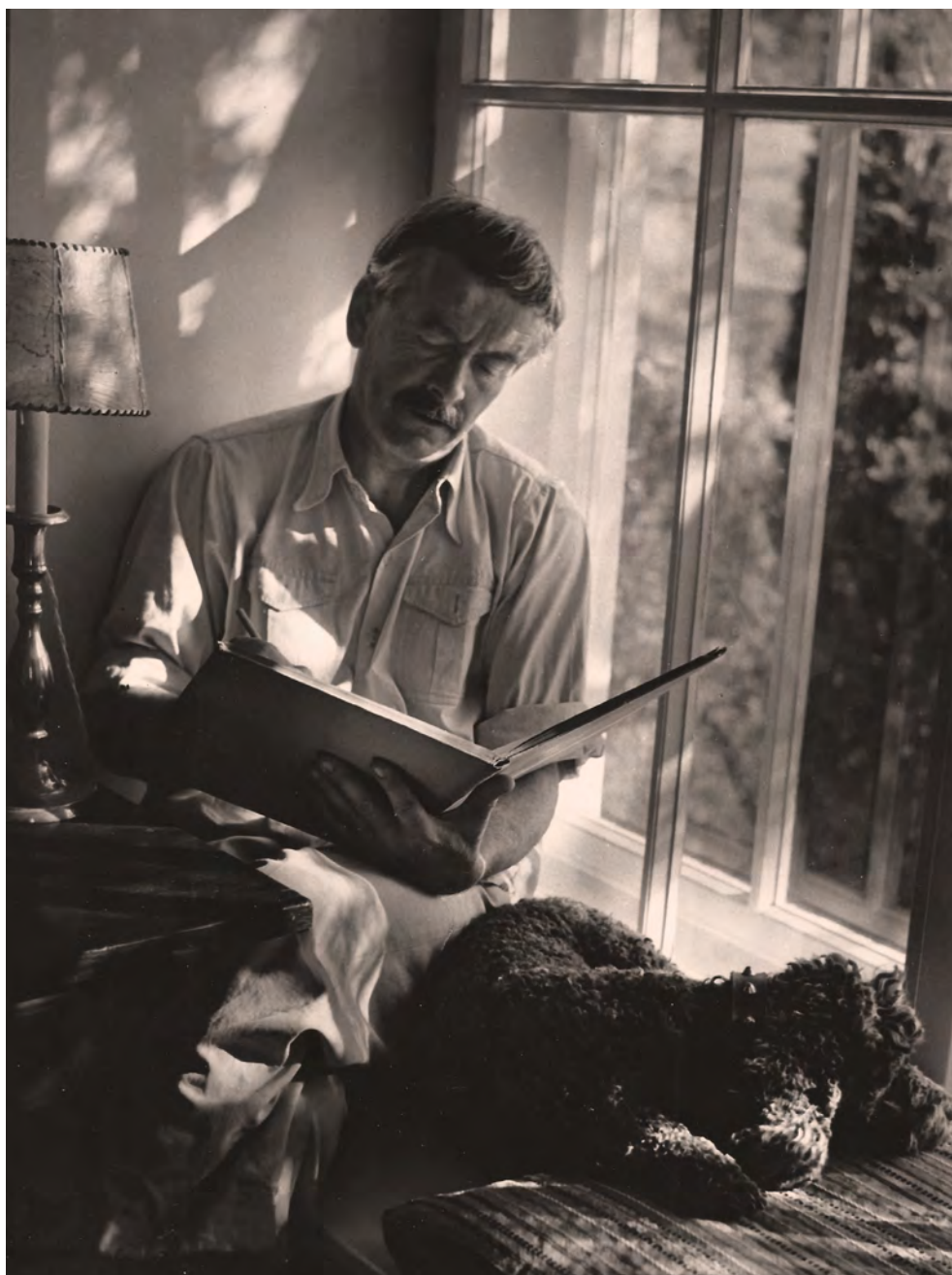
látszott! Gondolom, őszre csökken a forgalom és Ti is pihenhetek, élvezhetitek magatoknak a szépnek induló októberi napokat.

Nagyon várjuk az októberi adást – (szép emlékem, mikor Czigány György és a Madrigál-kórus volt Tihanyban Nálatok – csak a sok kábel és egyebek voltak ijesztőek számomra) – ha ezt Miklós dirigálta, biztosan nagyon jó lesz.

Kerestelek a Déry temetésén – Dörnyey Jóska mondta, h. ott vagy – de nem sikerült találkoznom veled. Én sem hittem volna, h. olyan hamar elmegy D. – valahogy azt hittem, mindig élni fog. Nem is tudom, mihez kezd Böbe?

Édes Bubám, nagy szeretettel várunk – Pista fiamék megkapták a telefont, a mi régi számunkat – rajtuk keresztül érintkezünk a „világgal.” (362-351).

Sok csók, ölelés Mindkettőtöknek: Boriska

*Borsos Miklós tihanyi otthonukban
(forrás: Rómer Flóris Történeti és Művészeti Múzeum)*

55. levél

Bibóék levele

(1978. augusztus 10.)

Forrás: Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum

F: Bibó I.

Orsó u. 35

1026

Borsos Miklós és felesége

8237 Tihany

Diós

Budapest, 1978. aug. 10.

Kedves Miklós!

Szeretettel köszöntünk születésnapodon, és nagyon fájjaljuk, hogy ezen a nyáron nem sikerült legalább is valamilyen közeleső napon téged személyesen is felköszöntenünk. Pedig nem is voltunk olyan messze tőletek, de idén valahogy rosszul álltunk és most is rosszul állunk a megmozduláshoz szükséges erőkkel, pedig példát vehetnénk tőled, az idősebbtől. Pillanatnyilag az öregedés különböző, felsorolásra nem méltó tünetei közül legjobban az bosszant, hogy az írásom, mely sosem volt különösen szép, egészen reszketeggé és elhúzottá vált: most próbálom kissé ráncbaszedni.

Boriskával együtt szívből kívánunk neked jó egészséget, jó egészségben kiadós életet, kedvet a munkához és a pihenéshez, szeretteid, barátaid és az egész ország örömére.

Szeretettel ölel, Bubának kezét csókolja

Pista

Kedves Miklós és Buba,

szép születésnapot, jó egészséget és sok derűt kívánok Nektek – nagyon várom a vasárnap estét, hogyha már az

(új oldalon)

idén „élőben” nem köszönthettük fel Miklóst, legalább a képernyőn láthassuk és hallhassuk.

Sok szeretettel, öleléssel:

Boriska

No 5117/114

Kedves Brónda, Pista.

Közhírmő az örvényeságyúkat és kezével élve az utolsó
jó egészséget és minden kedvet. Sok szerencse, csak egy
híri az a szabály, ami elől nehéz szitálni.

Lebő szővén egy fincsi lapra jeli, hogy "Örölgem
Vele" December 19-én Péter Edvilt tanulmánytal-
vára fel" Lépés a Babitsról írt tanulmányai.
Eredővel azglátunk veje a nyáron a mai nappal

Kérlek Brónda-nál
kezelem öccsöd
Pista

Tibor 1978 aug 14.

56. levél

Miklós levele Bibóéknak
(1978. augusztus 14.)

Forrás: Ms 5117/114

Kedves Boriska, Pista.

Köszönöm a jókívánságokat és szeretettel kívánok viszont jó egészséget és munka kedvet. Jól vagyunk, csak egy kissé sok a zaklatás, ami elől nehéz kitérni.

Szabó Zoltán egy firenzei lapon jelzi, hogy közöljem veled „december 19-én Rólad készült tanulmányát olvassa fel” Szépek a Babitsról írt tanulmányai.

Ezenkívül ugylátszik vége a nyárnak a mai nappal

Kézcsókom Boriskának

szeretettel ölellek

Miklós

Tihany 1978 aug 14.

57. levél

Borsosék levele Bibóéknak
Bükkszentkeresztről (1979. január 20.)

Forrás: Ms 5117/116

Dr. Bibó István úréknak
A bélyegzőn: BÜKKSZENTKERESZT, dátum olvashatatlan
Kép: tavaszi virágos fák
Budapest II.
Berkenye u. 4.

jan. 20.

Kedves, sok szeretettel köszöntünk Benneteket az Isten háta mögül, nagy fenyők és szelid őzek társaságából egy meleg, kényelmes vadászházból, ahol nagy sétákkal nagy beszélgetésekkel, evéssel, alvással töltjük időnket.

A hónap vége felé készülünk haza.

Ölel Buba Miklós

Azok számára, akiket Boriska halála meglepetés-szerűen ért, röviden összefoglalom betegségének és halálának történetét.

Nagyon gyors lefolyású tüdőrákban halt meg. 1978 júliusában jelentkeztek az első kisebb fájdalmak, majd az ősz folyamán állandósultak, s ekkor kerestük fel Bőszörményi professzort, aki nemsokára bevitte osztályára teljes kivizsgálásra, majd pár hét után hazarendelte. Hamarosan azonban, 1979 január közepén, közölte velem a professzor - aki Boriskát mindvégig gondosan és gyöngéden kezelte - a szövettani vizsgálat teljesen kilátástalan eredményét, s azt, hogy mindennemű operációt a beteg általános állapota miatt is reménytelennek tart. Otthon a fájdalmak fokozódtak, de mindjobban átmentek a hátgerincere, s így ő egyre inkább azt hangoztatta, hogy régi gerincfájdalmai ujultak fel s a tüdőfájdalmak megszűntek. Láthatóan ragaszkodott ehhez, s így nem tudtuk elszánni magunkat, hogy megmondjuk neki a valót. Az újabb gondos kórházi kezelés sem tudta lassítani már a folyamatot, amely az utolsó héten rohamossá vált, noha a fájdalmak ekkor érzéstelenítés nélkül is megszűntek. Életkedve sokáig megmaradt, de az utolsó hetekben csontig lesoványodva mondogatta: "Elfáradtam, feladom". Az utolsó napokat egyre mélyülő álomban töltötte, s április 14.-én délután öt órakor békecsöggben, csendesen meghalt.

Budapest, 1979. április 16.

Bibó István

„A Lélek az, ami megelevenít.”

Bibó István nagyon szomorúan tudatja, hogy szeretett, hűséges felesége

dr. Ravasz Boriska

1979. április 14.-én, élete 70., házassága 39. évében hosszú szenvedés után csendesen meghalt.

Egész életében a művészi és nyelvi szépséget s a felismert történelmi igazságot hirdette különös elevénységgel. Emlékét családján és barátain kívül tanítványainak sokasága őrzi az országban és szerte a világon.

Temetése 1979. május 2-án 11 órakor lesz az

Óbudai temetőben, a református egyház szertartása szerint.

Ifj. Bibó István és felesége Lipsey Judit, Bibó István Dávid, Bibó Márton, Bibó János, Bibó Borbála és férje Tegzes László, Tegzes Mihály, Tegzes Márta, Tegzes Orsolya, dr. Uray Sándorné Ravasz Vera, dr. Szacsavay Ferencné Ravasz Éva, özv. id. dr. Bibó Istvánné, dr. Ravasz Lászlóné Varga Ibolya,

58. levél

Bibó István levele barátainak a kórházi ágyáról,
Boriska halálát követően (1979. április 16.)⁴

⁴ Megjelent: LITVÁN –
S. VARGA 1995: 698–699.

Nagyon gyors lefolyású tüdőrákban halt meg. 1978 júliusában jelentkeztek az első kisebb fájdalmak, majd az ősz folyamán állandósultak, s ekkor kerestük fel Böszörményi professzort, aki nemsokára bevitte osztályára teljes kivizsgálásra, majd pár hét után hazaengedte. Hamarosan azonban, 1979 január közepén, közölte velem a professzor, aki Boriskát mindvégig gondosan és gyöngéden kezelte – a szövettani vizsgálat teljesen kilátástalan eredményét, s azt, hogy mindennemű operációt a beteg általános állapota miatt is reménytelennek tart. Otthon a fájdalmak fokozódtak, de mindjobban átmentek a hátgerincre, s így ő egyre inkább azt hangoztatta, hogy régi gerincfájdalmai újultak fel, s a tüdőfájdalmak megszűntek. Láthatóan ragaszkodott ehhez, s így nem tudtuk elszánni magunkat, hogy megmondjuk neki a valót. Újabb gondos kórházi kezelés sem tudta lassítani már a folyamatot, amely az utolsó héten rohamossá vált, noha a fájdalmak ekkor érzéstelenítés nélkül is megszűntek. Életkedve sokáig megmaradt, de az utolsó hetekben csonttá soványodva gyakran mondogatta: „Elfáradtam, feladom”. Az utolsó napokat egyre mélyülő álomban töltötte, s április 14-én délután öt órakor, békességben, csendesen meghalt. Bibó István, Budapest, 1979. április 17.

59. levél

Buba levele Bibó Istvánnak
Boriska halálakor (1979. április 19.)

Forrás: Ms 5117/115

Drága Pista,

mély megdöbbenéssel és fájdalommal kaptuk a lesújtó hírt Boriska haláláról, a betegséget láttuk, de nem számítottunk ilyen gyors búcsúra.

Az utóbbi hetekben Anyám váratlan összeesése (én kellett rátörjem az ajtót) s az ekörüli izgalmak gátoltak, hogy meglátogassam magukat Budakeszin. Anyám a János kórházban haldoklik 1 hete (gondos figyelem veszi körül), ami rengeteg izgalommal jár. Ma már fellépett a tüdőgyulladás. Egy hete nem eszik, nem iszik, nem beszél, nem nyitja ki a szemét, csak a fájdalomra (túszurás) reagál. Iszonyú látni. Rettenetesen a felfekvések egy merő seb, és még mindig él.

Súlyosbítja a helyzetemet, hogy vasárnap délben el kell utazunk Firenzébe 2-3 hétre. Minden ki- és be van fizetve, le van foglalva és Barátnónk (bécsi) aki visz, kivette évi szabadságát, Miklós pedig 6 év óta most van olyan állapotban, hogy mehet imádott Firenzéjébe. Nekem pedig uralkodni kell magamon, hogy az ő kedvüket ne

(új oldalon)

rontsam.

Más lehetőség nem maradt, hamvasztani kell Anyámat, hogy jelen lehessen a temetésen.

Mélyen sajnálom, hogy Boriskát sem kísérhetem utolsó útjára, de gondolatban, lélekben, titkon csak itthon leszek Anyámmal, Boriskával, Barátaimmal.

Isten adjon erőt elviselni és megbékélt lélekkel tovább élni, ameddig rendeltetett.

Drága Pista most valóban és mélységesen tudok együtt érezni Magával és az egész kedves családdal.

Öleljük sok szeretettel Miklóssal együtt

Buba

1979. ápr. 19. csütörtök

Süggelék

A levelezésben gyakran említett személyek

BIBÓ BORBÁLA (1949–) Bibó István és Ravasz Boriska leánya. Tegzes László felesége. Tanár. Nevéhez kötődik számos kiállítás és emlékező beszélgetés Bibó István örökségéről.

BIBÓ ISTVÁN, IFJ. (1941–) Művészettörténész. Bibó István és Ravasz Boriska fia. Feleségével jelentős szerepet játszott a Baár–Madas Református Gimnázium 1989-es újjászervezésében, amelynek 1990-től igazgatója lett. 1995-ben leváltották a gimnázium éléről, ennek hatására a tanári kar jelentős része is távozott. 1996-ban feleségével és tanár munkatársai egy részével megalapította a Protestáns Gimnázium Egyesületet, majd 1997-ben a Sylvester János Protestáns Gimnáziumot, amelynek igazgatója volt 2008-as nyugdíjba vonulásáig. 2001-ben Várhegyi György-díjat, 2008-ban Pannon Példakép Díjat kapott. Bibó István szellemi örökségének hűséges gondozója és megóvója, Bibó életművét tudományos igénnyel kutató tudós. Főbb írásai: *Utószó* (2011), in **BIBÓ** 2011; *Hit és értelem: Iskola- és egyházközeleti írások* (2018) (**BIBÓ** 2018).

BORBÍRÓ VIRGILNÉ GRAUL ADRIENN (1896–1973) Bibó István keresztanyja, Borbíró Virgil építész felesége, Graul Irén testvére. Borbíró Virgil társaként dolgozott. A fővárosi Képzőművészeti Főiskolán szerzett rajztanári diplomát. 1918-ban főiskolai ösztöndíjjal a nagybányai szabadiskolában képezte magát. Rendkívül művelt asszony volt. Több nyelven beszélt, Bibó Istvánnal levelezést folytatott. Adrienn Bibó számára példakép volt. Rendkívüli műveltsége hatással volt egész környezetére. Férje halálát követően is gondozta az ő életművét.

DÉRY TIBOR (1894–1977) Polgári származású, baloldali elkötelezettségű magyar író, aki felismerte a kommunista rendszer bűneit. 1956 mellett kiállt, ezért letartóztatták és kilencévi börtönre ítélték. 1960-ban amnesztiával szabadult. Az 1956-osokkal – elsősorban Illyés Gyulával – tartotta a

kapcsolatot, de Bibó Istvánt is ismerte és tisztelte. Termékeny író volt, művei közül kettőt emelnénk ki: *A befejezetlen mondat* (1947) és a *Képzelt riport egy amerikai popfesztiválról* (1971) címűeket.

GRAUL IRÉN (1889–1979) Bibó István édesanyja. Bibó István bebörtönzésének, elítélésének, meghurcoltatásának és halálának szemtanúja. Bibó Irén, Irén néni egész életében fia közelében maradt, mivel idősebb Bibó István, Bibó István apja 1935-ban meghalt. Bibó Istvánnal 1910-ben kötött házasságot, két gyerekük született: István és Irén. 1925-ben férjét Szegedre helyezték, így Bibó István középiskolai tanulmányait a szegedi Dugonics András Piarista Gimnáziumban végezte. A levelezésben Irén néniként említik.

LIPCSEY JUDIT (1943–2002) Ifjabb Bibó István felesége. Lipcsey Márton és Lepossa Judit gyermeke, akiknek négy gyerekük született, Judit a legidősebb. 1967-ben kötött házasságot Bibó István fiával, négy gyerekük született: István, Márton, János és András. Összehasonlító nyelvészzel, magyar–francia és francia–magyar kontrasztív stilsztikával, illetve fordítástechnikai kutatásokkal foglalkozott. A budapesti Evangélikus Gimnázium vezető tanára volt 1989 és 1993 között, az ELTE Tanárképző Főiskolai Kar Francia Tanszékének tanszékvezető főiskolai docense pedig 1993-tól.

NÉMETH LÁSZLÓ (1901–1975) A 20. századi irodalom meghatározó szellemiségű alkotója. Hatalmas életműve a műfajokat tekintve is rendkívül változatos, regényíró, drámaíró, költő, novellista, újságíró, kritikus. Az orvosi egyetemet is elvégezte, sőt praktizáló orvos volt, bizonyítja ezt *Levelek a hipotómiából* című naplója. Az 1943-as szárszói találkozók egyik fő szónoka. A *Válasz* (1934) alapítója, a népi írók mozgalmának állandó résztvevője. Bibó István jó barátja, akivel különösen a hallgatás éveiben (1949–1953) többször találkoztak. 1956-ban kiállt a forradalom mellett, bár 1957-ben ő is elfogadta a Kossuth-díjat. Bibó István néhány drámájáról elemzést írt (*VII. Gergely*). A Bibó, a Borsos, az Illyés és a Németh család olykor együtt szilveszterezett az 1970-es években. A lexikonok és az életrajzírók szerint pályája kulcsművének számít az *Emberi színjáték* (1944) című regénye.

RAVASZ LÁSZLÓ (1882–1975) Ravasz Boriska édesapja, Bibó István apósa. Református lelkész és a Dunamelléki

Református Egyházkerület püspöke volt 1921–1948 között. A magyar protestantizmus neves személyisége. Bibó István az *Uchronia* című írásában apósát vitapartnerként szerepelteti. Ravasz László és felesége, Bartók Margit a trianoni békediktátumot követően települt át Kolozsvárról Budapestre, öt gyermekük született: Boriska, László, Mária-Márta, Éva és Vera. Bibó István és Ravasz László szeretetteljes családi közösséget alkotott, Ravasz László leányfalusi házában Bibó István is otthon volt. Bibó István katolikusnak született, de a Ravasz családba házasodva a református vallás gyakorlójává vált egész életében.

SÁRKÖZI MÁRTA (1907–1966) Molnár Ferenc lánya, Horváth Zoltán, majd Sárközi György, a *Válasz* folyóirat szerkesztőjének felesége. Sárközi György költő zsidó származása miatt a második világháború áldozata volt. Sárközi Márta Bibó István és Boriska legközelebbi barátja volt. 1946-ban Illyés Gyulával újraindította a *Választ*, ahol Bibó István fontos cikkei jelentek meg. Többek között itt adta közre az *Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem*, illetve a *Zsidókérdés Magyarországon 1944 után* című írását. Sárközi Márta egész életében támogatta Bibóékat. Különleges személyisége, bibói segítő alkata első házasságából született fia, Horváth Ádám rendező legismertebb munkájában is felismerhető. Horváth Ádám a *Szomszédok* teleregény Etus nevű szereplőjét anyjáról mintázta. Sárközi Márta második házasságából született Sárközi Mátyás, aki 1956-ban disszidált, és azóta Londonban él. Számos írásában idézte fel anyja és Bibóék barátságát. Bibóék, Borsosék és Sárközi Márta szoros baráti szövetséget alkottak.

Bibliográfia

- ALMÁSI Tibor (2022): *Évről évre... Győr képzőművészeti élete II. 1919–1932.* Győr: Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum.
- ALMÁSI Tibor (2025): *Évről évre... Győr képzőművészeti élete III. 1933–1945.* Győr: Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum.
- B. KÉRY Ilona (1973): *Kertem.* Budapest: Szépirodalmi.
- BÁLINT György (2006): Borsos Miklós. In FERTŐSZÖGI BÉLÁNÉ (szerk.): *100 éve született Borsos Miklós.* Budapest: Borsos Miklós és Kéry Ilona Alapítvány.
- BIBÓ István (1938–1940): *A szabadságszerető ember tízparancsolata.* Kézirat.
- BIBÓ, István (1976): *The Paralysis of the International Community of States and the Remedies for This: A Study of Self-Determination, Concord Among the Major Powers, and Political Arbitration.* London: Harvester Press.
- BIBÓ István (1979): Németh László kelet-európai koncepciója és Szekfű Gyulával folytatott vitája. *Valóság*, 22(8), 35–38.
- BIBÓ István (1981–1984): A nemzetközi államközösség benuátsága és annak orvosságai. In KEMÉNY István – SÁRKÖZI Mátyás (szerk.): *Bibó István összegyűjtött munkái I–IV.* Bern: Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 967–1188.
- BIBÓ István (1990): A nemzetközi államközösség benuátsága és annak orvosságai. In BIBÓ István: *Válogatott tanulmányok IV.* Budapest: Magvető, 283–681.
- BIBÓ István (2003): *1956.* Budapest: Holnap.
- BIBÓ István (2011): *1956.* Budapest: Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely.
- BIBÓ István, ifj. (2018): *Hit és értelem: Iskola- és egyházközei írások.* Budapest: Argumentum.
- Bibó-émlékkönyv I–II.* (1980). Budapest: [k. n.].
- BORSOS Miklós (1971): *Visszanéztem félutamból.* Budapest: Szépirodalmi.
- BORSOS Miklós (1979): *A toronyból.* Budapest: Szépirodalmi.
- BORSOS Miklós (1989): *Visszanéztem félutamból.* Budapest: Széchenyi.
- CSEPREGI András (2021): „*Boldogok a békét teremtők*”. Budapest: Luther.
- DÉNES Iván Zoltán s. a. r. (1997): Magántörténelem: Marót Károly és a Bibó család levelezése (1927–1960). *Holmi*, 9(4), 531–544.
- DÉNES Iván Zoltán szerk. (2011–2012): *Bibó István munkái: Centenáriumi sorozat I–XII.* Budapest: Argumentum – Bibó István Szellemi Műhely.
- DÉNES Iván Zoltán szerk. (2016–2020): *Bibó István összegyűjtött írásai 1–3.* Budapest: Kalligram.
- E. FEHÉR Pál (1979): A Bibó-probléma. *Kritika*, 8(9), 25–27.
- ÉLŐ Anita (2024): „Eszméimet nem cserélem el”: 75 évvel ezelőtt szűnt meg a Válasz, az utolsó szabad folyóirat. *Válasz Online*, 2024. augusztus 27. Online: <https://www.valaszonline.hu/2024/08/27/valasz-folyoirat-sarkozi-marta-kiraly-bela-1956-szechenyi-agnes-interju/>

- Göncz Árpád megnyitó beszéde (1993). In DÉNES Iván Zoltán – TAKÁTS József (szerk.): *Bibó István életművének aktualitása*. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung, 7–9.
- GYARMATI György (2020): *Bibó recepciójának válogatott bibliográfiája halálától napjainkig (1979–2020)*. Kézirat.
- GYARMATI György (2021): *Bibó István kortársi környezetben*. Pécs: Kronosz.
- GYARMATI György – KUKORELLI István szerk. (2009): *Kortársak Bibóról: Előadások a Bibó István Szakkollégiumban*. Budapest: ELTE Bibó István Szakkollégium.
- HARGITAINÉ BARTHA Annamária [é. n.]: 110 éve született Kéry Ilona. *Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum*. Online: <https://romer.hu/110-eve-szuletett-kery-ilona/>
- HATOS Pál (2016): *Szabadkőművesből református püspök: Ravasz László élete*. Budapest: Jaffa.
- HORVÁTH Ádám (2025): *Sorsválasztások*. Budapest: Magvető.
- HORVÁTH Barna (2003): *A géniusz pere: Szókratész – Johanna. Mária-besnyő–Gödöllő: Attraktor*.
- HUSZÁR Tibor szerk. (1989): *Bibó István: Beszélgetések, politikai-életrajzi dokumentumok*. Debrecen: Kolonel.
- HUSZÁR Tibor szerk. (1992): Ravasz Boriska (1909–1979): Iratok és levelek. *Valóság*, 35(2), 73–95.
- Iff. *Bibó István-fényképalbum* [é. n.]. Online: https://edoku.org/wp-content/uploads/7786/Bibo_Istvan_Fenykepalbum.pdf
- KENEDI János szerk. (1996): *A fogoly Bibó István vallomásai az 1956-os forradalomról*. Budapest: 1956-os Intézet.
- KERTÉSZ Dezső (1993): Egy fejjel mindenkinél magasb (Visszaemlékezés). In DÉNES Iván Zoltán – TAKÁTS József (szerk.): *Bibó István életművének aktualitása*. Budapest: Friedrich-Ebert-Stiftung, 306–310.
- KOVÁCS Gábor (2004): Az életút. *Rubicon*, 15(4), 9–11.
- KÓSZEGFALVI Ferenc szerk. (2016): *Tornyai János levelezése I–II*. Budapest: Nap.
- KUKORELLI István (2021): *Három István, három nemzeti ünnep, három példakép*. Somorja: Méry Ratio.
- KUKORELLI István – SZOBOSZLAI-KISS Katalin (2023): Bibó István a szabadság megváltásának alaptételeiről: A szabadságszerető ember tízparancsolatának genezisztörténete, értelmezése és morálfilozófiai elemzése. In PESTI Sándor – SZOBOSZLAI-KISS Katalin (szerk.): *Homo politicus: Ünnepi tanulmányok a 80 éves Bihari Mihály tiszteletére*. Budapest: ELTE Eötvös, 85–110.
- KUKORELLI István – SZOBOSZLAI-KISS Katalin (2024): *Aki a tízparancsolata szerint élt: Bibó István emlékezete*. Somorja: Méry Ratio.
- L. KOVÁSZNAI Viktória (1989): *Borsos Miklós*. Budapest: Képzőművészeti.
- LACZÓ József (2018): Az aszebeia – istentelenség bűncselekménye: „a vizsgálódás nélküli élet nem emberhez méltó élet”. *Jog, Állam, Politika*, 10(1), 135–166.
- LÁSZLÓ Gyula (1979): *Borsos Miklós*. Budapest: Corvina.
- LENGYEL András (1994): *Utak és csapdák: Irodalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Budapest: Tekintet Alapítvány.
- LITVÁN György (2003): Bibó István az 1956-os magyar forradalomban. In GYARMATI György – TAR Ferenc (szerk.): *A szabadságszerető ember: Emlékezés Bibó Istvánra*. Hévíz: Bibó István Alternatív Gimnázium és Szakközépiskola, 15–24.

- LITVÁN György – S. VARGA Katalin – HUSZÁR Tibor szerk. (1995): *Bibó István (1911–1979): Életút dokumentumokban*. Budapest: 1956-os Intézet – Osiris – Századvég.
- Magyar nagylexikon XIII: Mer–Nyk* (2001). Budapest: Magyar Nagylexikon.
- N. MÉSZÁROS Júlia (2006): *Borsos Miklós (1906–1990) szobrászata*. Győr: Városi Művészeti Múzeum.
- NÉMETH Gabriella (2023): '56-os politikai elítéltek „nyugalmat adó menedéke”: Bibó István szakfordító és társai az állami fordítóirodában. *Jog, Állam, Politika*, 15(4), 115–144. Online: <https://doi.org/10.58528/JAP.2023.15-4.115>
- ORBÁNNÉ HORVÁTH Márta (2003): Kéry Ilona Gabriella. In GRÁBICS Frigyes – HORVÁTH Sándor Domonkos – KUCSKA Ferenc (szerk.): *Győri életrajzi lexikon*. Győr: Galgóczi Erzsébet Városi Könyvtár, 168–169.
- RAVASZ Boriska (1935): *A magyar állam és a protestántizmus Mária Terézia uralkodásának második felében (1760–1780)*. Budapest: Sylvester Irodalmi és Nyomdai Műintézet.
- RÉVÉSZ Béla (2013): Bibó árnyékában? Bibó István és Szabó József csendes barátságához. *Világosság*, 54(1–2), 327–354.
- SÁRKÖZI Máttyás (2023): *Levelek Zugligetből*. Budapest: Kortárs.
- SZÉCHENYI Ágnes szerk. (2004): *Menedékház: Sárközi Márta emlékkönyv*. Budapest: Magvető.
- SZÉCHENYI Ágnes szerk. (2009): *Lélegzetvétel: Válasz, 1946–1949*. Budapest: Argumentum.
- SZÉCHENYI Ágnes – HORVÁTH Ádám (2004): „...még mindig él a Bibó családban”: Beszélgetés ifjú Bibó Istvánnal és Bibó Istvánné Lipcsey Judittal. In SZÉCHENYI Ágnes (szerk.): *Menedékház: Sárközi Márta emlékkönyv*. Budapest: Magvető, 374–387.
- SZERÉNYI Gábor (1983): *Homéroszi derű, mérnöki megtervezettség: Borsos Miklós archaikus, lucidus játékossága*. Kézirat.
- SZIKLAY Andor [Andor C. KLAY] (1979): Bibó István 1956. november 4.-i Nyilatkozatának eredeti példánya. *Irodalmi Újság*, 30(11–12), 3.
- SZOBOSZLAI-KISS Katalin (2013): A felejthetetlen Szókratész pere. In SZOBOSZLAI-KISS Katalin – DELI Gergely (szerk.): *Tanulmányok a 70 éves Bihari Mihály tiszteletére*. Győr: Universitas-Győr, 537–552.
- SZOBOSZLAI-KISS Katalin (2022): Párhuzamos életrajzok: Bibó István – Szókratész. Ünnepi tanulmányok a 70 éves Kukorelli István tiszteletére. *Jog, Állam, Politika*, 14(Klsz2), 353–364.
- SZOBOSZLAI-KISS Katalin (2025a) Gondolatok Ravasz Boriska: A magyar állam és a protestántizmus Mária Terézia uralkodásának második felében (1760–1780) című disszertációjáról. *Confessio*, 49(2), 57–69.
- SZOBOSZLAI-KISS Katalin (2025b): Bibó Istvánné Ravasz Boriska életútja. *Confessio*, 49(3), 72–79.
- Tolnai új világlexikona X: Lak–Mag* (1928). Budapest: Tolnai Nyomdai Műintézet.
- VALUCH Tibor szerk. (2024): *Jelenvaló közelmúlt: Beszélgetések Gyarmati Györggyel*. Pécs: Kronosz.
- ZSUPPÁN András (2011): Családi emlékezet. *Heti Válasz*, 11(28), 36–37.

ΑΔΛΟΥ
ΖΕΥΣ ΑΝΑΡΕΙΣΙ
ΝΟΗΜΑΤΑ
ΠΑΝΤΑ ΤΕΛΕΥΤΑ
ΙΛΙΑΔΟΣ Ξ

ZEVS AZONBANAZ
EMBERENNEK NEM
MINDENBONDOLATAT
TELJESITI

ILIASZ XVIII

DM

Hogyan lehet a barátságot, a méltóságot és a szellemi igényességet fenntartani egy olyan korban, amely az elszigetelésre épült? Bibó István és Borsos Miklós családjának levelezése, különösen feleségeik beszámolóí révén a Kádár-korszak tökéletes korrajza, amelyet a képeslapok szűkszavú, de mégis sűrű üzeneteivel a magánszféra menedékéből látunk. Megmutatja, hogy miként tudták a legszűkösebb évtizedekben is megőrizni saját világukat: a kertet, a művészetet és a barátságot, amelyek fontosabbak voltak a külvilág zajánál. Ezzel váltak a szellemi függetlenség megtartójává és a szabadság Leányfalutól Tihanyig ívelő kis körévé.

– VARGA RÉKA

E hiánypótló, a bibói életműbe szervesen illeszkedő kötet egy hamisságtól és túlfeszítettségől mentes életút lenyomata egy olyan korból, amely az elnyomó eszmék hazugságával nehezedett a mindennapokra. De a Bibó és a Borsos család levelezése nem csak erkölcsi tartalmú: üzenetük ma is égetően időszerű. A világban végbemenő változások olyan kihívások elé állítják a magyarságot, amelyek leküzdéséhez két dologra bizonyosan szükségünk lesz: realizmusra és lényeglátásra.

– ORBÁN BALÁZS

A tudós megérteni segít az életet, a művész pedig megélni. De a megélt, megértett élet mit sem ér asszony nélkül! Ezért pontosabban: az asszony érteti meg a tudóssal az életet, és érteti meg azt a művésszel. És hogy a hétköznapi élet apró-cseprő ügyein túl van-e élet? Azt megtudjuk e könyvből.

– DELI GERGELY

Különös – napjainkra lassanként eltűnő – média a sorozatgyártásban előállított nyomdai (képes) levelezőlap: képes fele és a postai bélyeg amolyan reklámfelület, ahol nevezetes épületek, művészi alkotások kaptak helyet – a diktatúra legkeményebb éveiben pedig a politikai propaganda szolgáltatásban is álltak: így kerülhetett megdöbbenő módon egymásra a tihanyi bencés apátsági templom és a Ganz Vagon szerelóműhelyét ábrázoló bélyeg. Az üresen maradt papírfelület ezzel szemben személyes tér maradt, amelyen a kézzel írt üzenetek zárványként őrzik az eltűnt időt. E könyv különlegessége, hogy a két értelmiségi család mély barátságának bensőséges emléke egyben közös nemzeti örökségünk. Bibó István és Borsos Miklós családi levélváltása dokumentumfragmentumokból születő műalkotás.

– SZÉKELY ZOLTÁN